SZACSVAI KIM KATALIN

Az Erkel-műhely kezdetei

Közös munka az *Erzsébet* előtti színpadi zenékben

Az első bécsi híradásokat követően a magyar sajtó 1857. február 20-án számolt be első alkalommal az *Erzsébet* „alkalmi díszmű" előkészületeiről. A Nemzeti Színház lapja, a *Délibáb* február 22-én tett róla említést, és eleve többszerzős darabként harangozta be. Erkel kizárólag ekkor vett részt társszerzőként opera komponálásában. A második felvonás megírását vállalta el, és az idő rövidsége miatt (a bemutatóra az 1857. május 6-i díszelőadáson került sor), karrierje során először, kisegítő bevonására is rákényszerült. A közös munka ekkor már nem volt előzmény nélküli alkotói műhelyében, arra egyéb színpadi műfajokhoz tartozó kísérőzenéi, illetve zenei betétei is alkalmat adtak. Vajon milyen természetű volt az *Erzsébet* előtti együttműködés, és milyen mértékben használt fel Erkel a színházi üzem által megkövetelt munkái során idegen anyagokat? Ezekre a kérdésekre keresi a választ a jelen tanulmány.

1. Erkel és a népszínmű

Erkelt a *Hunyadi László* 1844-es és az *Erzsébet* 1857-es bemutatója közötti években is foglalkoztatta az operakomponálás (ekkor dolgozott a *Bánk bán*on is), a Nemzeti Színház repertoárját azonban csupán népszínművekhez (6/7 népszínmű),[1] vala-

[1] Szigligeti Ede: *Két pisztoly,* 1844 (vegyes lejegyzésű autográf partitúra, a továbbiakban AU, valamint négy különböző korú nemzeti színházi szólamanyagegyüttes, a továbbiakban NSZ: OSZK Zeneműtár, Népszínházi Gyűjtemény 1312/I–II, Népszínházi Gyűjtemény 403); *A zsidó,* 1844 (vegyes lejegyzésű AU és a bemutató NSZ: OSZK Zeneműtár, Népszínházi Gyűjtemény 815/4); *Debreceni rüpők,* 1845 (újabban előkerült anyagáról lásd a jelen tanulmány 201–203. oldalát); *A rab,* 1845 (két bemutató korabeli NSZ és újabban előkerült AU: OSZK Zeneműtár, Népszínházi Gyűjtemény 615); *Egy szekrény rejtelme,* 1846 (AU és a bemutató NSZ: OSZK Zeneműtár, Népszínházi Gyűjtemény 1299); Pajor Nina: *Székely leány Pesten,* 1855 (zenéje ismeretlen). Ney Ferenc: *A kalandor* (1844) című népszínművéhez írt esetleges betétről lásd alább.

mint egy-egy drámához (Kovács Pál: *Nemesek hadnagya,* 1844), pantomimhez (*Sakk-játék,* 1853), illetve melodrámához (Degré Alajos: *Salvator Rosa,* 1855) szerzett, illetve „szerkesztett" zenével gazdagította.[2] E műfajok – a *Kegyenc*[3] és az újabban előkerült *Orgia-tánc* balettzene[4] kivételével – kizárólag ebben a periódusban jutottak szerephez életművében. Népszínművekhez írt betétszámainak, illetve színpadi kísérőzenéinek többsége az 1844–1846-os nemzeti színházi bemutatók számára készült, közülük négy már a *Hunyadi* premierjét (1844. január 27.) követő hónapokban színre került.

A népszínművek térhódítása a Nemzeti Színház repertoárján Szigligeti Ede *Szökött katonájával* kezdődött (1843. november 27.). A darabban a korábbi műsorrétegek számos eleme továbbélt, váratlanul nagy sikernek örvendő bemutatóját mégis egy új színjátéktípus születéseként jegyzi a színháztörténet. A *Szökött katona* Szerdahelyi József által szerkesztett zenéje,[5] a vaudeville-ekhez hasonlóan, quodlibetszerűen összeválogatott betétekből állt, és a korabeli sajtó alapján nem volt másmilyen Ney Ferenc pár hónappal később színre vitt pályadíjas, ám mindössze

[2] *Nemesek hadnagya* (AU és két korai NSZ: OSZK Zeneműtár, Népszínházi Gyűjtemény 1190); *Salvator Rosa* (vegyes lejegyzésű AU és a bemutató NSZ: OSZK Zeneműtár, Népszínházi Gyűjtemény 669/2); a *Sakk-játék* zenéje ismeretlen. Ebben a periódusban Erkel egyéb nagyobb lélegzetű kompozícióját sem mutatták be.

[3] A *Kegyenc* zenéje mindmáig ismeretlen. Súgópéldányát lásd OSZK Színháztörténeti Tár, N. Sz. K. 185. Létezéséről a bemutató színlapja (1841. szeptember 6.) tudósít: „Új eredeti szomorújáték. Kegyencz. Szomorújáték 5 felvonásban. Írta gróf Teleki László. Zenéjét készítette Erkel F. nemzeti színházi karmester. Tánczot és csoportozatokat betanította Hasenhut úr nemzeti színházi balettmester". A darabot 1931-ig összesen 21 alkalommal adták elő, 1941-ben átdolgozott változatát további 11-szer. Feltehetőleg utóbbi átdolgozás alkalmával kallódhatott el a szerzőnév nélküli autográf kézirat, melyet Major Ervin 1938-ban még látott. Vö. Major Ervin, „Erkel Ferenc műveinek jegyzéke. Második bibliográfiai kísérlet", in *Írások Erkel Ferencről és a magyar zene korábbi századairól,* szerk. Bónis Ferenc (Budapest: Zeneműkiadó, 1968), 11–43, ide: 20. (A továbbiakban: Major mj), valamint Legány Dezső, *Erkel Ferenc művei és korabeli történetük* (Budapest: Zeneműkiadó, 1975), 31. (A továbbiakban: Legány mj)

[4] Az *Orgia-tánc* autográf kézirata Erkel Gyula feldolgozás alatt álló hagyatékából került elő (OSZK Zeneműtár). A 12 oldalas kézirat két egymásba fűzött, *B*-dúr és *Esz*-dúr táncot tartalmaz, melyeket Erkel az első tánc ismétlése után rövid Codával zárt le. Az autográf vezérkönyvként is szolgált, erre utalnak Erkel későbbi, piros ceruzás előadási bejegyzései. Lásd még a darab bemutatójának színlapját (1842. február 1.): „Fáncsy Lajos rendező javára./ Először:/ Dionysia./ Farsangi életkép 1842-ben:/ Élő alakok által ábrázolva 2 szakaszban; rendezte a jutalmazandó." Ezen belül az „Élv-koszorú"-ban első helyen: „a) Orgia-tánc, el'adva a nemzeti színház összes tánczszemélyzet által. Betanította Hasenhut úr, balétmester. Zenéjét írta Erkel úr, nemzeti színházi első karmester." Az „Élv-koszorú" további „alkatrészei": Gioacchino Rossini, *A sevillai borbély*ból Figaro első áriája (ea.: Szerdahelyi József), Vachott Sándor, *A futó csillag,* költemény (ea.: Laborfalvi Róza), Vincenzo Bellini, *Rómeó és Júliá*ból [*I Capuleti e i Montecchi*] párdal (ea.: Markovitsné Schmidt Aloysia és Henriette Carl).

[5] Vö. bemutató színlap (1843. november 25.): „Először:/ Szökött katona./ Eredeti színmű [sic!] népdalokkal, tánczczal, 3 szakaszban. Írta Szigligeti, zenéjét szerkeszté Szerdahelyi. [...] A játékot Ellenbogen Adolf magyar ouverturája előzendi meg." A bemutató színlapja ezenkívül „körtánc"-ot említ a harmadik szakaszban, az 1844. február 26-i színlap ugyanitt „Csikós tánc"-ról szól. Lásd még Szerdahelyi AU és 1876-os MS, valamint NSZ (OSZK Zeneműtár, Népszínházi Gyűjtemény 713).

három előadást megért népszínművének, *A kalandor*nak a zenéje sem.[6] A színlap ezúttal nem nevezi meg a zenei betétek szerzőjét és/vagy szerkesztőjét,[7] az előadás kritikáiban tett említések és a darab cenzori példányában szereplő bejegyzések azonban ezúttal is vegyes zenei anyagot körvonalaznak: verbunkos és több „már gyakran látott más tánc", illetve Bartay Endre *Csel* (1839) című vígoperájából átvett toborzó[8] szólt az első felvonásban, a *Fóti dal* – feltehetően Vörösmarty versének Thern Károly-féle 1842-es megzenésítése – a második,[9] a *Szózat,*[10] majd záró számként a Rákóczi-induló a harmadik felvonásban.[11]

Mintegy két héttel *A kalandor* előadásait követően, 1844. március 9-én a „cs. kir. főherczeg Nádor ő fensége születése napja tiszteletére ünnepélyes kivilágításával a

[6] Bemutató színlap: „ÚJ EREDETI NÉPSZÍNMŰ/ NEMZETI SZÍNHÁZ/ Pest. Szombaton, Február 24-én, 1844/ Először:/ A kalandor./ 1843-ban a nemzeti színház igazgatója által kitett 50 arany pályadíjt elnyert eredeti látványos népszínmű 3 szakaszban./ Írta Ney Ferencz." Az előadás kritikáit idézi Legány mj, 47.

[7] Major mj, 23 szerint: „Zenéjét összeállította Erkel Ferenc". Ez valószínűleg téves következtetés. Legány csupán a *Haramják kara* kapcsán hozza összefüggésbe Erkelt a darabbal. A kórusról lásd még a jelen tanulmány 200–201. oldalát.

[8] Főszöveg első adat *Pester Tageblatt* (1844. február 27.), Bartay toborzójának említése *Honderű* (1844. március 2.). Az 1. felv. további zenei betétei a cenzori példány alapján (OSZK Színháztörténeti Tár, N. Sz. K. 91): 3. jel.: „Tánc"; 11. jel.: vegyes tömeg, közöttük verklisek, azaz „hangolyások játszanak, 's van keringő, 's mindenféle nép táncz"; majd ugyanebben a jelenetben: „czigányok jőnek – más tánczcsapat foglalja el a tért; – magyart tánczolnak"; később ugyanitt: „jő két hárfás leány s játszani kezdenek".

[9] Vö. cenzori példány 2. felv., 7. jel., a kézirat alaprétegéhez tartozó bejegyzés: „fiatalság jő, először czigányok /: zene kíséretében a Fóti dalt éneklik, s aztán asztalok mellé települnek".

[10] Vö. cenzori példány 3. felv. 7. jel.: „Várhegyi (: több fiatal emberrel jő :) Barátim! énekeljük el a »Szózatot« – hadd hallja ez a sok ember, mit tesz magyarnak lenni. (: Czigányok játszanak. – a' fiatalság zene kísérete mellett énekli a Szózatot:)." Nem tudjuk, hogy a *Szózat,* melyik megzenésítése szólalt meg ekkor. Major szerint a pályadíjas Egressy Béni (újabb, harmadik), talán épp Erkel által meghangszerelt megzenésítését, valamint Erkel saját változatát 1843. május 30-án mutatták be a Nemzeti Színházban. Vö. Major mj, 20–21, Legány mj, 32–33. A datáláshoz lásd még Somfai László, „Az Erkel-kéziratok problémái", in *Az opera történetéből,* szerk. Szabolcsi Bence–Bartha Dénes (Budapest: Akadémiai kiadó, 1961), 106–107. (Zenetudományi tanulmányok 9).

[11] Vö. cenzori példány 3. felv. 8. jel.: a táncosok „különbféle tánczokat adnak elő", a felv. végén: „*Rákóczy induló tábori zenével, mi közben a háttérben a tüzijáték ég, taps és ujjongás.*" Ez a zárókép. Legány nem tud *A kalandor*ban előadott Rákóczi-indulóról. Szinte biztos hogy a Nemzeti Színház zenekara által már korábban is játszott változat szólalt meg. Ezek egyike volt, melyet 1839. március 23-án, Földváry Gábor, a Magyar Színház igazgatói választmánya elnökének tiszteletére adtak elő. A zenét nem ismerjük, de az igényes műsor alapján, melyről a *Honművész* számolt be (1839. március 28.) Legány felveti Erkel szerzőségét. Az est karmestere nem lehetett más, mint maga Erkel, akinek zongorára és zenekarra írt, szintén máig ismeretlen *Phantasia és változatok Rákóczy erdélyies nótájára* című műve előtt (bemutató 1838. november 30.) a Nemzeti Színház „tagjai semmilyen Rákóczi-motívumos művet nem játszottak" (Legány mj, 24). Az utóbbi darab pedig feltehetőleg azonos (Major mj, 16) vagy „közel rokona" (Legány mj, 25) a zenekari Rákóczi-induló előadását pár nappal követő hangversenyen (1839. március 31.) is szerepelt fantáziának (*Phantasia klavirra az erdélyi Rákóczi-dal themajára*). A Rákóczi-induló egyébként 1839 után is többször elhangzott, többek között a Földváry Gábornak egy évvel később, 1840. március 23-án adott éjjeli zene alkalmával is, ekkor *A kalandor* betétei közé is felvett, Bartay *Csel* című operájából kölcsönzött népszerű toborzó társaságában. Utóbbihoz lásd *Honművész,* 1840. március 29., idézi Legány mj, 24.

nézőhelynek"[12] a Nemzeti Színház bemutatta az igazgatói pályázaton második díjjal jutalmazott népszínművet, Szigligeti Ede *Két pisztoly*át is. A különleges igénnyel készült és előkészített darab elsöprő sikert aratott. Kerényi Ferenc szerint Szigligeti határozottan és tudatosan formálta az új színjátéktípust: a „*Két pisztoly* előtt a magyar színpadon nem akadt darab, amely ennyire a komplex hatás eszközeire épített volna, Szigligeti a Nemzeti Színház lehetőségeinek teljességét igényelte".[13] A szövegíró igényessége a darab zenei megoldására is kiterjedt. Szigligetinek a szöveg mellett a zenei betétek kiválasztására is gondja volt, fennmaradt fogalmazványának tanúsága szerint[14] ezekről (részben legalábbis) maga határozott. A zenei anyag „szerkesztésével" a színház Erkelt bízta meg. A döntésben – a minőségre való törekvésen túl – minden bizonnyal szerepet játszott az a figyelem is, melyben a frissen elkészült *Hunyadi László* szerzője a közönség és kritika részéről egyaránt részesült. Nem zárható ki ugyanakkor az sem, hogy maga Erkel is szívesen kapcsolódott be a születőben lévő játéktípus kezdeti munkálataiba. Erre utal az is, hogy nemcsak a *Két pisztoly*hoz, hanem a soron következő, pár hónappal később bemutatott újabb Szigligeti-darabhoz, *A zsidó*hoz (1844. július 27.) is a nevét adta, mindkét esetben, mint a népdalokkal és táncokkal fűszerezett népszínművek zenéjének „szerkesztője".[15] Az effajta segítségnyújtást a későbbiekben sem tagadta meg, de ezt már lényegében anonim módon, a háttérben maradva tette. Az Erkel-kutatás további négy esetben jelezte közreműködését a Nemzeti Színházban bemutatott népszínművek, illetve drámák kapcsán: a *Nemesek hadnagya* (1844. augusztus 22.) és az *Egy szekrény rejtelme* (1846. február 28.) esetében az autográf partitúra, *A kalandor*ban az autográfon található utólagos attribúció, a *Debreceni rüpők*nél (1845. január 4.) és *A rab*nál (1845. június 2.) csupán a bemutató színlap-adata (az „E." kezdőbetűvel jelzett zenei szerkesztő) szolgált alapul a szerzőség feltételezéséhez.[16] A népszínművek némileg kibővült forrásanyagának újbóli vizsgálata a fenti attribúciókat részben visszaigazolja, ugyanakkor úgy tűnik, Erkel népszínműi tevékenységéről, közreműködésének mértékéről, szerzőséghez való viszonyáról és magukról a részvételével szerkesztett darabokról kialakított elképzeléseinket több ponton mégis revideálnunk kell.

[12] *Nemzeti Színházi zsebkönyv az 1845ik évre,* Pesten 1844 (az 1843. december 1.–1844. december 1. közötti előadások jegyzékével).

[13] Vö. Kerényi Ferenc, „Nemzeti színház a polgári forradalom előestéjén (1840–1848)", in *Magyar Színháztörténet 1790–1873,* szerk. Kerényi Ferenc (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1990), 315.

[14] Lásd Szigligeti Ede: *Két pisztoly,* fogalmazvány (OSZK Színháztörténeti Tár, N. Sz. K. 92/1) és nemzeti színházi súgópéldány (OSZK Színháztörténeti Tár, N. Sz. K. 92).

[15] Lásd a bemutatók színlapjait, *Két pisztoly:* „Eredeti színmű [sic] 3 szakaszban, népdalokkal és tánczczal. Zenéjét szerkesztette Erkel Ferencz"; *A zsidó:* „Eredeti népszínmű [sic] 4 szakaszban, népdalokkal. Zenéjét szerkeszté Erkel Ferencz".

[16] *Debreceni rüpők:* „Eredeti népszínmű 3 szakaszban, népdalokkal, tánccal. Zenéjét szerkeszté E."; *A rab:* „Eredeti színmű [sic] 3 szakaszban, népdalokkal. Írta Szigligeti, zenéjét szerkeszté E. E színmű új magyar előzenéjét írta Doppler Ferencz". A két darab Major Ervin (1969) és Legány Dezső (1972/1975) műjegyzékeinek tételei között is szerepel A *Debreceni rüpők*kel kapcsolatban elsőként Bónis Ferenc vetette fel Erkel szerzőségét. Vö. Bónis Ferenc, „Erkel Ferenc", in *Zenei lexikon,* szerk. Bartha Dénes (Budapest: Zeneműkiadó, 1965), 1. kötet, 574.

2. Erkel népszínműbetéteinek dallamai

Erkel népszínműzenéinek dallamanyagával kapcsolatban mindeddig csupán szórványadatokat közölt az Erkel-kutatás. Major Ervin műjegyzéke óta tudomásom szerint Erkel-kutató e kérdéssel nem foglalkozott rendszeresen,[17] Major pedig a maga részéről elsősorban az Erkel által szerkesztett népszínműzenék dallamainak későbbi elterjedéséhez szolgált adalékokkal, miután a népdalkiadványok, melyekben e dallamok után kutatott – az 1843-as Szerdahelyi–Egressy-féle *Magyar dalvirágok*[18] kivételével – a kérdéses népszínműveknél későbbi publikációk. Korábbi előfordulást így csupán a *Két pisztoly* No. 5–7a/c, *A zsidó* No. 7-es és *A rab* No. 3-as zenei betéte esetében mutathatott ki.[19]

Erkel népszínműzenéinek eredete népzenei oldalról sem képezte mindeddig szisztematikus feldolgozás tárgyát. 1953-ban, majd 1965-ben Kodály is jelezte e sajnálatos helyzetet, mely mindmáig lényegesen nem változott:

> „Még nincs felderítve, milyen forrásból merítette Erkel a felhasznált népdalokat. Nem vizsgálta senki feldolgozási módját, stílusát. [...] Nincs felderítve, hogy a nem népdalszerű dalok közt – mert ilyen is van – nincsen-e saját szerzeménye. Végül nem kutatta senki, van-e későbbi műveiben valami nyoma a népdallal való kezdeti foglalkozásnak."[20]

Kodály szigorú szavai némiképp elfedik, hogy épp saját kezdeményezésére és vezetésével már az 1930-as évektől komoly kutatások folytak a népszínművek és népies dalok területén.[21] Ez a munka kisebb lendülettel, de a későbbiekben is folytatódott. Eredményeként az MTA Zenetudományi Intézet Népzenei Osztályának

[17] A népszínművek zenei anyagát újabban Papp Mónika kutatja. Lásd *A népszínművek zenei emlékei (1843–1875)* (LFZE Zenetudományi diplomadolgozat, 2000). A dolgozat tizenkét reprezentatív népszínművet tekint át, közöttük a *Két pisztoly*t. Elsősorban a stílusjegyekre koncentrál, filológiai kérdéseket nem érint, s a dallamok forrásainak szisztematikus feltárásával nem foglalkozik.

[18] Szerdahelyi József és Egressy Béni: *Magyar dalvirágok* (Pest [1843]).

[19] Vö. Major mj, 39–41.

[20] Vö. Kodály Zoltán, *„Erkel és a népzene"*. Rádióelőadás, 1965. augusztus 17., Kossuth Rádió, in *Kodály Zoltán. Visszatekintés 3. Hátrahagyott írások, beszédek, nyilatkozatok*, közr. Bónis Ferenc (Budapest: Argumentum, 2007), 408–409. (Kodály 1921-es, első Erkelről írt, 1953/1960-ban *Utóhang*gal ellátott tanulmányának átdolgozott szövege.) Maga Erkel Kodály három előadásának, illetve cikkének volt kizárólagos témája, ezenkívül (az érintőleges említéseket nem számítva) mintegy huszonegyszer jelent meg Kodály írásaiban, első alkalommal 1921-ben, utoljára 1966-ban. Vö. Bónis Ferenc, „Erkel alakja Kodály írásaiban", *Forrás. Szépirodalmi, szociográfiai, művészeti folyóirat* 41 (2009/5): 117–122, ide: 117.

[21] Kodály ezirányú kezdeményezéseiről összefoglalóan lásd Szalay Olga, *Kodály, a népzenekutató és tudományos műhelye* (Budapest: Akadémiai kiadó, 2004), 194–199, 339–340. Szalay megállapítása szerint Kodály „zenei rendjébe már szinte kezdetektől, nagyobb mennyiségben pedig a harmincas évektől bedolgozta a népi vonatkozású 19. századi kéziratok és publikációk minden hozzáférhető anyagát", uo., 339. E gazdag kutatási anyag egy részét Kerényi György publikálta a Kodály által főszerkesztett *Népzenei könyvtár* 1961-ben megjelent harmadik kötetében. Sajnálatos módon e kiadvány eredményeit Legány nem hasznosította műjegyzékében, és nem foglalkozott az MTA Népzenekutató Csoport jegyzet- és támlapanyagával sem.

jegyzetanyaga, támlapjai, valamint publikációi mára számos új adattal egészítették ki Major műjegyzékének dallamtörténeti függelékét. (Lásd a népszínművek zenei anyagának incipites jegyzékét a jelen tanulmány végén.)[22] A népzenei dallamkatalógusok régi és új bejegyzéseinek összegzése több tanulsággal járt. Mindenekelőtt, azt gondolom le kell mondanunk az Erkel-kutatás azon konszenzust élvező elképzeléséről miszerint a népszínműveken dolgozva a komponista maga is hozzájárult volna a népies dalrepertoár bővítéséhez.[23] A népszínművekkel való foglalatosság Erkelt nem ösztönözte népies dalok komponálására, közreműködése e területen kimerült az átvett dallamok többszólamúsításában és hangszerelésében.[24] Népszínmű-betéteiben többnyire más szerzőktől származó népies dalokat, illetve népdalokat használt fel,[25] melyek, néhány kivételtől eltekintve, a bemutatónál korábbi kéziratos vagy nyomtatott gyűjteményekben is előfordulnak. Viszonyulásának hátterében minden bizonnyal egyfajta érdektelenségnek is lennie kellett – a verbunkostól eltérően, a vegyes eredetű, jellegzetesen magyarosnak érzett fordulatokat gyakran nélkülöző népies dalrepertoár a *Névtelen hősök* kivételével operáin sem hagyott mélyebb nyomot[26] –, ugyanakkor a népszínművek területén, ez a fajta hozzáállás nem volt egyedi jelenség, sőt a darabok zenei szerkesztője/szerzője talán így felelt meg leginkább a vele szemben támasztott elvárásoknak. A népszínművekkel a színház nem műzenét, hanem a „nép" zenéjét kívánta reflektor fénybe állítani. A

[22] E helyen mondok köszönetet Domokos Máriának, az MTA Zenetudományi Intézet Népzenei Osztálya vezetőjének, aki nem csupán Kodály néhány e tárgyban közölt írására hívta fel a figyelmemet, hanem értékes segítséget nyújtott az Erkel által szerkesztett népszínművek anyagához tartozó dallamok adatainak kigyűjtésében is.

[23] Lásd többek között Legány Dezső, „Erkel Ferenc", in *New Grove: Dictionnary of Music* 2nd edition, ed. Stanley Sadie (London: Macmillan Publishers Ltd., 2001), Vol. 8, 297: „In his perpetual and enthusiastic search for fresh librettos, Erkel was also aiming at a new and native genre, the népszínmű, popular plays with musical insertions resembling the English ballad opera. His close imitation of Hungarian melodies of the time, even to the point of taking over some of them unaltered, gave his interpolations of popular songs and original songs composed in the same style an immediate and lasting success."

[24] Kodály külön felhívja a figyelmet Erkel ötletgazdag feldolgozási módjára. Ennek egyik példájaként említi a *Két pisztoly* kanásztáncát, épp azt a számot, mellyel kapcsolatban a *Pester Tageblatt* (1844. március 13.) korabeli kritikusa megjegyzi, hogy ez nem felelt meg a várakozásoknak. Vö. Kodály, *„Erkel és a népzene"*, 408–409; Legány mj, 49.

[25] A népies dalok és népdalok aránya a népszínművekben és a korabeli úgynevezett népdalkiadványokban általában az előbbiek javára billent el: „Nem népdal kerül azután közönség elé, hanem a virágkorát élő népies műdal sikeres énekesek közreadásában (Füredi, Bognár). Vidéken és Pesten egyaránt hódít a népszínmű, mely a népies műdal elsőszámú terjesztője, s melyben olykor-olykor néhány népdal is szerepel. Olyan népdaltípusok, melyeket a korabeli publikum elfogad: feszes ritmusú duda nóták, ugoros-siratós (diatonikus) dalok, pentaton kvintváltó táncdalok, a Rákóczi-kort idéző fríg dalok; funkciós-műdalok fordulatokkal »kicsinosítva«, »magyaros« ritmizálásban." Vö. Paksa Katalin, *Magyar népzenekutatás a 19. században* (Budapest: MTA Zenetudományi Intézet, 1988), 72. (Műhelytanulmányok a magyar zenetörténethez 9).

[26] Ebben az is szerepet játszott, amit szintén Kodály fogalmazott meg idézett írásában (409.): „Talán túlságosan nagynak látta a távolságot a népdal és opera közt, hogysem áthidalásra döntő kísérletet tett volna. Kár, hogy nem ment tovább."

színlapok „népdalokat" hirdettek,[27] és a népszínművek alkotóinak – a vaudeville-ek szellemében – a népies dalok legnépszerűbb példái közül kellett válogatniuk.[28] (A darabok lényegében kordokumentumai a népies dalrepertoár adott időben legdivatosabb, vagy legalábbis a színházat látogató potenciális közönség által leginkább ismert és kedvelt rétegének. A szakirodalom utóbbi szempontból talán túlságosan is kevés figyelmet szentelt eddig a műfajnak.) Ezért jegyezte be Szigligeti már eleve a *Két pisztoly* fogalmazványának alaprétegébe számos zenei betét nyilvánvalóan ismert szövegét, és már ezért sem volt zavaró, ha különböző népszínművekben ugyanazon közkedvelt dalok újra és újra megszólaltak, akár átemelés, kölcsönzés formájában, akár egy újabb feldolgozásban. A „Jártam kertben rózsák között" dallama például mind az *Egy szekrény rejtelmé*ben (1846), mind a Szerdahelyi által szerkesztett *Csikós* (1847) zenéi betétei között szerepelt. Szerdahelyi nyilván ismerte az Erkel-féle variánst, ezzel azonos hangnemet választott, de eltérő *Besetzung*ot használva önálló hangszereléssel látta el a dalt, melyet, akárcsak Erkel, a „közzene" részeként kezelt.[29]

3. Szerzőség. *Phonascus*ok és *Symphoneták*[30]

Szerzőségre természetesen sem Szerdahelyi, sem Erkel nem tartott igényt.[31] „Zeneszerzője" e korai népszínműveknek egyébként sem volt: a *phonascus*okról a színlapok nem szóltak, a *symphonetá*kat következetes szóhasználattal a zenei betétek szerkesztőiként tüntették fel. A szerző tehát maga a nép lett volna, a felhasznált dallamokat népdalokként reklámozták.[32] A feldolgozók munkája a későbbiekben némiképp felértékelődött, és egyre inkább szerzőkként léptek a közönség elé. A kottakiadványok címoldalain a népdalokat gyűjtő, összhangosító, zongorára alkalmazó *symphonetá*k helyett egyre gyakrabban „eredeti népdalok", „eredeti magyarok", „magyar dalok" szerzőivel találkozunk. Bár ez felvethetné a plágium kérdését,

[27] „Eredeti színmű [vagy: népszínmű ...] népdalokkal és tánczczal" (*Két pisztoly, Debreceni rüpők*), „Eredeti színmű [vagy: népszínmű ...] népdalokkal" (*Zsidó, A rab, Egy szekrény rejtelme*).

[28] A népzenei kutatásokban előforduló adatok alapján számos esetben következtethetünk a kiválasztott dallamok népszerűségére. Lásd például a Függelékben *A rab* No. 4-es „Káka tövén költ a ruca" kezdetű dallamát, amely az 1830-as évekbeli Ombodi énekeskönyvben és K. R. 1839–1843 közötti gyűjteményében is a kötet elején, az 1847-es Fogarasi–Travnyik kiadványban pedig ennek élén szerepel (a kiadványok részletes adatait lásd a Függelékben).

[29] Vö. *Egy szekrény rejtelme*, No. 4 AU (vö. 1. lj.) és *Csikós*, No. 16 („Ördög bújjék komámasszony ködmönébe" szöveggel), Szerdahelyi AU (OSZK Zeneműtár, Népszínházi Gyűjtemény 1114/7-es jelzet alatt a Népsz. 1170-es mappában).

[30] A párhuzamot Glareanus *Dodekachordon*jának osztályozásával Kodály teszi meg. Lásd Kodály Zoltán, „Magyarság a zenében" (1939), in *Kodály Zoltán, Visszatekintés 2. Összegyűjtött írások, beszédek, nyilatkozatok*, közr. Bónis Ferenc (Budapest: Argumentum, 2007), 235–260, ide 237.

[31] A *Csikós* zenei betéteit már a bemutató évében Szerdahelyi nevének említése nélkül adta ki a kiadó. Mosonyi sem nevezte meg Erkelt, amikor a *Két pisztoly* dalait zongorára átírva publikálta. Vö. Mona Ilona: *Magyar zeneműkiadók és tevékenységük* 1774–1867 (Budapest: MTA Zenetudományi Intézet 1989), 85, 182, 333. (*Műhelytanulmányok a magyar zenetörténethez 2*).

[32] Lásd az 5., 15., 16. és 27. lábjegyzeteket a színlapok szövegeivel.

arról nincs szó sem a korai, sem a későbbi népszínművek vagy publikációk vonatkozásában.[33] A népszínműbetétek dalkomponistáinak feltüntetése legtöbb esetben azért sem lett volna lehetséges, mert a felhasznált dallamok és szövegek többnyire már elvesztették kapcsolatukat eredeti szerzőjükkel, anonim alkotásokként éltek a zeneértő színházlátogató közönség tudatában is. Igaz ugyan, hogy a *phonascus*ok megnevezésére gyakran akkor sem került sor, ha ezek esetleg ismertek voltak, a népies dalrepertoár azonban nem a műzene, hanem egyfajta „közzene", illetve közköltészet részét képezte. Ennek az anyagnak az anonimitás vagy többszerzőség a lényegéhez tartozott, sőt változó szöveggazdák tolla alatt „nyílt szöveg"-ként variálódott.[34] Dallamok jogtalan elsajátításáról ezért a népies dalok könnyen anonimmá váló repertoárja kapcsán nem is beszélhetünk, ezzel közzenei létmódjának mondanánk ellent. Ez a repertoár nem az elitkultúra részeként jött létre, és visszamenőleg már nem érvényesek rá a műzene szerzőségi normái.[35]

Az Erkel közreműködésével készült színpadi zenék közül a *phonascus*t – talán mivel egy drámáról és nem népszínműről volt szó – csupán a *Nemesek hadnagyá*nak színlapja nevezte meg („A dalok zenéjét írta Jankó Mihály, a kortesdalt írta Czuczor"). Erről a színlapról viszont épp Erkel neve hiányzott, jóllehet, amint az auto-

[33] Ábrányi Kornél például 1863-ban még anonim kisegítőként írta át zongorára és énekhangra Simonffy 40 dalát (*Dalvirágok. 40 eredeti magyar dal Simonffy Kálmántól* [...] *kapható Demjén és Sebesnél Pesten*), majd ugyanezt a kiadványt három évvel később a Rózsavölgyinél már saját *opus*aként, de még Simonffy nevének feltüntetésével jelentette meg (*Dalvirágok. Eredeti 40 magyar dal Simonffy Kálmántól. Összhangosítá és zongorára alkalmazá Ábrányi Kornél. Op. 28.*, Rózsavölgyi, Pl. Nr.: N.G.1274). 1873-ban pedig *5 magyar népdal*ának minden egyes darabjánál szerzőként szerepeltette magát (Pesten, Táborszky és Parschnál, Pl. Nr.: T. és P.: 218; a 3. számú darab), még annál az egynél is, melynek dallamáról tudhatta, hogy az Simonffy Kálmántól származik. A három publikációt Major Ervin a plágium egyik példájaként említi és különösen mivel Ábrányiról van szó, értetlenül szemléli. Vö. Major Ervin, *A népies magyar műzene és a népzene kapcsolatai* (Budapest: Stádium Sajtóvállalat Részvénytársaság, 1930), 4.

[34] Lásd az irodalomtörténészek által újradefiniált közköltészet fogalmát: „A közköltészet általánosan ismert, tömeges terjesztésű verses művek variánsokban létező halmaza, melyet egy adott közösség használ, függetlenül attól, hogy e műveknek van-e ismert szerzője vagy nincs [...]." A „nemzeti nyelvű közköltészet (mint a széles tömegeket szolgáló populáris vagy közkultúra lényeges alkotórésze) a társadalmi elit által létrehozott hivatásos, (sokáig nem is anyanyelvű) írásban rögzített műköltészet és az úgynevezett alávetett és kizsákmányolt osztályok, rétegek saját alkotásának tartott szóbeli, anyanyelvű népköltészet között helyezkedik el, mindkettővel szoros kapcsolatban áll. [...] E költészet névtelensége és nyitottsága elsősorban használatában érvényesült. A kéziratos és nyomtatott másolatok ugyanúgy variálták az alapszöveget, szüzsét, mint azt a szóbeli folklóralkotásoknál tapasztaljuk." Vö. Küllős Imola és munkatársa Csörsz Rumen István (sajtó alá rendezte és bevezetővel ellátta), *Közköltészet I. Mulattatók* (Budapest: Balassi Kiadó, 2000), 20, 24, 27. (Régi Magyar Költők Tára XVIII. század, IV. k., sorozatszerk. Bíró Ferenc).

[35] Major elmarasztaló szavait épp az a félreértés szüli, hogy ő a népies dalanyagot a műzene kategóriájába sorolja: „A plágiumok ügye a legnehezebb kérdés, mert nehezen lehet határt vonni a feldolgozás és a plágium közt. Tudjuk, hogy a legtöbb zeneszerző a feldolgozott dallamok szövegének még a kezdősorát sem írja ki; ezt feleslegesenk tartja, hiszen a népdal »köztulajdon«. [...] De ha a dallam műzenei termék, arról már senki sem vesz tudomást, mert a dallamok szerzőik neve nélkül vándorolnak. [...] A zenei plágiumról azonban el kell mondanunk, hogy ezen a legsajátosabb magyar betegségen a múlt századnak majdnem minden zeneszerzője keresztülment." [kiemelések Sz.K.K.] Vö. Major, *A népies magyar műzene*, 4–5.

gráf partitúrából kiderül, a komponista ezúttal is ugyanazt a munkát végezte el, mint a népszínművekben: összhangosította, majd meghangszerelte a rábízott dallamokat.[36] Hogy Erkel névtelen közreműködőként is vállalta ezt a munkát, újból azt bizonyítja, maga is úgy látta, hogy a többszólamúsítás és instrumentálás nem írja fölül a dallamok alkotójának szerzőségét.[37] Hozzállása nem csupán népszínműves tapasztalataiból eredt, hanem összhangban állt a korabeli operai gyakorlattal is. A szerzőség kérdését az operaházak mindig nagyvonalúan kezelték, különösen igaz volt ez Erkel indulásának idején. Gondoljunk az iparszerűen működő olasz társulatokra, a kisegítőkkel készülő Rossini-operákra, vagy a francia és olasz operarepertoár darabjainak német adaptációira. Bellini és Donizetti operái az 1830-as években átdolgozva, idegen hangszerelésben kerültek színre a német színpadokon. A magyar társulatok számos alapművet eleve áthangszerelt, átdolgozott változatban szereztek be, vagy zongorakivonatból készült helyi hangszerelésben játszottak. A Pesti Magyar Színházban a *Normá*t 1837-es bemutatójától kezdve egy német partitúra alapján, idegen hangszerelésben adták elő, sőt újabb szólamanyagot akkor sem másoltatott a Nemzeti Színház, amikor 1879-ben módjában állt volna beszerezni Milanóból az opera eredeti változatát tartalmazó vezérkönyvet.[38] Két évvel később Mercadante *Esküjét* (*Il giuramento*) Erkel Ferenc és Kirchlehner Ferenc hangszerelésében mutatták be ugyanitt.[39] E verzió – Erkel „első színpadi próbája" – szintén hosszú évekig érvényben maradt.[40] Kolozsvárott és Győrött nem más, mint a

[36] Vö. autográf partitúra és zenekari szólamanyag, OSZK, Zeneműtár, Népszínházi Gyűjtemény 1190. A betétszámok szólamanyagában található bejegyzések alapján a „Méreg vegyült a borba" a 2. felvonásban, az „Aki nem áll a szavának" a 3. felvonásban, a „Magyarország az én hazám" kezdetű dal az 5. felvonásban szólalt meg.

[37] E színlap-adatot Legány műjegyzéke nem tartalmazza. Elképzelhető, hogy elkerülte figyelmét, és így nem csoda, ha a teljes egészében Erkeltől származó autográf alapján, valamint látva, hogy a korabeli sajtó nem említ zeneszerzőt és zenés számokat, kétségbe vonja Jankó szerzőségét, melyet – feltehetőleg a színlap szövegezéséből kiindulva – Major műjegyzéke kimondottan kiemel: „Zenéjét szerezte Jankó Mihály, hangszerelte Erkel Ferenc." Major e helyen csupán „partitúrát" említ, míg néhány kivételtől eltekintve (például a *Hunyadi László* vezérkönyvei) az autográfokat „eredeti kéziratos partitúraként" regisztrálja. Amennyiben Legány észrevette, hogy Major e kottát nem autográfként értékeli, ez csak tovább növelhette kételyeit az attribúcióval kapcsolatban. Vö. Major mj, 26, Legány mj, 55.

[38] Vö. Tallián Tibor: „Átváltozások, avagy a Nemzeti Színház operai kottatárának néhány tanulsága", in *Zenetudományi dolgozatok 1999*, szerk. Gupcsó Ágnes (Budapest: MTA Zenetudományi Intézete, 1999), 283–284.

[39] Az *Eskü* partitúráját Legány (mj, 22–23) még nem ismerte, jelenleg az OSZK Zeneműtárban található ZBK 174 jelzet alatt. Kirchlener a 2. felvonás mintegy felének és a 3. felvonás teljes egészének hangszerelését végezte el. Kézírását a *Török Marsch Zuelmához* (OSZK Zeneműtár. Népszínházi Gyűjtemény 726; vö. Kocsi-Horváth Zsigmond: *Zuelma*, Nemzeti Színház, bemutató 1846. április 13.), valamint *Ouverture Fantastique pour la Tragedie Medici* (OSZK Zeneműtár, Népszínházi Gyűjtemény 1311) címmel ellátott partitúrái alapján azonosítottam. (Utóbbi esetében nem lehet szó Alessi Rine *Medici Katalin* című négyfelvonásos színművéről, mint ahogy az OSZK katalógusában ez megjelenik.)

[40] Vö. Legány mj, 23, idézi a *Honderű* 1847. április 27-i számában megjelent kritikát a Nemzeti Színház 1847. április 22-i előadásáról, mely felrója a színház vezetőségének, hogy a darabot még mindig Erkel sok évvel korábbi hangszerelésében adatja elő.

Hunyadi László nyitánya szólt zongorakivonatból készült helyi hangszerelésben. A *Hunyadi*-nyitány szintén zongorakivonatból (feltehetőleg a Treichlinger-féle korai kiadvány alapján) előállított újabb zenekari változatához a 19. század végén egy lipcsei kopistaműhelyben másoltak szólamanyagot.[41]

4. Többszörösen felhasznált zenei betétek

4.1. A kalandor

Az Erkel-kutatás mindeddig nem tulajdonított jelentőséget annak a ténynek, hogy *A kalandor* egyetlen zenei betéteként számon tartott, kétszólamú férfikarra és zenekarra komponált *Haramják karán*ak 8 oldalas autográf partitúráján megjelenő attribúció utólagos, idegen kezű bejegyzés része.[42] Jóllehet a kórus zenekari és karszólamainak másolásáról szóló, újabban előkerült számlát Luis Unger kopista épp 1844. február 24-én, *A kalandor* bemutatójának napján állította ki,[43] az autográf Erkeltől származó címbejegyzése és az utólagos attribúció, valamint az a tény, hogy a kórus nemzeti színházi szólamaiban nem szerepel *A kalandor*ra vonatkozó utalás némiképp megkérdőjelezi a darab és Erkel kórusának összetartozását. Nem zárható ki ugyanis, hogy Erkel a *Haramják karát* eredetileg nem *A kalandor*ba szánta.

Legány tudni véli, hogy a kórus a „mindössze 3 előadást [1844. február 24., 25., 28.] megért népszínműhöz a bemutató után készülhetett betétszámnak" – vagyis a február 25-i vagy 28-i. előadás számára íródott.[44] Unger másolási számlája ennek a feltételezésnek mindenképp ellentmond. A másolatok kifizetésére ugyanis rendszerint a premierekhez közeli napokon került sor, a *Haramják karán*ak tehát már *A kalandor* első előadása előtt készen kellett állnia, és így bizonyára már magán a bemutatón is felhangzott. Feltűnő ugyanakkor, hogy a fentebb már idézett kritikákban,[45] melyek a népszínmű számos betétéről említést tesznek, illetve a darab cenzori példányában, amely szintén több zenei betétet jelez, Erkel kórusára nem találunk utalást. A darab szövegkönyvében haramiák egyáltalán nem szerepelnek, csupán tolvajokról tesz említést a 2. felvonás személyzetének jegyzéke (bár a tolvajok magában a szövegben nem kapnak szerepet), ráadásul a partitúra címzésében Erkel az eredetileg elkezdett

[41] Lelőhely: Amsterdam, Concertgebouw könyvtára. Lásd a szólamokon a „Musikalien-Copiranstalt zu Leipzig" pecsétet. Elképzelhető, hogy a másolat készítése a Rózsavölgyi és Breitkopf cég közös *Hunyadi*-tervével függött össze, melynek eredményeként 1902-ben végül Erkel fiainak felügyeletével és az eredetihez közeli változatban jelent meg a nyitány partitúrája. A Rózsavölgyi cég 1892-ben és 1896-ban hirdette a *Hunyadi* nyitányának és vezérkönyvének másolatát. Vö. Szacsvai Kim Katalin, „A közreadás forrásai", in uő. (közr.), *Erkel Ferenc: Hunyadi László* (Budapest: Rózsavölgyi és Társa, 2006), XXX. (Erkel Ferenc Operák II).

[42] Vö. AU és NSZ (OSZK Zeneműtár, Népszínházi Gyűjtemény 1306).

[43] Vö. OSZK Színháztörténeti Tár, NSZ Fond 4/50/1. A számlára Both Magdolna, az OSZK Színháztörténeti Tár munkatársa hívta fel a figyelmemet, akinek ezúton köszönetet mondok.

[44] Vö. Legány mj, 47.

[45] Lásd a 8. lábjegyzetet.

Tol[vajok?]at azonnal *Haramjak*ra javította. Márpedig amennyiben a férfikar *A kalandor*hoz készült volna, esetleg épp a bemutatót követően, amikor a darab szereposztása véglegessé vált, e javításnak nem lett volna értelme.

Az „Enni, inni dőzsölgetni gyönyörű mulatság" szövegkezdetű betét elhelyezésére a színház repertoárja számos alkalmat adhatott, ugyanis Friedrich Schiller *Haramiák*jával (1781)[46] a rablótematika a magyar színpadokon is korán népszerűvé vált, ennek folyományaként pedig a betyár-romantika még az 1830–1840-es években is jelen volt a Nemzeti Színház színpadán. Az Erkel által szerkesztett népszínművekben haramiák egyetlen helyen jelennek meg, a *Két pisztoly* 1. felvonásának 15. jelenetében, épp lakodalmas népnek álcázva. Közeledtüket Szigligeti fogalmazványa már alaprétegében zenével jelzi,[47] a darab végső változatában pedig lényegében a haramiák/lakodalmas nép megjelenésével indul az első felvonást záró ének- és tánctabló.[48] A jelenethez tehát igencsak illene e kar, és így nem zárható ki, hogy Erkel eredetileg a *Két pisztoly*ra gondolva dolgozott a betétszámon, melyet, talán mivel már készen állt, végül *A kalandor*ban használtak fel. Mindenesetre a *Két pisztoly* szerzői kéziratában és bemutatóra készült szólamanyagában, illetve cenzori példányában a *Haramiák karán*ak előadására vonatkozóan egyetlen utalást sem találunk.[49]

4.2. A Debreceni rüpők – A rab – Egy szekrény rejtelme

A szerzői kéziratok elemzése *A rab* és az *Egy szekrény rejtelme* esetében is számos felismerésre adott alkalmat,[50] melyek alapján érdemes alaposan felülvizsgálnunk Erkel népszínműtermésére, illetve népszínműi tevékenységéről alkotott eddigi elképzelésünket. *A rab* partitúráját Legány még nem ismerhette, mivel ez pár évvel ezelőtt került elő (újból) az OSZK Zeneműtárának úgynevezett bánya-anyagai közül.[51] Bár a feldolgozók erre nem tesznek utalást, a kézirat véleményem szerint egyértelműen Erkeltől származó autográf, mely nem csupán *A rab* mindeddig

[46] Schiller drámájának első magyar nyelvű előadása 1794 Kolozsvár (*Tolvajok*, Bartsai László fordítása, Kótsi Patkó társulata, egyetlen előadás), majd 1806 Debrecen, 1810 Pest. A Pesti Magyar Színház 1837. szeptember 13-án mutatta be a darabot. Vö. Kerényi, *Magyar Színháztörténet 1790–1873*, 91, 454.

[47] Lásd a bejegyzést Szigligeti *Két pisztoly*-fogalmazványának alaprétegében: „Távolról dudaszó, melly mindig közeledik".

[48] Lásd alább a *Két pisztoly* elemzését és a Függelékben a darab zeneszámainak incipites jegyzékét.

[49] A kéziratok papírja nem segít a datálásban. Mind a *Haramják karán*ak szerzői kéziratához és szólamanyagához, mind a *Két pisztoly* autográf partitúrájához a széles körben elterjedt WELHARTIZ jelzésű vízjeles papírt használták.

[50] A forrásokról lásd az 1. lábjegyzetet.

[51] A darab azonosításában Papp Mónika segítette a Zeneműtár munkatársait. Feltételezhető, noha erre vonatkozó bejegyzés nem szerepel a kotta első oldalán, hogy a darabot a népszínházi anyagokat feldolgozó Turay Mihály is megpróbálta azonosítani. Feltehetőleg tőle származik az első oldalon szögletes zárójelben az előadás évét, valamint – tévesen – az Egressy Béni szerzőségét jelölő ceruzás bejegyzés. Az időközben előkerült partitúra a hangszerelés vonatkozásában mindenképp kizárja Egressy szerzőségét.

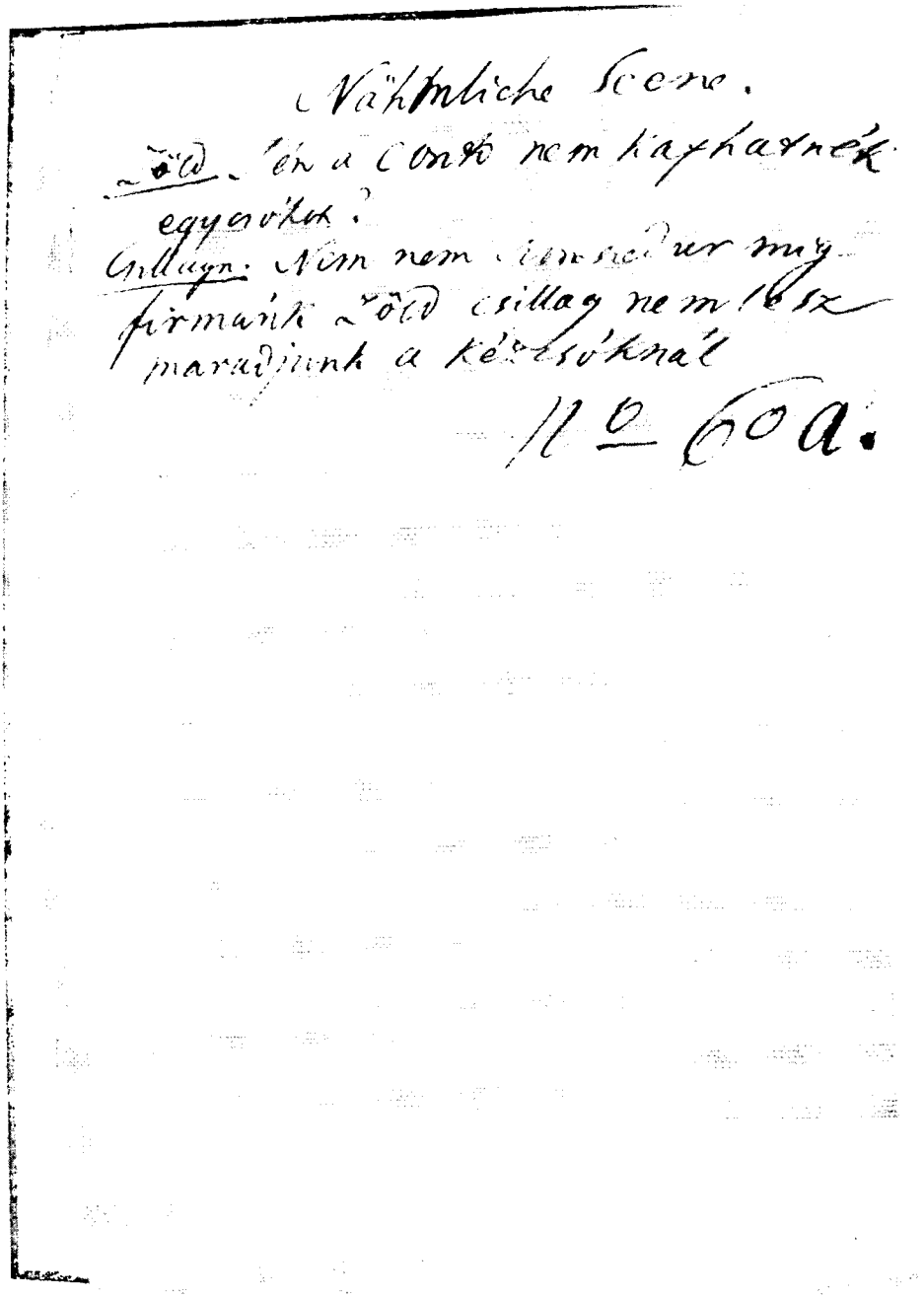

1. fakszimile. A *Debreceni rüpők* második számának autográf partitúrája, amelyet Erkel utóbb áthelyezett az *Egy szekrény rejtelmé*nek szerzői kéziratába

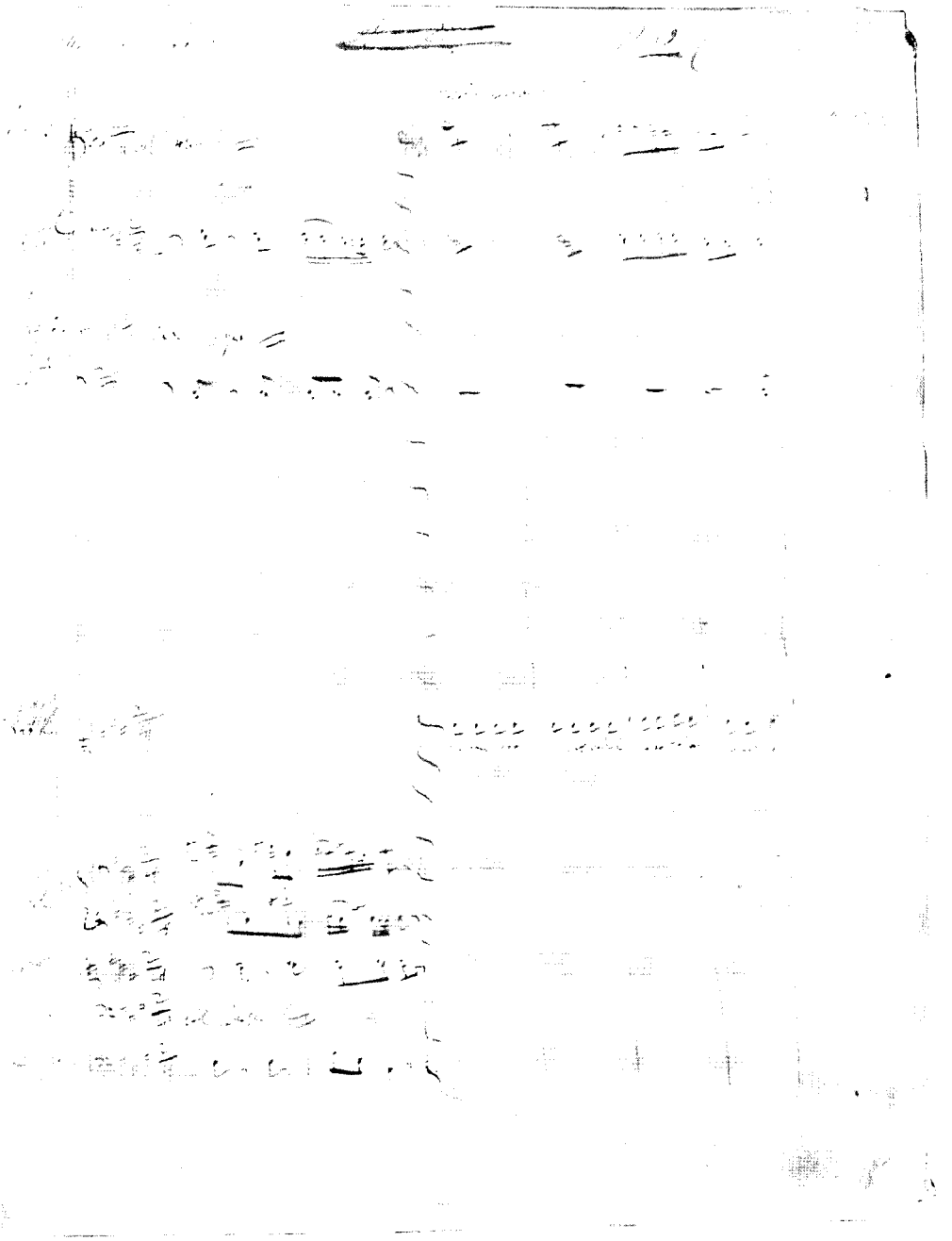

Szövegkezdet	A debreceni rüpők	A rab	Egy szekrény rejtelme
Három piros kendőt veszek	No. 2/1 (5–6. o.), *Katicza* = Prielle Kornélia		No. 6/1, *Csillagné* = Lászlóné De Caux Mimi
Tavaj, tavaj, tavaj, tavaj	No. 2/2 (7–8. o.), *Mézesi* = Szigligeti Ede		No. 6/2, *Zöld Jancsi* = Füredi Mihály
Ez a szemem, ez az egyik jobban kacsint, mint a másik	No. 4 (13–16. o.), *Sándor* = id. Lendvay Márton	No. 1, *Ferke* = Füredi Mihály	
Jaj, be szennyes a kendője, talán nincsen szeretője	No. 5. (17–20. o.), *Rózsi asszony* = Hubenayné		No. 10, *Csillagné*
Csősz leszek én a nyáron, debreczeni határon	No. 6. (21–24. o.), *Csősz?*	No. 3, *Ferke*	
Kinek lova nincsen gyalog jár az Pestre	No. 7 (25–28. o.), *Sándor*		No. 9, *Zöld Jancsi*
Bort ittam én, boros vagyok, haza mennék, de nem tudok	No. 10 (29–32. o.), *Kurta Péter* = Hubenay Ferenc		No. 7, *Secko* = Hubenay Ferenc
Káka tövén költ a rucza, jó földbe terem a búza	No. 11 (33–34.o., töredék, a part. itt megszakad), *Sándor*	No. 4/*Ferke*	

1. táblázat. *A debreceni rüpők* partitúroldalai *A rab* és az *Egy szekrény rejtelmé*nek szerzői kéziratában

bizonytalan szerzőségét dönti el, hanem a *Debreceni rüpők*ét is.[52] Ez a partitúra ugyanis, akárcsak az *Egy szekrény rejtelmé*nek autográf vezérkönyve olyan – az Erkel-irodalomban eddig nem jelzett – idegen kezű szöveges bejegyzéseket és szerzői javításokat tartalmaz, melyek alapján egyértelműen megállapítható, hogy a két népszínmű összesen hét számát Erkel eredetileg nem ide, hanem Szigligeti csupán egy előadást megért darabjába, a *Debreceni rüpők*be szánta.[53] E számok szerzői kéziratán a partitúrafejben, valamint az utólag, idegen kéz által bejegyzett – népszínműveknél megszokott módon igen terjedelmesen idézett – végszavakban, dialógusokban a *Debreceni rüpők* színlapjáról ismert szereplő- és előadónevekkel találkozunk.[54] Az eredeti numero-számozás és lapszámozás alapján, *A rab* és az *Egy szek-*

[52] Mint mondtuk, a két darab esetében csupán a színlapokon szereplő „E" monogram alapján feltételeztük Erkel közreműködését. Vö. 16. lábjegyzet.

[53] Az *Egy szekrény rejtelme* esetében az átszámozásokat Legány műjegyzéke is regisztrálja, de ezeket nem hozza összefüggésbe a *Debreceni rüpők*kel, hanem megjegyzi: az *Egy szekrény rejtelmé*ben „A jelenlegi sorrend későbbi [tudniillik a bemutató utáni] vagy komponálás közben történt átcsoportosítás eredménye, amikor is Erkel a lapokat is átszámozta (az eredeti 29–32. lapból 41–44. lap, a 25–28. lapból 49–52. lap, a 17–20. lapból 53–56. lap lett.)." Vö. Legány mj, 60.

[54] A darab szöveges forrásai nem maradtak fenn, vagy lappanganak. Az előadókat, illetve szereplőket a színlap alapján azonosítottuk.

rény rejtelme szerzői kéziratában a *Debreceni rüpők* elveszettnek hitt paritúrája mintegy kétharmadrészt áll rendelkezésünkre (a minimum tizenegy számból hét, a legalább harminchat oldalból huszonhét). Ugyanennyivel kevesebb Erkel két előbbi népszínművének eredeti anyaga. Ezeket a szerkesztéssel megbízott komponista csak részben látta el új zenével. *A rab* négy betéte közül tehát három (No. 1, 3, 4) nem a bécsi énektanulmányok után frissen újraszerződtetett Füredi Mihály számára készült (mint ahogyan ezt a műjegyzékek is számon tartják), hanem a pár hónappal korábban bemutatott *Debreceni rüpők* egyik főszerepét vivő id. Lendvay Mártonnak, aki ezidőben, a Nemzeti Színház oszlopos tagjaként, az eszményi romantikus hősszerelmes szerepkör ünnepelt színésze volt. Az egy évvel később színre vitt *Egy szekrény rejtelmé*vel pedig a *Debreceni rüpők* további négy száma (No. 6/1–2, 7, 9, 10) került újból a Nemzeti Színház közönsége elé, erre a bemutatóra Erkel nem tíz, hanem legfeljebb hat új zenei betéttel gazdagította a népszínművek anyagát. Az egyes betétek számozásán és magán a lapszámozáson kívül egyik darab esetében sem változtatott az eredeti kéziraton.

5. Idegen betétek az Erkel által szerkesztett népszínművekben. *A zsidó, A rab,* és a *Két pisztoly*

A quodlibetszerű jelleg a kezdetektől a népszínművek műfaji sajátossága volt, ráadásul a bemutatókra kialakított összeállítás a legritkább esetben bizonyult állandónak: a betétek sűrűn vándoroltak az egyes darabok között, a kölcsönzés által érintett zeneszerzők, művek külön részletezése nélkül. Nem volt ez másképp az Erkel által szerkesztett népszínműzenékkel sem. Erkel nem csupán saját magától kölcsönzött betéteket, hanem az általa szerkesztett zenei anyagokba több alkalommal más népszínművek vagy éppen operák egyes részleteit is átemelte. A *Két pisztoly, A zsidó* és *A rab* esetében erre már a bemutatók alkalmával sor került. E korai kölcsönzésekről az Erkel-irodalom mindeddig nem számolt be, vagy ezeket tévesen azonosította, illetve datálta.

A zsidó nemzeti színházi partitúrájának értékelésénél Somfai László jelezte, hogy az autográf vezérkönyv alaprétegében két betét az általa Anonym 3-ként számon tartott kopista kézírásában szerepel.[55] A kopista, akit Kocsi János zenekari klarinétosként azonosítottunk a No. 8 („Esik eső a haraszton") és a No. 10 („Mi füstölög ott a síkon távolban") szövegkezdetű dalok partitúráját másolta.[56] Somfai érthető módon nem foglalkozott e számok szerzőségével, és e tekintetben Legány sem lépett tovább. A

[55] Somfai, „Az Erkel-kéziratok problémái", 111.

[56] Ugyanő másolta le a bemutató számára a darab teljes szólamanyagát is. (Lásd cl 1 szólamfüzet előadói bej.: „den 27 et 28 July 844 zum 1ter mal".) Az Anonym 3-ként, illetve a *Himnusz* anonim kopistájaként ismert másoló kézírását a *Hunyadi László* bemutatóra készült szólamanyagának másolási nyugtája alapján azonosítottuk. Kocsi a nemzeti színházi zsebkönyvek szerint 1838-tól 1860-as nyugdíjazásáig volt az együttes klarinétosa. Vö. Szacsvai Kim: „A közreadás forrásai", XXIX.

vezérkönyv néhány mindeddig figyelmen kívül hagyott bejegyzése azonban egyértelműen jelzi, hogy a két szám kölcsönzés folytán került a kéziratba, a Nemzeti Színház anyagában a *Vorlagék* is azonosíthatók. A No. 8-as betétet a Pesti Magyar Színházban 1839-ben bemutatott Ludwig Holberg vígjáték, *A politikus csizmadia*[57] Kaczér Ferenctől származó zeneszámainak vezérkönyvéből[58] másolta át Kocsi a népszínmű szerzői partitúrájába, a No. 10 forrása Vahot Imre *Farsangi iskola* című négyfelvonásos vígjátékának (bemutató 1844. február 17.) nemzeti színházi játszópartitúrájában található.[59] A kölcsönzésekre már a bemutató előtt sor került. A betéteket a szólamanyag alaprétegben hozza, *A zsidó* vezérkönyvében az átvétel forrásául szolgáló darabok címe is szerepel, a *Vorlage*-partitúrában is több bejegyzés utal a kölcsönzésre,[60] s a No. 8 szövegét a cenzori és súgópéldány is tartalmazza.[61] A No. 10-es dalbetét szerzősége véleményem szerint kérdéses. Major ugyan biztosra veszi, hogy Gaál József költeményének Egressytől származó megzenésítéséről van szó (a dallam Egressy dalainak 1857-es kiadásában is szerepel),[62] és a vígjáték színlapja szerint is ő állította össze a zenei betéteket. Ennek ellenére a partitúrában Egressy kézírása nem fordul elő. Miután a betét dallama a vígjáték bemutatója idején népszerű lehetett – a dalt a *Farsangi iskola* szövegváltozata szerint Morelly-ék is játszották – elképzelhető, hogy mégis téves az utólagos attribúció.[63]

[57] Holberg öt felvonásos vígjátékát először Péczeli József dolgozta át magyar nyelvre. 1793-ban hat, 1794-ben egy előadása volt. 1808–1814 között Aszalay János fordításában játszották Pesten évente 1–3 alkalommal. Vö. Bayer József, *A nemzeti játékszín története* (Budapest: MTA Irodalomtörténeti Bizottsága, 1887), 381. Balog István háromfelvonásos, dalokkal és tánccal is kiegészített változatát Kaczért Ferenc zenéjével és Kolosánszky koreográfiájával 1839. november 26-án mutatta be a Pesti Magyar Színház. Lásd bemutató színlap: „Politikus csizmadia. Bohózat 3 felvonásban. Dalokkal és tánccal. Muzsikáját készítette Kaczér Ferencz. A táncot betanította Kolosánszky. Magyar színre alkalmazva újra írta Balog István."

[58] Vö. OSZK, Zeneműtár, Népszínházi Gyűjtemény 601. Az OSZK könyvtárosi bejegyzése szerint részben eredeti kéziratról van szó. Véleményem szerint, amennyiben a *Soroksári János* esetében (OSZK Zeneműtár, Népszínházi Gyűjtemény 660) No. 2-től a partitúra Kaczértól való, a *Politikus csizmadia* vezérkönyvében előforduló két írás egyike sem lehet az övé. Az Erkel által kiemelt részlet, a „No. 7 1/2 Duettino" (az OSZK Színháztörténeti Tár, N. Sz. P. 32, cenzori példány szerint: „párdalocska") másolási hibát is tartalmaz, egyértelmű tehát, hogy itt nem lehet szó Kaczér szerzői kéziratáról. (A brácsa szólamában a másoló *a-c#* helyett *c-e#* írt. Amikor Erkel utasításának megfelelően Kocsi *G*-dúrból *F*-be transzponálta a számot, ezt a hibát is javította.)

[59] OSZK Zeneműtár, Népszínházi Gyűjtemény 259. A darabot 1844-től 1852-ig évente 2–4 alkalommal, 1854–1873 között évente egyszer játszották. További előadások: 1876–1877, 1885–1886-ban. Az 1861-es felújításhoz új súgópéldány is készült (lásd 1860-as cenzori bejegyzéssel ellátva: OSZK Színháztörténeti Tár, N. SZ. 58).

[60] Lásd No. 8, Kocsi bej.: „Politikus csizmadia No. 7 1/2", Erkeltől: „Attacca. Essik eső a haraszton"; a *Vorlagén* „in F", és ennek kiegészítéseként „ist in F ausgeschrieben". A No. 10 partitúrája: „Farsangi iskola. No.[? kiolvashatatlan, majd toll jav. N10-re] /Női kar / Mi füstölög ott a síkon"; *Vorlagéján*: „No. 10", valamint Erkeltől(?) piros ceruzával: „Kezdődik".

[61] Vö. NSZ cenzori példány és súgópéldány: OSZK Színháztörténeti Tár, N. Sz. Zs 32, 32/1.

[62] Vö. Egressy Béni: *Válogatott eredeti magyar dalai* (Pest: Rózsavölgyi és Társa, 1857. Pl. Nr. R&C 340), 21. sz.

[63] A dallamot egyébként egy évvel az Egressy-válogatás megjelenése előtt, 1856-ban Bognár Ignác népdalként vette fel gyűjteményébe.

Daniel-François-Esprit Auber *Fekete dominó*jának férfikarát (*Le domino Noir,* 1837, 2. felvonás, No. 7. *Morceau d'ensemble,* 9–43. ütem)[64] Legány Dezső *A rab* utólagos átvételei közé sorolta.[65] A népszínmű időközben előkerült vezérkönyvéből és korai szólamanyagából valóban hiányzik a kórus, mindezek ellenére mégsem zárható ki, hogy a *Fekete domino* részlete már *A rab* premierén elhangzott a 2. felvonás 10. jelenetének végén. A vezérkönyv partitúraoldalán és végszavakat tartalmazó betétlapján a kar előadási utasításai valószínűleg a bemutató idejéből származnak, az említett korai zenekari játszópéldányok pedig alig mutatják használat nyomát, szemben egy kevéssel későbbi szólamfüzet-együttessel, melybe (tévesen? a No. 5 helyére) a kórust az alapréteg kopistája másolta ki.[66] Elképzelhető tehát, hogy kezdettől fogva öt zenei betéttel játszották a darabot. Ezek közül, amint az *1. táblázat*ban is láthattuk, legfeljebb a No. 2-es számot („Rab vagyok láncra fűzve") készítette Erkel kimondottan erre az alkalomra.

A *Két pisztoly* zenei betétei közé felvett Thern Károly *Fóti dal* megzenésítésről Major Ervin szólt elsőként,[67] Legány Dezső a népszínművet záró báljelenetben jelezte Doppler Ferenc valcerének előadását. Erkel bejegyzéséből kiindulva („Döbler's Music zur Wintergegend") Legány nem sorolta Doppler önálló kiegészítései közé az első felvonás változásának zenéjét, melyet egy ismeretlen Döbler nevű komponistának tulajdonított, annak ellenére, hogy a partitúra kézírása éppen Doppler Ferencé.[68] Viszont a No. 6-ként beiktatott „Az alföldön halász legény vagyok én" kezdetű népies dalt Doppler másolataként/hangszereléseként vette számba, jóllehet a partitúra Szerdahelyi József kézírását őrzi, feltehetőleg maga a feldolgozás is tőle származik. Furcsa módon egyikük sem hívta fel a figyelmet az első felvonás további kölcsönzéseire: a No. 2-es betét *A sevillai borbély* (*Il barbiere*

[64] A *Fekete dominó*t 1839-től Lengyel Dániel német nyelvből készült fordításában játszotta a társulat. Vö. súgópéldány (Udvarhelyi Miklós kézirata), OSZK, MM 13648 és cenzori példány (Udvarhelyi Miklós aláírásával, aki a darab rendezője volt), OSZK, MM 13649.

[65] Vö. Legány mj, 57.

[66] Legány műjegyzéke a népszínmű teljes szólamanyagát Somfai „Anonym 3" kopistájának másolataként azonosítja, és furcsa módon nem jelzi, hogy ugyanazon jelzet alatt két önálló nemzeti színházi kézirategyüttest találunk. Véleményem szerint e szólamok egyike sem őrzi Anonym 3, vagyis Kocsi János írását. A két garnitúra két különböző, még azonosítatlan kéztől, feltehetően a színház kopistaként is foglalkoztatott zenészeitől származik. Anonym 3-mal kapcsolatban lásd az 56. lábjegyzetet.

[67] Vö. Major mj, 40. Az átvétel *Vorlage*ját nem sikerült azonosítanom.

[68] Vö. Legány mj, 13, 48. Döbler/Dobler nevű zeneszerzőtől a Nemzeti Színház anyaga egyetlen kart őriz (a partitúrán Dobler-ként!; OSZK Zeneműtár, Népszínházi Gyűjtemény 275), mely a címzés szerint a *Figaro leányá*hoz készült. A kézírás nem Doppler Ferencé. Méllesville [Anne-Honoré-Joseph Duveyrier] vaudeville-jét a Nemzeti Színház pár nappal a *Két pisztoly* bemutatója előtt, 1844. március 4-én játszotta először. A bemutató színlapja zenei szerkesztőt nem említ, az előadott zenei betétekről az eredeti nemzeti színházi súgópéldány informál (OSZK Színháztörténeti Tár, F 72). A betétek java részét a társulat repertoárján lévő operákból ollózták ki. A súgópéldányban a fennmaradt Dobler-féle karra is találunk utalást (az utólag beiktatott kórust a *Zampá*ból vett betét helyett adták elő), sőt Döbler (sic!) neve az 5. felvonás 8. és 10. jelentében is feltűnik a súgópéldányban, ráadásul ezúttal a kézirat 1844-es alaprétegében. Doppler közreműködéséről a *Két pisztoly*ban lásd továbbá a 211–213. oldalt.

di Siviglia, 1816) 1. felvonásából Rosina „Una voce poco fa" kezdetű áriájának kadenciájával (15–18. ü.) azonos, a No. 8-as férfikart Erkel, talán épp Szigligeti kérésére,[69] Auber *Fra Diavolo, vagy A' terracinai fogadó* (*Fra Diavolo, ou L'hôtellerie de Terracine,* 1830) című operájából az utolsó finálé kórusával folytatta.[70]

A rab esetében a *Fekete domino* karának beemelése nem járt együtt semmilyen zenei beavatkozással. Az opera korai nyomtatott partitúrája,[71] vagy a pesti bemutató ebből készült szólamanyaga alapján[72] egy mechanikus másolat készült *A rab* előadásain kezdetben hiányzó hangszerek (piccolo, 2. fagott, oboák, trombiták, 3–4. kürt, harsonák, timpani, triangulum) elhagyásával.[73] Hasonlóképp *A zsidó* számára átmásolt két számban Kocsi is csak a legszükségesebb mértékben tért el a *Vorlagé*tól. A No. 8-ban elhagyta az oboát, mivel a népszínmű *Besetzung*jában a hangszer nem szerepel, az eredetileg egymásnak felelgető énekesek szólamát pár ütemben utólag *colla parté*ra egészítette ki. A No. 10-ben azontúl, hogy női duett helyett női kar szerepel,[74] csupán a számot indító tus önálló kiegészítés. Új továbbá mindkét betét énekszólamának szövege, melyet Kocsi azért nem vezetett át, mert a vígjátékban mindkétszer a kontextushoz kapcsolódó szövegváltozatra énekelték az egyébként ismert dallamokat.[75] A *Két pisztoly* szerzői partitúrája ezzel szemben számos eltérést mutat *A sevillai borbély,* illetve a *Fra diavolo* nemzeti színházi játszópéldányaiban található verzióhoz képest. *A sevillai borbély* esetében[76] az

[69] Szigligeti fogalmazványában alaprétegében szerepel a bejegyzés: „A kar végén Fra Diavolóból az utolsó kart játsza a zenekar." Feltűnő a megfogalmazás egyezése az autográf partitúra Erkel-bejegyzésével: „A kar végén Fradiavolóból az utolsó kart játcza a zenekar."

[70] A *Pesther Tageblatt* (1844. március 13.) kritikusának megjegyzésével kapcsolatban Legány valószínűleg tévesen feltételezte, hogy bizonyára a No. 12-es Bajza József-vers megzenésítésre, vagy „főleg – a nem Erkel által írt – No. 9-re és No. 16-ra gondolhatott [...], amikor a bemutatóról szólva (1844. III. 13.) kifogásolta operarészletek felbukkanását a Két pisztoly zenéjében". Vö. Legány mj, 49.

[71] OSZK Zeneműtár ZBK 14. Kivételesnek mondható, hogy ez esetben a nemzeti színházi előadások vezérkönyve maga a nyomtatott partitúra volt. Ebbe jegyezték be a kottasorok fölé (gót betűkkel) az eredeti francia szöveg német adaptációját, a kottasorok alá barna tollal ennek magyar fordítását. A változások magyar leírásai betétlapokon szerepelnek.

[72] A *basso* szólamába például tévedésből a folytatás további három ütemét is kimásolták, majd ugyanekkor törölték.

[73] Furcsa, hogy a *Fekete domino*ból hiányosan kimásolt szólamanyagot akkor sem egészítették ki, amikor további zenei betétek miatt *A rab* előadásain a korábbinál nagyobb zenekar állt rendelkezésre.

[74] A *Farsangi iskolá*ban a dal női duettként szólalt meg, Kocsi a fejben semlegesen csupán „Canto"-t írt, ezt Erkel „Nők / Kar"-ra javította.

[75] Lásd No. 8: „Ne mert csütörtököt adunk, / a világért se dalolunk, / annak van szép ariája / hej, kinek olasz iskolája."; No. 10: „Mi dobog[?] ott fülembe a távolba, tán Morelli [sic] bájos tánczenéje szól?".

[76] Rossini *A sevillai borbély*át a Pesti Magyar Színház 1837. augusztus 29-én adta elő első alkalommal. Az OSZK Színháztörténeti Tár katalógusa szerint a pesti előadás szövegkönyve a kolozsvári bemutató (1827. február 3.) Banti-féle fordítását vette alapul, felhasználva Szerdahelyi József javításait. Lásd OSZK MM 13917 Szerdahelyi példánya, valamint OSZK MM 13915 a nemzeti színházi súgópéldány, mely alaprétegben hozza Szerdahelyi utólagos bejegyzéseit. A fentieknek ellentmond Lakatos István, *A kolozsvári magyar zenés színpad (1792–1973)* (Bukarest: Kriterion, 1977), 132, aki szerint a kolozsvári fordítás eleve Szerdahelyitől származott.

eltérések önkéntelenek, a részletet mind Szigligeti, mind Erkel kvázi szabadon idézi, ezt maga a színpadi szituáció is megengedi. Rosina áriáját – mely egyébként Szigligeti ötlete alapján került a darabba – az egyik főszereplő, Bibi idézi fel: „Azt mondják legörömestebb vett leczkét az énekből, s még sem ment többre, mint »Ah, Lindoro szeretlek, csak te érted ver szívem«".[77] Nemcsak a szöveg, hanem az operabeli *F*-dúr hangnemet megtartó énekszólam is csupán nagyjából követi a nemzeti színházi eredetit, a zenekari letét pedig kimondottan eltér attól. A harmóniák többé-kevésbé azonosak, de más a kíséret ritmikája, és elmaradnak az egész kadenciát tagoló tutti akkordok, annak ellenére, hogy az áriarészletet a népszínműben is a Bibit alakító operaénekesnők – Lászlóné de Caux Mimi, majd később Éder Lujza, utóbbié volt hosszú időn keresztül Rosina szerepe is – az operai gyakorlatnak megfelelően minden bizonnyal koloratúrákkal díszítették.[78] Az idézet népszínműbeli verziójának kialakítása feltehetőleg Erkel és ismeretlen segítője közös munkája lehetett: a kéziratba Erkel utólag vezette be az énekszólamot, a hangszerelést bejegyző közreműködőnek tehát valamilyen *Vorlage*ból kellett dolgoznia, ami nem lehetett az operapartitúra, mert a két változat között túl sok az eltérés.

A *Fra diavolo*-idézet esetében tudatos áthengszerelés sejthető.[79] A partitúra teljes egészében Erkelé, a *Vorlage* pedig egyértelműen az opera nemzeti színházi vezérkönyve volt,[80] melyet Erkel szabadon kezelt. Néhány kényszerű beavatkozáson túl – csökkentette a *Besetzung*ot és a kórust kiiktatva a részletet zenekari számmá alakította át – némiképp bele is komponált az eredeti zenei szövegbe: a zenekari hangzást apró hangszerelési ötletekkel tette még változatosabbá (ilyen például

[77] Az idézett sor a nemzeti színházi súgópéldányban: „Ah, Lindoro szeretlek, csak te érted én lehellek." (Az eredeti olasz szöveg: „Lindoro mio sara'; Io giurai, la vincero.") Sem Szerdahelyi kézirata, sem az opera nemzeti színházi vezérkönyve (OSZK Zeneműtár, ZBK 228) nem tartalmazza Rosina áriájának szövegét. A feltehetőleg német nyelvterületről beszerzett – német címoldallal ellátott, a recitatívókat eleve elhagyó – partitúrából az énekszólamok szövege szinte mindenütt hiányzik, és a magyar fordítást is csak hellyel-közzel jegyezték be. A súgópéldány ceruzás „próza"-bejegyzései és az utólag pótolt recitatívók késői papírja alapján a német színházi gyakorlatnak megfelelő, az éneket és prózát vegyítő forma sokáig érvényben maradt.

[78] Erkel a Rossini-kottával összhangban csupán a dallamvázat jegyezte be.

[79] A *Fra Diavolót* első alkalommal a kolozsvári színház társulata mutatta be magyarul 1833-ban Szerdahelyi József fordításában. Részben azonos előadókkal, és ugyane fordításban került színre később a Budai Nemzeti Játékszínben (1835. szeptember 29.), majd a Pesti Magyar Színházban (1838. szeptember 13.). Az opera játszópéldányainak előadási bejegyzései alapján a Nemzeti Színház, majd az Operaház zenekara még a 20. század elején is a Budai Játékszínben használt – eredeti magyar nyelvű végszavakat tartalmazó – szólamanyagból és partitúrából játszott (OSZK Zeneműtár ZBK 15). A *Fra Diavolo* az első időkben évente négy, később egy-egy előadással szerepelt a repertoáron. 1842–1846 között önállóan egyetlen alkalommal sem került színre, ami nyilvánvalóan megkönnyítette népszínműbetétként való felhasználását. Nyitókórusát Mélesville említett vaudevillejének, a *Figaro leányának* [*La fille de Figaro*, ford. Egressy Béni] betétjeként a darab 2. felvonásának élén, mindössze öt nappal a *Két pisztoly* bemutatója előtt, 1844. március 4-én adták elő. Vö. 68. lábjegyzet.

[80] Lásd a két partitúra közötti egyezéseket.

a brácsák belső szólammozgásának kiegészítése a csellók szintén nyolcadoló kíséretével), az énekszólamnak pedig, melyet többnyire a hegedűkre és klarinétokra bízott, mozgalmasabb, íveltebb vonalat kölcsönzött.[81]

6. Az Erkel-műhely kezdetei

A műhelyszerű munka elindulását számos tényező elősegítette, és a népszínművekben való közreműködés jó alkalmat biztosított Erkelnek ennek kipróbálására. A népszínművek között jelentkeznek első vegyes lejegyzésű partitúrái, a népszínművek utáni időszakból pedig már nem rendelkezünk olyan autográffal, melynek alaprétegében idegen kéz ne fordulna elő. Az 1846-os *Egy szekrény rejtelmei*t követő hosszas hallgatás után Erkel minden színpadi zenéje szerzőségi kérdésektől terhes.[82] A hangszerelés teljes vagy részleges kidolgozását, melyet minden bizonnyal korábban is csupán a zeneszerzés kézműves és nem lényegi részének tekintett, egyre inkább kiengedte a kezéből. Egy személyben többé nem vállalta színpadi mű zenéjének végső kialakítását, sőt a többé-kevésbé önálló komponáláshoz is viszonylag nehezen talált vissza. Kezdetben kizárólag társ-szerzőként vett részt kisebb munkákban. A *Sakk-játék* pantomimban az európai hírű sakkozó, Szén Józseffel (1805–1857), a Pesti Sakk-kör alapítójával,[83] a *Székely leány Pesten* (1855) népszínmű zenéjének összeállításánál a fiatal Huber Károllyal, a Nemzeti Színház hangversenymesterével, későbbi másodkarmesterével működött együtt, a *Salvator Rosa* (1855) melodráma zenéjénél pedig Doppler Ferenc és Károly, valamint Egressy Béni társaként tartja nyilván a zenetörténetírás.[84] A kezdetben vállaltan társszerzős kompozíciók fokozatosan vezettek el a közös műhelymunkához. Arról, hogy ez valójában hogyan zajlott, hogy mit is jelentett a többszerzős komponálás, csupán feltevéseink vannak. A *Sakk-játék* és a *Székely leány Pesten* kottás forrásai nem maradtak fenn, zenéjüket nem ismerjük, komolyabb kompozíciós műhelymunkáról azonban e két darab esetében nem lehetett szó. A 81 húzásból álló, egy sakkasztalt mintázó emelvényen negyven élő alak által előadott *Sakk-játék* pantomim az 1853-as farsangi álarcosbál szünetében

[81] A korai, ám a bemutató utáni átvételek között érdemes megemlítenünk Wenzel Müller nyitányát Ferdinand Raimund *A havasi rém-király és az embergyülölő* (Der Alpenkönig und der Menschenfeind) című népszerű vígjátékához. A nyitány gyors részét az *Egy szekrény rejtelme*be emelték át – az íráskép és papír alapján – nem sokkal a népszínmű bemutatója után. A másolat a darab nemzeti színházi példányából készült, megtartva ennek régies partitúraképét is. Wenzel zenéjét ekkor Pály Elek (eredeti nevén Lukics Pál) kéziratos partitúrájából és részben az általa készített szólamokból játszotta a Nemzeti Színház (OSZK Zeneműtár, Népszínházi Gyűjtmény 1171/I–III). A darabot feltehetőleg a budai Várszínházbeli 1833-as bemutatóra másolta le Pály, aki ekkor a társulat karigazgatójaként és pénztárosaként működött.

[82] Az *Egy szekrény rejtelme* zenei betéteinek szerzői partitúrája az utolsó tisztán autográf lejegyzésű, összefüggő színpadi zenét tartalmazó Erkel-partitúra.

[83] 1865-től évtizedekig Erkel volt a Pesti Sakk-kör elnöke.

[84] A *Salvator Rosa* szerzőségével kapcsolatban lásd a 122. lábjegyzetet.

előadandó közjátéknak készült, Erkel társszerzője pedig minden bizonnyal elsősorban sakkozóként, és nem zenészként vett részt a közös munkában. A Pajor-népszínmű zenei betéteinek összeállításakor pedig elképzelhető, hogy Erkel és Huber Károly már tudták: kolozsvári bemutatóra dolgoznak, ahol ebben az évben nem áll rendelkezésre rendes zenekar, s a népszínművek zenéjének előadásához az egyébként neves kolozsvári népzenész, Pongrácz Lajos népi zenekara van szerződtetve.[85] Nehéz elképzelni, hogy Erkel e munkák bármelyikébe komolyabb alkotói energiát fektetett volna.[86]

A három, vegyes lejegyzésű autográffal rendelkező, *Erzsébet* előtti színpadi zene közül *A zsidó* szerzősége – a Kocsi János által bejegyzett, nemzeti színházi *Vorlage*ból átvett két betét kivételével[87] – egyértelműen Erkelt illeti meg. A közös, műhelyszerű munka lehetőségét így csupán a *Két pisztoly* és a *Salvator Rosa* partitúrái vetik fel, melyek vegyes lejegyzésű autográf oldalain mindössze az énekszólam szerepel Erkel kézírásában. Somfai László tanulmánya a későbbi operák kapcsán ezt a típust nevezi „első partitúra-konceptus"-nak, illetve „partitúra-elsőfogalmazvány"-nak, és feltételezi, hogy az idegen kéz jelenléte általában az idegen bejegyző szerzőségét is bizonyítja.[88] E hipotézis mentén haladva a *Salvator Rosa* esetében, melynek kéziratában az 1–2. szám énekszólamai származnak Erkeltől, Somfai és őt követően az Erkel-kutatás a szerzőséget mindmáig csupán az énekszólamokra vonatkozóan tulajdonítja Erkelnek, a Doppler Ferenc kézírásában szereplő hangszerelést pedig Doppler munkájának tekinti.[89] Hasonlóképp járt el a *Két pisztoly* szerzői kéziratát elsőként ismertető Legány Dezső is, aki az első felvonás csaknem egészében idegen kéztől származó hangszerelését az általa Doppler Ferencként azonosított kisegítőnek tulajdonította, s Erkel szerzőségét mindössze az énekszólamok tekintetében ismerte el: „Bizonyára a sietős munka vagy sok elfoglaltsága miatt Erkel Doppler Ferencet is bevonta a munkába, aki utólag nyitányt komponált a Két pisztolyhoz, és az I. felvonás Erkel által

[85] Ők játszottak a darab 1855. március 28-i bemutatóján is. Vö. Lakatos István, *A kolozsvári magyar zenés színpad,* 50, 131.

[86] Legány elképzelhetőnek tartja, hogy „az egyébként lassan dolgozó Erkel a »Saroltá«-nak rövid idő alatt elkészített zenéjét részben a Huberrel közös kompozíció felhasználásával írta meg". Felhívja ugyanakkor a figyelmet arra, hogy három évvel a népszínmű kolozsvári bemutatója után, 1858. november 27-én a pesti Nemzeti Színházban bemutattak egy nagyon hasonló című vígoperát Huber Károlytól, a *Székely leányt*, Bulyovszky Gyula szövegére. Nem zárható ki, hogy Huber ehhez a darabhoz az Erkellel közösen jegyzett népszínmű zenéjét is felhasználta. Vö. Legány mj, 64.

[87] A két betéthez és Somfai Anonym 3-as kopistájának azonosításához lásd a jelen tanulmány 205–207. oldalát.

[88] Vö. Somfai, „Az Erkel-kéziratok problémái", 141–142.

[89] A *Salvator Rosa* Somfai szerint alkalmi mű, amit Erkel „a Doppler-testvérekkel közösen készített (valószínűleg gyorsan összecsapott)", és amelyben Doppler Ferenc „önállóan instrumentálta Erkel Ferenc dallamait." [kiemelés Sz. K. K.] Legány mindvégig elfogadja Somfai filológiai megállapításait, ezúttal is ezt teszi. Vö. Somfai, „Az Erkel-kéziratok problémái", 98; Legány mj, 64.

szerzett énekszámait meghangszerelte. A II. és III. felvonásban azonban minden Erkel műve." [kiemelés Sz. K. K.][90]

Somfai László még nem tudhatott a *Két pisztoly* autográf partitúrájáról,[91] és az Erkel-műhely kialakulásának kezdetét az általa ismert legkorábbi vegyes lejegyzésű szerzői kéziratokhoz és Doppler Ferenc személyéhez kötötte: a „*Salvator Rosa* – és még inkább a két évvel később bemutatott *Erzsébet*" – írja – „fordulópontot jelent Erkel Ferenc zeneszerzői »műhelyének« történetében", amikor a szerző „ugyan még csak alkalmi, vagy megnevezetten másokkal közösen készült darab kapcsán, de mindenesetre lemond arról az igényről, hogy a kompozíció munkáját teljes egészében maga végezze."[92] Noha a közös komponálás nyomait már a *Salvator Rosa* partitúrájában is felfedezni vélte, a lényegesen nagyobb számban előforduló vegyes lejegyzésű autográf oldalak okán Somfai mégis az *Erzsébet*et tekintette az első „»kollektív« munkával készült" darabnak, mely során „a munkamódszer, a mások segítségével való végső formábaöntés technikája" kialakult, és melynek „mintájára emlékezve használta fel környezetét Erkel saját kompozícióiban".[93] A *Két pisztoly*ra hivatkozva, Legány a közös munka gyakorlatának megjelenését Erkel műhelyében – néhány korai, kisebb együttműködést nem számítva[94] – 1844-re helyezte át, és szintén Doppler Ferenccel hozta összefüggésbe, aki szerinte ekkor még „nem egyenrangú társként, hanem Erkel kívánságai szerint végezte munkáját", „hangszerelt, s amellett másolt, sőt az utolsó számban esetleg önálló betéttel működött közre".[95] Legány megerősítve látta hipotézisét azáltal is, hogy a Nemzeti Színház első fuvolásaként működő, ekkor még csak 23 éves pályakezdő zeneszerző, épp ebben az évben jelentkezett első zenekari kompozícióival a főváros nyilvánossága előtt, a Pest–Budai Hangászegylet 1844-es pályázatán *Magyar nyitány*ával díjat is nyert, zeneszerzői közreműködésére pedig a Nemzeti Színház már ekkor igényt tartott. Őt bízták

[90] Vö. Legány Dezső: „Örökségünk Erkel Ferenctől. I.", *Muzsika* 1993/7, 17. Legány hasonló értelemben fogalmazott pár évtizeddel korábban a műjegyzék bevezető tanulmányában is (lásd alább), de a *Két pisztoly* részletes tárgyalásánál még nem foglalt egyértelműen állást a szerzőség kérdésében, megállt az autográf írásrétegeinek felsorolásánál. Árulkodó azonban a bemutató kritikáinak ismertetéséhez fűzött megjegyzése: „Ez a lap [a Pester Tageblatt], mint a többi korabeli sajtótermék, mit sem tud nyitányról és Doppler szerepéről. Kétségtelen a nyitány jóval később készült. A hangszerelést pedig teljes egészében Erkel munkájának vélik. »Die eingelegten Nationallieder, von der Meisterhand Erkls instrumentiert sind bezaubernd schön« – írja az Ungar (1844. III. 13.)." Vö. Legány mj, 13, 49.

[91] Somfai tanulmányának írása idején a *Két pisztoly*-autográf a népszínház feldolgozatlan anyagai között lappangott.

[92] Somfai, „Az Erkel-kéziratok problémái", 112.

[93] Somfai, „Az Erkel-kéziratok problémái", 112–113.

[94] Legány az Henri Vieuxtemps, a müncheni Hofkapelle kürtösének, T. Moralt és a csellista Joseph Menter virtuózok számára készült hangversenydarabokat is az előzmények közé sorolta. Ezekkel kapcsolatban azonban maga is megállapította, hogy minden bizonnyal nem közös komponálásról, hanem a szólóhangszerek szólamának közös kialakításáról lehetett szó. Vö. Legány mj, 6., 8. és 13. tétel.

[95] Vö. Legány mj, 13. Az utalások azonosítását lásd alább a *Két pisztoly* elemzésénél.

meg 1845-ben *A rab* népszínmű nyitányának megírásával, és minden bizonnyal Bartaytól és Erkeltől kapott buzdítást opera komponálására is, mellyel 1847-ben mutatkozott be a Nemzeti Színház közönségének.[96]

✧

Erkel későbbi színpadi műveinek újabban előkerült vázlatanyaga és a *Két pisztoly* szerzői kéziratának újbóli elemzése alapján mégis úgy tűnik, az Erkel-műhely e korai állapotára vonatkozó képünk némi korrekcióra szorul. Át kell értékelnünk a *Két pisztoly* komponálása során megvalósult műhelymunkával kapcsolatos elképzelésünket, és Doppler Ferenc szerepét is. Legány a kézírások alapján, kvázi mechanikusan döntött a szerzőségről, és a darab 1. felvonásának csaknem egészére vonatkozóan feltételezte Doppler Ferenc szerzői közreműködését. Az autográf írásrétegei azonban véleményem szerint önmagukban nem adnak választ az egyes bejegyzőknek a kompozíciós folyamatban betöltött szerepére.

Kétségtelen, hogy a *Két pisztoly* zenei betéteinek munkálatai során Erkel kisegítők után nézett. Erre okot adhatott a szűkös határidő, ugyanakkor megengedte maga a műfaj is. A népszínműzenék „szerkesztésének" gyakorlatától, mint láttuk ez egyáltalán nem volt idegen. Nem csupán a dallamok, népies dalok vagy népdalok képezték kölcsönzés tárgyát, hanem kész zenei betétek is, melyek esetében, akárcsak a bemutatót követő újabb átvételeknél az érintett szerzők nevét nem tüntették fel a színlapok. Az is igaz továbbá, hogy Erkel már ekkor igénybe vette a fiatal Doppler Ferenc segítségét. Ez a segítség azonban még minden bizonnyal megmaradt a kölcsönzés szintjén. Az első felvonás 17–18. jelenete közötti színváltozás zenéjével (No. 9),[97] valamint a népszínmű utolsó képében elhangzó *Bál-Walzer*rel (No. 16) – a bemutatót követően komponált nyitányt nem számítva – valószínűleg kimerült Doppler Ferenc alkotói hozzájárulása a *Két pisztoly* zenéjének kialakításához. Az „Alföldi halászlegény vagyok én" (No. 6) partitúrája, melyet Legány Doppler másolataként vagy hangszereléseként vett számba, megítélésem szerint nem Dopplertől, hanem Szerdahelyi Józseftől származik.[98] A kézírás egyértelműen a Szerdahelyié, és lényegében az is kizárható, hogy csupán másolatról lenne szó: a betét a *Két pisztoly* egészének anyagától elütő, más méretű és minőségű, ám

[96] Lásd *Benyovszky, vagy: A kamcsatkai száműzött,* Kotzebue színműve nyomán R. Köffinger szövegére, melyet Egressy Béni fordított magyarra, bemutató 1847. szeptember 29.

[97] Legány a No. 9-es változás-zenét egy Döbler nevű komponista alkotásaként regisztrálja. Vö. jelen tanulmány 207. o.

[98] A szerzőség kérdésében Legány tulajdonképpen nem foglalt egyértelműen állást, de a bevezető tanulmány idézett felsorolása alapján feltehetően Erkel által írt fogalmazvány tisztázatának és/vagy Doppler önálló hangszerelésének tekintette a számot. Vö. Legány mj, 13 idézett sora, miszerint Doppler „hangszerelt, s amellett másolt sőt az utolsó számban esetleg önálló betéttel működött közre". Miután Doppler saját kompozíciójaként Legány csak a No. 16-ot ismerte el, idegen szerzőt pedig csak a No. 9 kapcsán feltételezett, a No. 6 e felsorolásban csak a másolatok vagy a Dopplertől származó hangszerelések kategóriájában kaphat helyet.

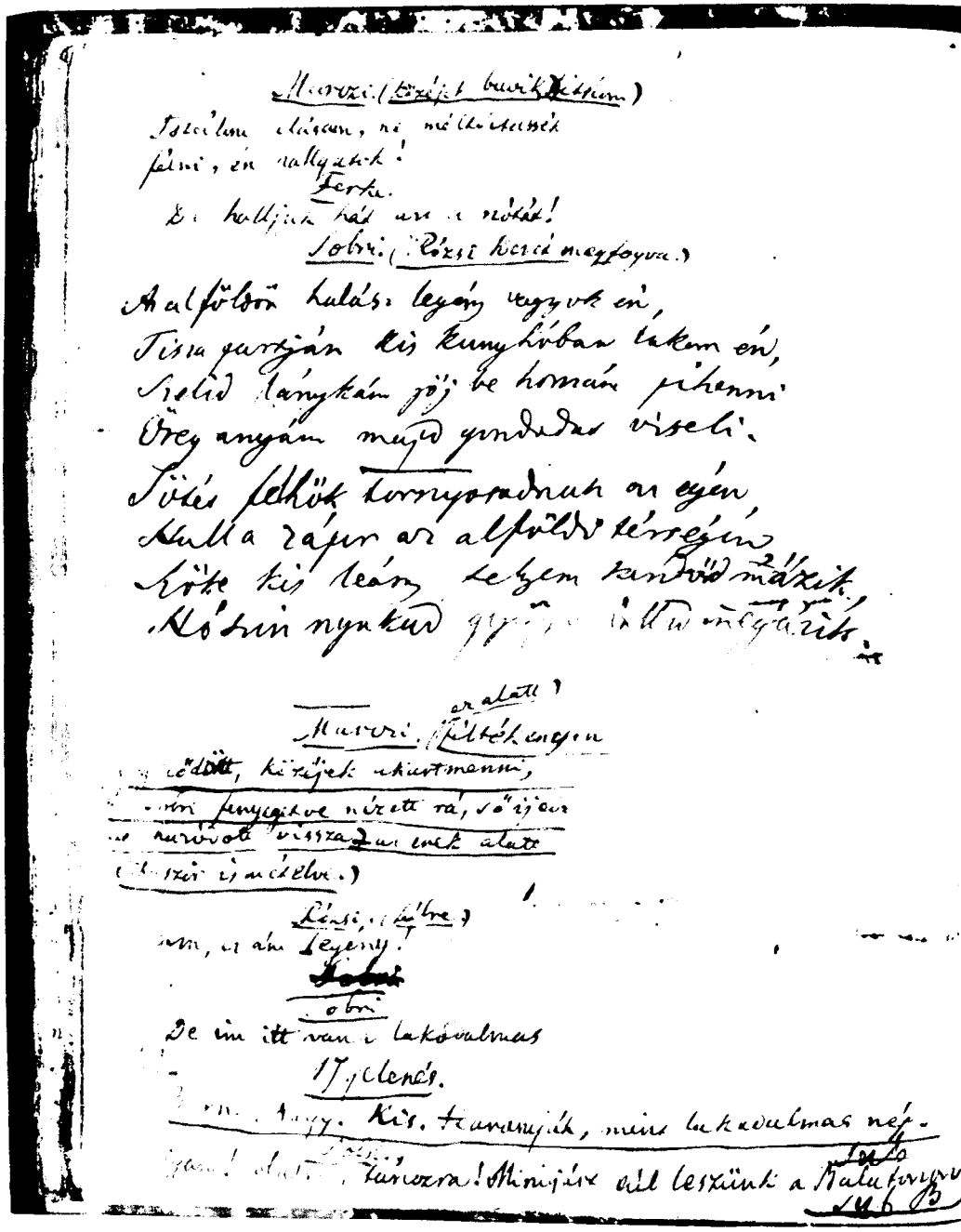

2. fakszimile. A *Két pisztoly* szövegkönyve. Szigligeti Ede fogalmazványa

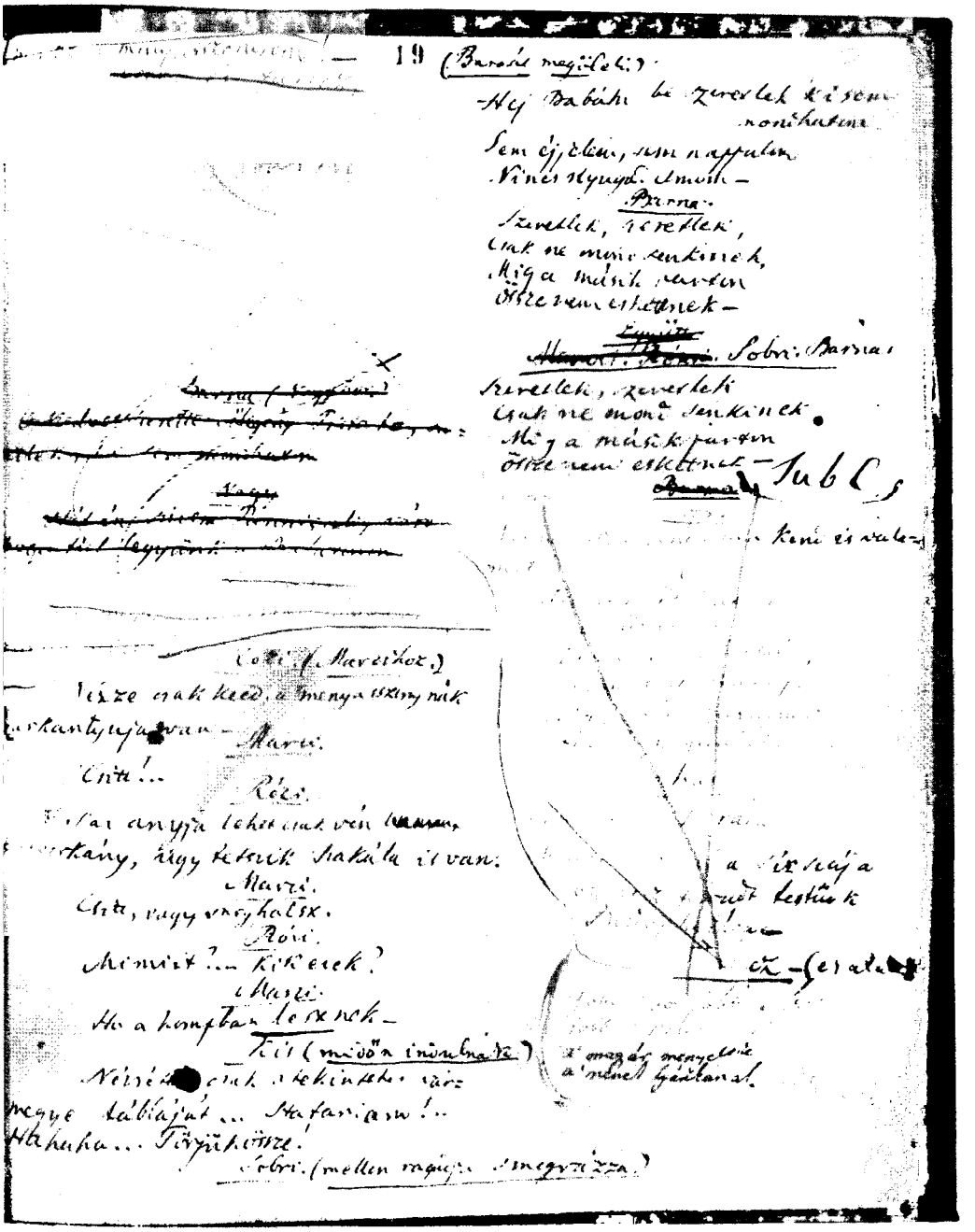

egységes papíron szerepel, a feldolgozás *Besetzung*ja eltér a darabban általánosan jelen lévő zenekari összetételtől, Füredy Mihály szólama csak ezen a helyen baszszuskulcs helyett tenorkulcsban van lejegyezve (lehetséges tehát, hogy a feldolgozás nem az ő bariton hangjára készült), a partitúra elrendezése pedig Szerdahelyi egyéb autográfjainak régies beosztását követi.[99] Nagyon valószínű tehát, hogy Szigligeti és/vagy Erkel az utolsó pillanatban, de még a bemutató előtt döntött e dallam felhasználása mellett,[100] és ekkor Erkel egyszerűen kölcsönvette Szerdahelyi rendelkezésre álló kéziratát. Ami pedig az első felvonás vegyes lejegyzésű autográf oldalain található No. 1–5, No. 7/a–d, No. 8/1 zenei betéteit illeti, ezúttal sem Doppler, hanem egy mindeddig azonosítatlan, immár harmadik kisegítő közreműködésével kell számolnunk. Legány ezt az írást is Doppler Ferencnek tulajdonította, és így a későbbi operák Somfai-elemzéseinek mintájára könnyű szívvel döntött Doppler szerzősége mellett a hangszerelés tekintetében.[101]

Noha a kisegítő személyét még homály fedi, tovább nehezítve a szerzőség megítélését, az íráskép alaposabb elemzése és számos további körülmény alapján arra következtethetünk, hogy a partitúra Erkel többé-kevésbé részletes fogalmazványából készülhetett. A No. 3-ban, mely feltehetőleg Erkel saját megzenésítése, az énekszólam nem tartalmaz komponálásra utaló javításokat. Az ismeretlen bejegyző nyilvánvaló másolási hibái mellett[102] feltűnő, hogy a szerzői kéziratban nemcsak a partitúrafej (kivéve az énekszólamot), hanem maguk a címek, ez esetben a zenei betétek sorszámai is tőle származnak. Legalább négy, egyébként igen különböző jellegű szám esetében pedig Erkel egyértelműen másodikként vette kézbe a készülő vezérkönyvet.[103] Ő maga például elhagyta az énekszólamban a Thern Károly-féle *Fóti dal* sorvégi ütemismétléseit, melyeket a másoló, nyilvánvalóan korábban szor-

[99] Az énekszólam azokban is a brácsa alatt, a fagott pedig a trombita és kürt sora alatt található. Vö. Victor Hugo: *Borgia Lucretia, háromosztályú szomorújáték 5 felvonásban* (németből Gustav Eduard Kolb után fordította gróf Bethlen Ferenc, Budai Várszínház, 1835. szeptember 19.; cenzori példány: N. SZ. B. 47): „Bor-dall" (sic) és „Halotti kar. Nemzeti Színész Szerdahelyi József műve" (autográf partitúra: OSZK Zeneműtár, Népszínházi Gyűjtemény 1330); Étienne Arago–Paul Vermond: *Az ördög naplója* (Les mémoires du diable), vígjáték 3 felvonásban (ford. Egressy Béni, NSZ bemutató 1842, Szerdahelyi autográf partitúrája: OSZK Zeneműtár, Népszínházi Gyűjtemény 563, szövegkönyv [katalógus szerint Egressy Béni kézírása] N. Sz. 0. 33); Szigligeti Ede *A csikós* (NSZ bemutató 1847, Szerdahelyi autográf partitúrája: OSZK Zeneműtár, Népszínházi Gyűjtemény 1170).

[100] A fogalmazványban a zenei betét szövegének helyét Szigligeti eredetileg üresen hagyta, majd más betétekkel együtt, de még a súgópéldány elkészítése előtt vezette be, ezért számozása beleilleszkedik a bemutató előtti rendbe.

[101] Lásd a fentebb közölt idézetet Legány, „Örökségünk Erkel Ferenctől. I", 17: Doppler „az I. felvonás Erkel által szerzett énekszámait meghangszerelte. A II. és III. felvonásban azonban minden Erkel műve".

[102] A 7. oldalon például a basszus megismétli a tonikai alapot miközben a többi hangszer már a dominánsra lép; a 9. oldalon hiányoznak az énekszólamban szereplő feloldójelek a párhuzamos fuvola, klarinét és violino I–II sorában. Ezeket Erkel pótolta, és ugyanezen oldalon az oboa, feltehetően félreolvasásból származó értelmetlen ritmusát a párhuzamos szólamokéhoz igazította.

[103] A közreműködő zenész azokban a számokban sem jelölte a partitúrafejben az énekszólamot, melyek esetében ezt Erkel bizonyíthatóan utólag vezette be.

gosan kiírt a No. 5-ös betét partitúrájába. (Erkelnek tehát a zenekari letétben is törölnie kellett ezeket.) A No. 2-es Rossini-idézet és a No 4-es (feltehetőleg) saját ihletésű rövid betét oldalain, valamint a No. 7a/c *come sopra* helyeinek megoldásakor pedig a kopista egyenesen elfelejtett elegendő helyet hagyni a még hiányzó énekszólam számára,[104] melynek bejegyzésénél láthatóan Erkelnek kellett a hangszeres szólamok beosztásához alkalmazkodnia.

Szigligeti nagy ambícióval látott hozzá az új színjátéktípus kidolgozásának, melyet igyekezett minden szinten kontrollálni. Figyelme a zenei anyag szerkesztésére, a zenei betétek helyének és részben konkrétan maguknak a feldolgozandó zeneszámoknak a meghatározására is kiterjedt. A *Két pisztoly* fogalmazványába részben a folyamatos szöveg részeként már az alaprétegbe bevezetett egyes dalszövegeket, idézeteket, másokat a „Dal", „Párdal", „Kar", „Kar és Táncz" stb. címek alatt szabadon hagyott helyeken pótolt, talán Erkellel való egyeztetést követőn, szintén még a bemutató előtt. A munka feltehetően egyre fokozódó ütemben zajlott. Erre többek között a zenei betétek eloszlásának feltűnő aránytalansága alapján is következtethetünk: míg az első részben tizenhárom kisebb-nagyobb önálló zeneszám hangzik el (összesen kilenc numero keretében), addig a 2. felvonásban mindössze egy betét szólal meg (két részletben), a 3. felvonásban pedig további hat/hét darab. Az aránytalanság nem elsősorban Erkel rovására írandó. Ennél sokkal többet maga Szigligeti sem tervezett:[105] az első felvonásban három (6. és 14. jelenet, később a fogalmazványban mindkettő húzva),[106] a 2–3. szakaszban összesen négy olyan helyet találunk, ahova a fogalmazvány szerint eredetileg zenei betétet kívánt volna, ám ezek a bemutatóra nem valósultak meg. Közülük az első felvonásbelieket érthető okokból nem tartották fontosnak pótolni, a 2. és 3. felvonásban egyaránt előforduló „Recski/Barna Bandi ne keseregj babádon" szövegét/dallamát a második felvonás egyetlen zenei betétének (No. 10. „Felszállott a páva") ismétlésével váltották ki. (A 3. felvonásban utólag ezen a helyen szólalt meg az azonos szótagszámú „Korcsmárosné bort ide az iczésbe", 10/2-es *Einlage.*) A további két zenei betétről Szigligeti minden bizonnyal maga mondott le.[107] Úgy tűnik tehát, Erkel a lehető legkomolyabban vette a népszínmű szövegírójának zenei elképzeléseit – ez volt első együttműködésük –, sőt szerzőtársa elvárásait talán még túl is teljesítette. A Doppler Ferenctől kölcsönzött valcerral és a No. 3 ismétlésével megoldott záró báljelenetben sem a fogalmazvány, sem a súgó-

[104] A No. 7a-ban egyetlen ütemszélességben jegyezte be a „4 letzten Takte" utasítást, a No. 7c-ben pedig a „Come sopra wie bei A" bejegyzést ráírta az énekszólam üres sorára.

[105] Az első felvonás zenei előkészítésébe láthatóan sokkal több energiát fektetett, mint amennyi a folytatás számára maradt.

[106] A 15. jelenettel kapcsolatban lásd a Függeléket.

[107] A 3. felvonás 5. jelenetében tulajdonképpen két különböző zenei anyag (népies dal) szólalt volna meg a színfalak előtt és mögött egy időben. (A súgópéldány minden bizonnyal félreérti Szigligeti fogalmazványát, amikor a két dal szövegét egymás után jegyzi be.) A 11. jelenetbe tervezett, de még konkrétan nem jelzett női kartól pedig valószínűleg technikai okokból kellett elállnia, női kar ugyanis kizárólag ezen a ponton lépett volna fel a darabban.

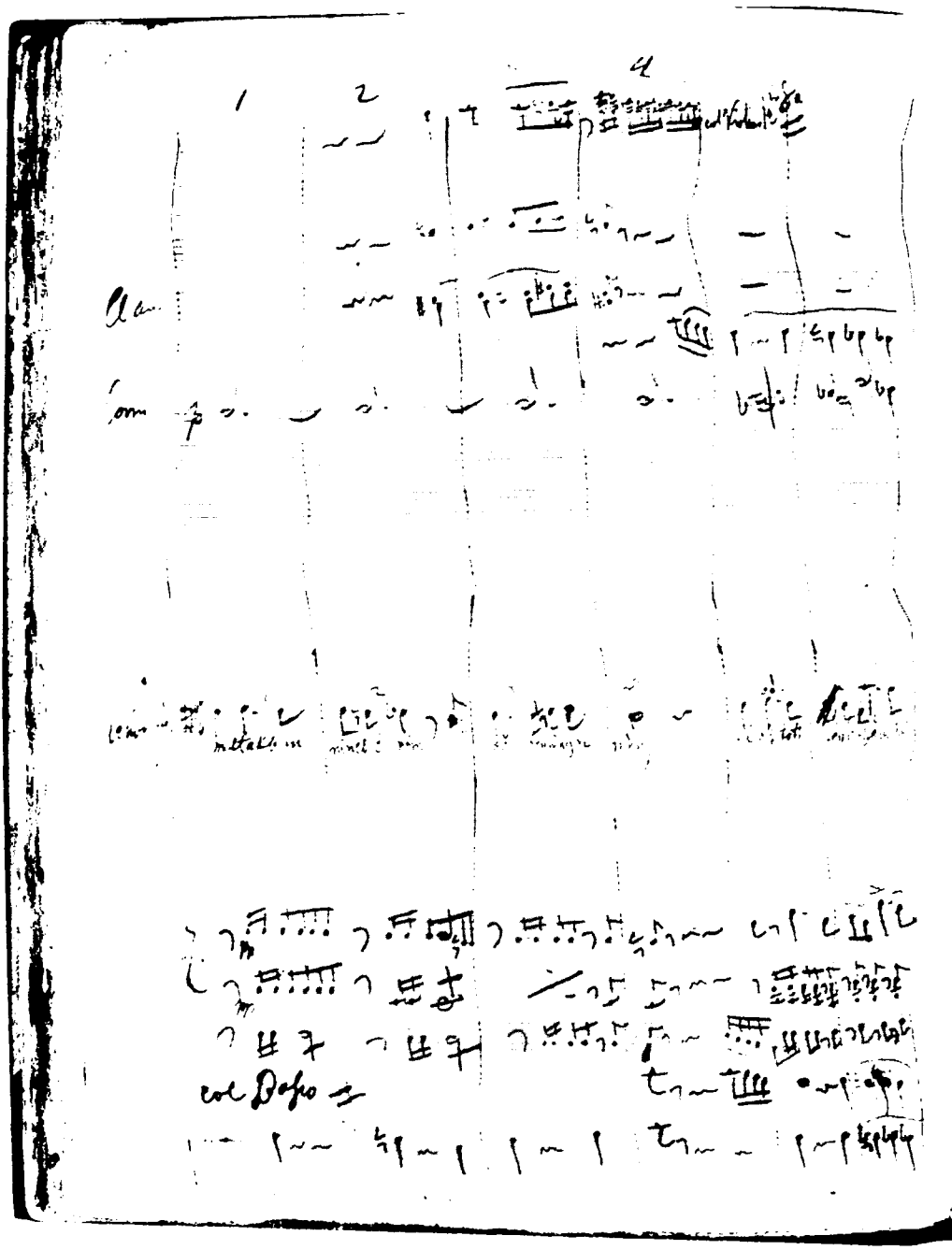

3. fakszimile. Két pisztoly: No. 12, Alla polacca. Bajza József *Sóhajtás* c. versének megzenésítése. Erkel Ferenc autográf partitúrája

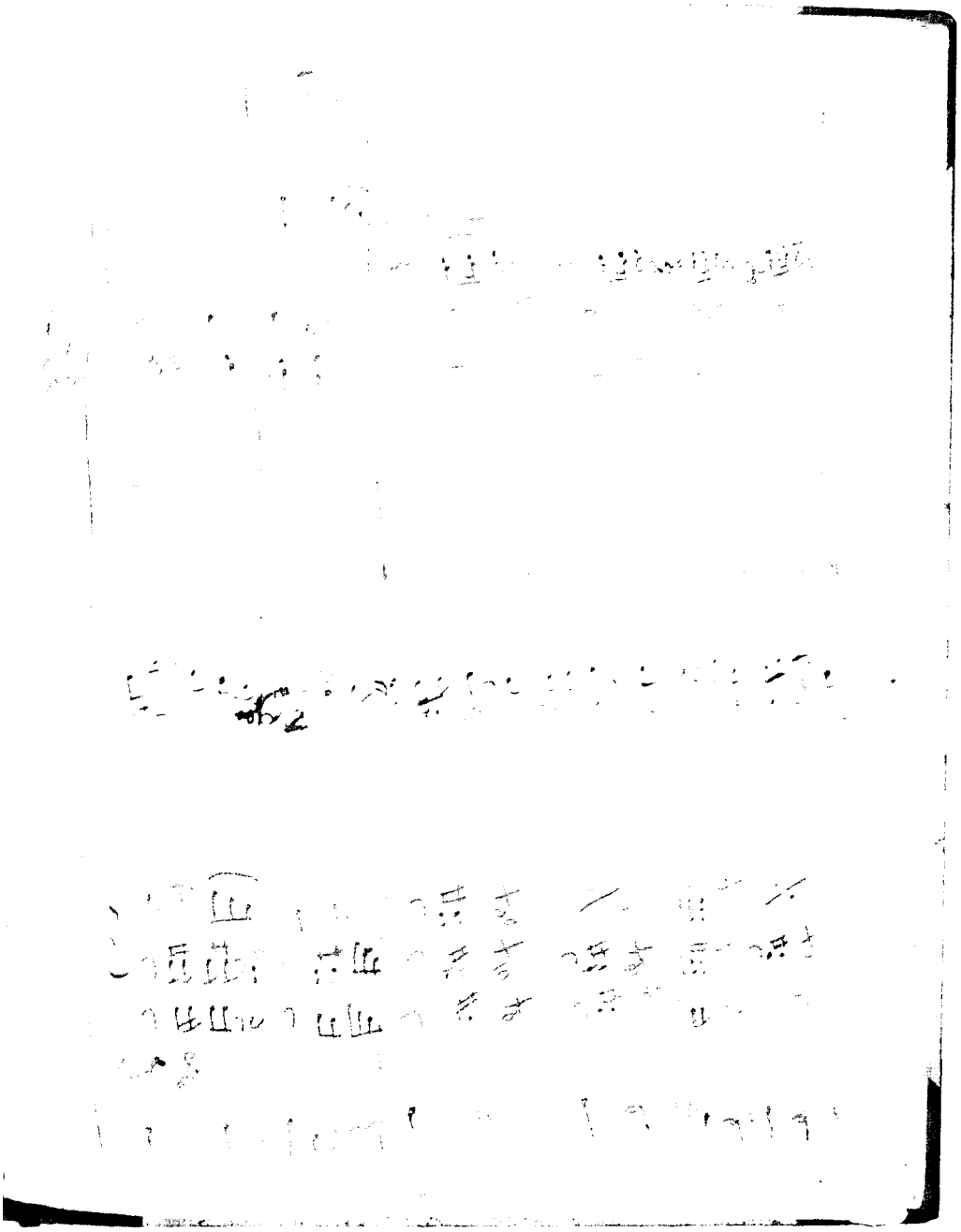

Bajza József: *Sóhajtás*[108]	*Két pisztoly* fogalmazvány első lejegyzés	*Két pisztoly* fogalmazvány második lejegyzés	*Két pisztoly* autográf partitúrájának szövegváltozata
Multadban nincs öröm,	**Multakban** nincs öröm,	**Multakban** nincs öröm,	**Multakban** nincs öröm,
Jövődben nincs remény,	Jövőben nincs remény,	**Jövőben** nincs remény,	**Jövőben** nincs remény!
	~~Minden mi kedves volt~~		
	~~Rég elvesztettem én~~		
Hanyatló szép hazám!	**Elosztott** szép hazám	Hanyatló szép hazám	**Elosztott** szép hazám!
Miattad vérzem én.	Miattad **sírok** én.	Miattad **sírok** én	Miattad **sírok** én.
Miattad zeng panaszt	Miattad zeng panaszt	Miattad zeng panasz	Miattad zeng panaszt
S örök bút énekem:	**Keserves** énekem:	**S keserv az ajkamon**	**Keserves** énekem:
Sötét felhőd alatt	**Igába hajtatott**		**Igába hajtatott**
	~~Jó lengyel nemzet~~		
Ez élet gyász nekem.	~~Szegény jó~~ **Jó árva nemzetem.**		**Jó árva nemzetem.**
Oly sok küzdés után	**S te kedves hű leány**		
Örvény s hullám közűl	**Ki lángolón szeretsz**		
Segélni part felé	**Innen a szívhon [?]**		
Egy csillag sem derűl!	**Enyém te nem lehetsz**		
Ki szívet alkotál,	**Multakban nincs öröm,**		
S belé érzelmeket,	**Jövőben nincs remény!**		
Szeretni lángolón	**Elosztott szép hazám!**		**Elosztott szép hazám!**
Hazát és nemzetet;	**Miattad sírok én.**		**Miattad sírok én,**
			Hazám miattad sírok én.
Kinek hatalma szab			
Törvényeket, határt,			
Oh népek istene!			
Küldj egy reménysugárt.			

2. táblázat. Bajza József *Sóhajtás* című versének változatai a *Két pisztoly* forrásaiban

példány nem jelez zenét, ez tehát Erkel saját ötlete lehetett.[109] Bajza József *Sóhajtás* (1834) című verse a szövegkönyv fogalmazványának alaprétegében is szerepel

[108] Vö. Kordé–Tóth, *Bajza József,* 68–69.
[109] A súgópéldányban a zenei betétre és/vagy kíséretre csak utólagos ceruzás bejegyzés utal.

(*2. táblázat*). Szigligeti emlékezetből jegyezte le, és egy saját szakasszal is kiegészítette. A megzenésítésről Erkellel is egyeztetett,[110] végül valamilyen okból mégis húzta a szöveget.[111] Jóllehet a verset már a súgópéldányba se másolták ki, Erkel mégis elkészült a számmal. Talán maga a Bajza-vers és/vagy a politikai üzenettel bíró lengyeles tematika beiktatásának lehetősége vált fontossá számára.[112] A terjedelmes végszavakat kiíró másoló tudott Erkel tervéről (helyesen számozta a No. 13-at), csupán a megzenésítés helyét nem ismerte.[113] A keletkezéstörténet e néhány apró momentuma is jelzi: a 3. felvonás munkálatai során elég intenzív lehetett a komponista és a szövegíró együttműködése. Nem valószínű, hogy az egyébként gondosabban előkészített első rész esetében erre ne került volna sor, és Erkelnek ne lett volna alkalma az első felvonás betétszámainak felvázolására.

A *Két pisztoly* első felvonásában mindössze a *Fra diavolo* kórusának áthangszerelése (No. 8/2) Erkel Ferenctől származó autográf partitúra. A No. 6 és No. 9 Szerdahelyi József, illetve Doppler Ferenc saját munkája, a felvonás fennmaradó részében pedig csupán az énekszólamot jegyezte be Erkel. A vegyes írásképű betétek közül azonban mindössze a No. 3–4 esetében merül fel, hogy a dallam Erkelé. A No. 3-as versmegzenésítés eredetileg *esz*-mollban lejegyzett dallama nem népies dal karakterű,[114] jellege inkább enyhén lengyeles, mint magyaros,[115] magával a verssel kapcsolatban pedig elképzelhető, hogy az Szigligeti alkotása, esetleg a *Két pisztoly* számára kialakított kompilációja. (A szövegkönyv fogalmazványa e helyen számos szerzői jellegű javítást tartalmaz.[116]) A No. 4-nél a betét rövidsége, jellege, valamint szövegének dramaturgiai funkciója és a szövegkönyv-fogalmazvány alaprétegében való előfordulása, illetve a partitúra írásképe alapján gondolhatunk

[110] A szövegkönyv-fogalmazvány alaprétegének később húzott „lengyel nemzet" sora mutatja, hogy nem véletlen a partitúra címrészében ezen a helyen az Erkel kézírásában megjelenő „Alla pollacca" utasítás. Szigligeti minden bizonnyal az ugyancsak 1834-es *Apotheosis* nyomán kötötte Bajzához a korban egyébként gyakran felemlegetett lengyel párhuzamot.

[111] Vö. 116. lábjegyzet.

[112] A verset Wesselényi dalának is nevezték. Az országgyűlési ellenzék vezére ellen folytatott titkos rendőrségi zaklatás épp 1834 végén–1835 elején érte el tetőpontját. A *Sóhajtás* első sorai szállóigévé váltak. Vö. Kordé Imre (sajtó alá rendezte) és Tóth Dezső (válogatta és a jegyzeteket készítette): *Bajza József. Válogatott művei* (Budapest: Szépirodalmi könyvkiadó, 1959), 489. (*Magyar klasszikusok.* Sorozatszerk. Szabolcsi Miklós).

[113] A No. 12 nem kapott végszót, és helyét később sem vezették be, noha a megfelelő szövegrész a No. 13 végszavának részeként eleve szerepelt a partitúrában.

[114] A partitúra élén található autográf bejegyzésnek megfelelően *e*-mollba transzponálva másoltak ki a bemutató szólamanyagába. A dallamot Füredy felvette *101 nép és magyar dal, melynek legnagyobb részét énekli Füredy Mihály.* Énekre és zongorára alkalmazta Bartalus István (Pest: Rózsavölgyi és Társa,1861) című gyűjteményébe. A közléshez az eredeti 2/4-et 4/8-ra módosították, a kíséret ritmikáját átírták (t. k. számos pontozást vezettek be), megtartották azonban a népszínmű beli *e*-moll hangnemet.

[115] A korai szólammásolatokkal megegyező tartalmú, de idegen kéztől származó basso füzet bejegyzése a No. 3-at polkaként említi: „Auf die Stelle von Nro 15 komt Polka" [értsd: No. 3].

[116] A fogalmazvány alaprétegéhez tartozó színpadi utasítás értelmében e helyre Szigligeti eredetileg „párdalt" tervezett. A szöveg helyét kezdetben szabadon hagyta, majd bemásolta ide a *Sóhajtás* első felét. Ennek húzását követően, hely hiányában, a függelékbe került a No. 3-ként megzenésített vers.

Erkel szerzőségére. Az első felvonás összes többi betétének énekszólama ugyan Erkel Ferenc kézírásával szerepel a kottában, e dallamok azonban már bizonyíthatóan kölcsönzésekből származó népies dalok, illetve népdalok, melyek – akárcsak a Rossini-idézet (No. 2) – a korabeli közönség számára ismertek, kedveltek lehettek. A 2–3. felvonás összesen hat dalából öt esetében egyértelműen igazolható a korábbi eredet, és lényegében hasonló a helyzet az 1. felvonásban is. A No. 7b/d-ként feldolgozott ének („Szeretlek, szeretlek csak ne mondd senkinek"/ „Jobb a bor, jobb a bor, jobb a pálinkánál") Almási Sámuel 1834-es és Kiss Dénes 1844-es gyűjteményében is szerepel, sőt az ismertebb „Szeretnék szántani" szöveggel egy évvel korábban a *Szökött katona* Szerdahelyi által „szerkesztett" zenei betétei közé is bekerült. A No. 8a („Tízet tojt már a fürjecske") dallama már a 18. században is közkedvelt lehetett. A szöveg parafrázisa – a *Két pisztoly*étól eltérő variánssal – Csokonai Vitéz Mihály *Az özvegy Karnyóné, s két szeleburdiak* (1799) című vígjátékában is megjelenik (2. felv., 7. jelenet).[117] Nagyon valószínű továbbá, hogy a darabot indító No. 1 („Pesten jártam oskolában") és a No. 7a/c („Hová, hová barna legény az erdőbe"/ „Ha vén anyád morog reád gyere hozzám") esetében is dallamkölcsönzésről van szó. A No. 1-nél a dallam német eredete, későbbi széleskörű elterjedtsége és variánsgazdagsága (t. k. „Ballag már a vén diák"), valamint szövegének jelenléte K. R. 1839–1843 közötti gyűjteményében utal az esetleges korai keletkezésre.[118] A No. 7a/c Szigligeti fogalmazványának sűrűn javított helyén jelentkezik a No.7b/d és számos további, később húzott népies dalszöveggel összefüggésben.[119] Noha ezeknél valamivel későbbi bejegyzés, mégis valószínű, hogy a szöveg (és dallam) már korábbról ismert lehetett Szigligeti számára – Badics Ferenc szerint a dallam Fáy András szerzeménye[120] –, aki e dalszövegekkel sűrűn teleírt oldal tanúsága szerint zenei szempontból talán épp az első felvonást záró ének és tánc tablóját készítette elő leginkább.

Amennyiben tehát kizárólag a *Két pisztoly* írásképére hagyatkozva döntenénk a szerzőség kérdéséről, mindenképp az ismeretlen közreműködő szellemi tulajdonának kellene tekintenünk a népszínmű csaknem teljes első felvonását, az Erkel által bejegyzett dallamok ugyanis két kivétellel, a korabeli dalkészlet ismert darabjainak átvételei. Azonban, miért jegyezte volna be maga Erkel a partitúrába az idegen dallamokat, ha feldolgozásuk egyébként nem foglalkoztatja, és miért vállalta volna a zenei szerkesztő szerepét, ha a *Két pisztoly* anyagának több mint felét kitevő

[117] Vö. Kodály Zoltán–Gyulai Ágost (közzéteszi és jegyzetekkel ellátta), *Arany János népdalgyűjteménye* (Budapest: Akadémiai kiadó, 1952), 55, 114; valamint Hovánszki Mária, „»Csokonai-dallamok« és forrásaik II.", Magyar Zene 44 (2006/4), 475–476.

[118] Vö. Stoll Béla (összeáll.), *A magyar kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1542–1840)* (Budapest: Balassi kiadó, 2002), 394–396 (838. sz.). A német szövegvariánsokhoz lásd a Függeléket.

[119] A fogalmazványban „Kar és táncz" cím alatt üresen hagyott helyre eredetileg bejegyzett dalszövegeket lásd a Függelékben.

[120] Vö. Badics Ferenc, *Fáy András életrajza* (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1890), idézi Major Ervin, *Fáy András és a magyar zenetörténet* (Budapest: Magánkiadás, 1934), 10.

első felvonás többszólamúsításában és hangszerelésében nem vett volna aktívan részt? Láthattuk, feldolgozói munkáját nem tekintette szerzői jellegű megnyilvánulásnak, elég hamar lemondott a népszínművek, drámák színlapjain való szereplésről, legfeljebb vezetéknevének kezdőbetűi utaltak közreműködésére. Ráadásul az első felvonás – vegyes lejegyzésű autográf oldalain található – zenéje eredetét tekintve korántsem egységes: a népies dal/népdal-feldolgozások (No 1, 7a–d, No. 8/1) mellett emlékezetből idézett operarészlet (No. 2. Rossini: *A sevillai borbély,* 1. felv. Rosina áriája), *Vorlagé*t követő átvétel (No. 5. Thern Károly: *Fóti dal*) és feltehetőleg Erkeltől származó önálló megzenésítés (No. 3–4) egyaránt szerepel benne. Lehetséges lenne, hogy Erkel, praxisában első alkalommal, minden előkészítés nélkül idegenre bízta volna e feladatok megoldását, közöttük saját kompozícióinak kidolgozását is, miközben maga végezte el az Auber-partitúra áthangszerelését (No. 8/2)? Márpedig a partitúra írásképe alapján a No. 4-en kívül legfeljebb a No. 2, No. 5 és a No. 7 esetében tudunk egy Erkeltől származó *Vorlage* létezése mellett komolyan érvelni. Az összes többi vegyes lejegyzésű betétszám partitúrája Erkelt csupán az énekszólamok egyszerű bejegyzőjeként tünteti fel.

✧

Hasonló szerzőségi kérdések a tizenegy évvel későbbi *Salvator Rosa* esetében is felmerülnek. Mint említettem, a *Salvator Rosa* szerzőmegjelölés nélküli partitúrájában szintén találunk vegyes írású kéziratoldalakat: a kotta nagy részét Doppler Ferenc jegyezte le, a teljes No. 10 partitúrája Doppler Károly kézírása,[121] a No. 1–2-ben az énekszólam Erkel, a hangszeres szólamok újból Doppler Ferenc írását őrzik.[122] Somfai László nyomán az Erkel-irodalom e két szám hangszerelését teljes egészében Doppler Ferenc önálló munkájaként ismeri el, és a *Két pisztoly*hoz hasonlóan a műhelyszerű munka olyan előrehaladott formáját látja benne megvalósulni, amelyben Erkel mindössze egy „első partitúra-konceptust", tehát lényegében egyetlen énekszólamot adott át kisegítőjének, rábízva mind a harmonizálást, mind pedig a hangszerelést.[123] Az Erkel-irodalom korábbi álláspontjával ellentétben azonban a *Salvator Rosa* előtt Doppler Ferenc és Erkel zeneszerzői együttműködése, mint láthattuk, nem lépett túl a kölcsönzés szintjén. A közös komponálásnak

[121] Doppler Károly ezidőben a Nemzeti Színház zeneszerző másodkarmestere és fuvolásaként működött.

[122] Erkel szerzőségét e művel kapcsolatban elsőként Major Ervin vetette fel. Vö. Major mj, Függelék/A7. A szerzőmegjelölés nélküli vezérkönyvben néhány évvel később Somfai László azonosította Erkel, valamint a Dopplerek kézírását, és állapította meg szerzőségüket. Vö. Somfai, „Az Erkel-kéziratok problémái", 112; Legány mj, 64. Eckhardt Mária a melodráma szerzőinek sorát Egressy Bénivel is kiegészítette. Szerinte elképzelhető, hogy a partitúra alaprétegében az 1851-ben elhunyt Egressy zenéjének, vagy talán inkább csupán dallamának másolata is megtalálható. Vö. Eckhardt Mária, „Egressy (Egeresy Galambos) Béni", in *Brockhaus–Riemann Zenei lexikon,* szerk. Carl Dahlhaus és Hans Heinrich Eggebrecht (Budapest: Zeneműkiadó, 1983), 1. kötet, 488.

[123] Vö. Somfai, „Az Erkel-kéziratok problémái", 98; Legány mj, 64.

– legalábbis ebben a formában – még nem volt kialakult gyakorlata Erkel műhelyében, így kettejük viszonylatában sem. A *Két pisztoly* kompozíciós munkálatai minderre nem adtak alkalmat, és így még a remek hangszerelő hírében álló Dopplerről sem feltételezhető, hogy mindössze az énekszólam alapján dolgozta volna ki a *Salvator Rosa* első két számát.[124] Legalább egy zongoraletét formájú fogalmazványnak léteznie kellett, melyet a csupán énekszólamokat tartalmazó autográf oldalakkal együtt Erkel átadott neki. (Hasonló megoldásra az *Erzsébet* vázlatanyagában is látunk majd példát.) Az alapján, hogy Erkel épp az első két szám kialakításában vett részt, elképzelhető, hogy eredetileg ő vállalta a melodráma teljes zenéjének megírását, s a feladatot csak később és talán már nem kellő időben ruházta át Doppler Ferencre. Elég valószínű, hogy az addig elkészült két számot ekkor már nem véglegesítette, és ezek után az sem meglepő, hogy magához a szerzőséghez sem ragaszkodott feltétlenül. Erkel nevét a korabeli sajtó többnyire meg sem említette, igaz hallgatott Doppler Károly és Egressy esetleges szerzőségéről is. A mindössze három előadást (1855. december 29., 30., 1856. május 3.) megért darab *Magyar sajtó*beli kritikusa csupán Doppler Ferencet nevezte meg a zene szerkesztőjeként;[125] a *Pesti napló* az első két előadásról közölt kritikájában még tudni vélte, hogy Doppler Ferenc mellett, aki az öt felvonás zenéjét szerezte, az első románc Erkeltől származik, a harmadik és egyben utolsó előadás beszámolójában azonban már ez az orgánum is csupán Doppler Ferencet említette a *Salvator Rosa* komponistájaként.[126] Tegyük hozzá: talán jogosan, hiszen a melodráma zenéje elsősorban Doppler Ferenc szellemi produktuma.[127]

A *Két pisztoly*hoz képest a *Salvator Rosá*ban tehát a szerepek megfordultak. Előbbiben a munka alapvetően Erkel kezében volt. Ennek során Szerdahelyi Józseftől és a fiatal Dopplertől zenét kölcsönzött, egy harmadik, minden bizonnyal nemzeti színházi zenész segítségét pedig másolóként, esetleg hangszerelőként vette igénybe. Több opera megírásának tapasztalatával a háta mögött,[128] a *Salvator Rosa* komponálását azonban Doppler Ferenc fogta egybe, és Erkel volt az, aki Doppler Károly mellett, a majdhogynem anonim kölcsönző/közreműködő szerepét elvállalta. A *Salvator Rosa* nem Erkel, hanem Doppler műhelyének működésébe ad

[124] Doppler hangszerelői tehetségét már első operájának kritikusai is kiemelik. Liszt Ferenc 1860. szeptember 14-i weimari végrendeletének kiegészítésében a kiadásra szánt kéziratos anyag jegyzékében a következő megjegyzést fűzte a Doppler által meghangszerelt Magyar Rapszódiákhoz: „Magyar Rapszódiák nagy zenekarra, F. Doppler hangszerelésében – revideálva Liszt F. által. / N.B. Nem szabad elfelejteni Doppler nevét a címlapra tenni, mert csodálatosan végezte ezt a munkát". Vö. Alan Walker, *Liszt Ferenc. 2. A weimari évek 1848–1861* (Budapest: Editio Musica Budapest, 1994), 533.

[125] Magyar Sajtó, 1856. január 3.: „zenéjét szerkeszté [sic!] Doppler Ferenc".

[126] Pesti Napló, 1856. május 6. A sajtóadatok forrása: MTA Zenetudományi Intézet, Magyar zenetörténeti adatgyűjtés, katalóguscédulák.

[127] Az előadások színlapjain is csupán Doppler Ferenc neve szerepel. Vö. OSZK Színháztörténeti Tár, a Nemzeti Színház előadásainak repertóriuma.

[128] Lásd *Benyovszky* (1847), *Ilka és a huszártoborzó* (1849), *Vanda* (1853), mindhárom évtizedekig sikerdarab, ezen kívül színpadi kísérőzenék, számos balettzene és zenekari mű.

betekintést, ezzel egyidőben pedig valószínűleg abba a többszerzős munkamódszerbe, amely az üzemszerű létből fakadóan a Nemzeti Színház korabeli gyakorlatát, legalábbis a zeneileg kevésbé igényes műfajok terén egyébként jellemezhette. Mindazonáltal a *Salvator Rosa* Erkel kompozíciós módszerének alakulása szempontjából is fontos állomást képvisel. Ez a munka teremtett alkalmat arra, hogy Erkel és Doppler Ferenc zeneszerzőként, Doppler műhelyében ugyan, de együtt dolgozhasson. Ez a tapasztalat pedig az *Erzsébet* opera munkálatai során meghatározónak bizonyult. Doppler Ferenc nem csupán az *Erzsébet* első felvonását írta meg, hanem az Erkel által vállalt második és a Doppler Károly által jegyzett harmadik felvonás kialakításában is részt vett, sőt az 1865-ös felújítás alkalmával az ekkor még hiányzó nyitány komponálását is elvállalta, jóllehet ekkor már évek óta Bécsben működött és nem volt tagja a Nemzeti Színház együttesének.[129] Mindezzel együtt Doppler meghatározó szerepét mégsem szabad túlbecsülnünk. Az *Erzsébet* három felvonása, három nagyon különböző minőségű és stílusú önálló egység. Bár Erkelt a mű egésze láthatóan nem érdekelte, saját felvonásának kompozíciós munkálatait igyekezett komolyan kézben tartani. Hosszú évek hallgatása után jelentkező első, befejezésig eljutott zeneszerzői feladatának megoldásában Erkel igénybe vette ugyan Doppler Ferenc segítségét, kisegítőjének munkáját azonban ő irányította és kontrollálta. Sokkal nagyobb mértékben, mint ahogyan erre az autográf partitúra írásképe következtetni enged.

[129] Vö. Magyar Sajtó 1865. augusztus II. 122. sz., 622. l.: „A zenedei ünnepély folyama alatt 17-én a Nemzeti színházban a zeneköltő trias által írt Erzsébet dalmű fog előadatni, melyhez Doppler Ferenc, a Nemzeti Színház intendánsa felhívás folytán új nyitányt írt." (MTA Zenetudományi Intézet, Magyar zenetörténeti adatgyűjtés, katalóguscédula).

Függelék

A népszínművek zenei betéteinek kialakításakor a darabok szövegírói és/vagy zenei szerkesztői a kor ismert, közkedvelt dalai közül válogattak. A zenetörténészek az Erkel által szerkesztett népszínművek dallamainak eredetével Major Ervin óta nem foglalkoztak komolyan. A népzenei adatbázisokban gazdag ismeretanyag gyűlt össze, melyet sem Legány Dezső műjegyzéke, sem a későbbi Erkel-kutatások nem integráltak. Erkel népszínmű-zenéivel kapcsolatban számos konfúz megfogalmazás olvasható. Különösen ilyen a *Két pisztoly* első felvonása, melynek autográf partitúrájában idegen kezek jelentkeznek. Az alábbi incipites jegyzék nem teljességre törekvő forráslista, elsődleges célja Erkel szerzőségének tisztázása. Az irodalom és az MTA Zenetudományi Intézet Népzenei Osztályán található Kodály-rend alapján az Erkel közreműködésével készült népszínmű-betétek dallamainak eddig ismert legkorábbi adatait összegzi.[130]

Hivatkozott forrásművek. Rövidítésjegyzék

Almási 1834 = Almási Sámuel: *Magyar dalnok vagy énekes gyűjtemény.* Kézirat, 1834, MTA Kézirattár.

Arany = Kodály Zoltán–Gyulai Ágost (közzéteszi és jegyzetekkel ellátta): *Arany János népdalgyűjteménye* (Budapest: Akadémiai kiadó, 1952).

Argay L. ék. = Argay Lina énekeskönyve. Lásd Stoll, i. m., 392. (825. sz.). Kézirat, 1838, OSZK Kézirattár.

Bartalus–Füredi 1861 = Bartalus István–Füredi Mihály: *101 nép és magyar dal, melyeknek nagyobb részét énekli Füredi Mihály.* Énekre és zongorára alkalmazta Bartalus István. (Pest: Rózsavölgyi és Társa, 1861).

Bartalus 1883 = Bartalus István: *Magyar Népdalok, Egyetemes Gyűjtemény* III (Budapest: Pesti Könyvnyomda, 1883).

Bartalus 1896 = Bartalus István: *Magyar Népdalok, Egyetemes Gyűjtemény* VII (Budapest: Pesti Könyvnyomda, 1896).

Bartay 1833 vagy 1834 = Bartay András: *Eredeti-Nép-Dalok Klavírkísérettel. Gyűjtögette B. A.* (Pest. 1. füzet [1833], 2. füzet [1834]).

Berggreen 1847/1869 = Berggreen, Andreas Peter: *Folkesange og Melodier, faedrelandske og fremmede,* Kjöbenhavn, 1847 [2. bővített kiadás: 1869. A Kodály-rendbe utóbbi bedolgozva.]

Berner 1808 = Berner Ádám: *6 Magyar nóta két hegedőhez és kobozhoz alkalmaztatva* (Pozsony: k.n., 1808).

Bognár 1857 = Bognár Ignác: *50 eredeti nép- és magyar dal* (Pest: Rózsavölgyi és Társa, 1857).

Bognár 1858 = Bognár Ignác: *50 eredeti nép- és magyar dal* (Pest: Emich, 1858).

Borbély Lajos 1835 = Borbély Lajos kézirata, 1835. Hivatkozik rá Major mj., 40.

Egressy 1857 = Egressy Béni: *Válogatott eredeti magyar dalai* (Pest: Rózsavölgyi és Társa, 1857).

Erdélyi I és **Erdélyi II** = Erdélyi János: *Népdalok és mondák* I–III (Pest: 1846–1848).

[130] A népszínművek nemzeti színházi partitúráiban és szólamanyagaiban fennmaradt utólagos zenei betétekkel nem foglalkozunk. A dallamok későbbi előfordulásait csak példaszerűen említjük, elsősorban abban az esetben, ha a dalt Kerényi nem közli. A Kodály-rend adatainak kigyűjtésében Domokos Mária volt segítségemre. Munkáját ezúton is köszönöm.

Fogarasi–Travnyik = Fogarasi–Travnyik: *Magyar népdalok énekre és zongorára* I–II (Pest: Treichlinger, 1847).

Füredi 1851 = Füredi Mihály: *100 magyar népdal.* Gyűjtötte s Bognár Ignác zongorakíséretében kiadja Füredi Mihály (Pest: k.n., 1851).

Kerényi = Kerényi György (szerk., bevezetővel és jegyzetekkel ellátta): *Népies dalok* (Budapest: Akadémiai kiadó, 1961) (= *Népzenei könyvtár* 3., szerk. Kodály Zoltán).

KissD 1844 = Kiss Dénes népdalgyűjteménye. Kézirat, a 122. számig az 1844-es bejegyzések, a későbbiek az 1840-es évek végéről vagy az 1850-es évek elejéről származnak (Bereczky János szíves szóbeli közlése alapján), OSZK Zeneműtár és MTA Kézirattár.

KissL 1864–1879 = Kiss Lajos népdalgyűjteménye I–IV. Kézirat, 1864–1879 és 1882, OSZK Zeneműtár.

Kiss Lantos 1875 = Zsasskovszky Ferenc és Endre: *Kis Lantos* (Eger: 1875).

K. R. gyűjteménye 1839–1843 = Stoll, i. m., 394–396. (838. sz.). Kézirat, Debrecen, Déri Múzeum Néprajzi Adattár, 209–216.

Limbay 1879–1888 = Limbay Elemér: *Magyar Dal-Album.* I.: Braunschweig; II–VI.: Győr. A szövegek külön: *Magyar daltár. A magyar nép dalainak egyetemes gyűjteménye* I–VI.:Győr, 1879–1888.

Major mj = Major Ervin: „Erkel Ferenc műveinek jegyzéke. Második bibliográfiai kísérlet". Függelék/A: „Erkel fennmaradt népszínmű-dalai az OSZK népszínházi anyagában". In: Bónis Ferenc (szerk.): *Írások Erkel Ferencről és a magyar zene korábbi századairól* (Budapest: Zeneműkiadó, 1968), 11–43. (*Magyar Zenetörténeti Tanulmányok*)

Mátray *Pannonia* = Mátray (Róthkrepf) Gábor: *Pannonien oder auserlesene Sammlung ungarischer Tänze* (Wien: Mechetti, 1825–1827).

Mátray *Flora* = Mátray (Róthkrepf) Gábor: *Flora oder vaterländische Tänze aus Ungarns älterer und neuerer Zeit* (Wien: Czerny, 1829).

Mátray *Hunnia* = Mátray (Róthkrepf) Gábor: *Hunnien oder auserlesene Sammlung ungarischer Tänze* (Wien: Mechetti, 1829–1830).

Mátray 1849 = Mátray Gábor: *37 népdal bariton hangra.* Kézirat, 1849.

Mátray 1852 = Mátray Gábor: *Magyar népdalok egyetemes gyűjteménye,* 1. füzet (Buda: Magyar Egyetemi nyomda, 1852).

Mátray 1854 = Mátray Gábor: *Magyar népdalok egyetemes gyűjteménye,* 2. füzet (Pest: Emich, 1854).

Mindszenthy 1832 = Mindszenthy Dániel: *Nemzeti dalgyűjtemény, ajándékul a barátság és szeretetnek.* Kézirat, 1832, MTA Kézirattár.

Morelly *Hazai* = Morelly Ferenc: *Hazai hangok. Magyar egyveleg* (Pest: k.n., é.n. [Mona szerint 1848. Vö. Mona, *Magyar zeneműkiadók és tevékenységük 1774–1867,* 2868. sz.]).

Morelly *Báléji* = Morelly Ferenc: *Legújabb pesti báléji-virányok* (Pest: Wagner, [1841]).

Ombodi ék. 1830 = Ombodi énekeskönyv, lásd Stoll, i. m., 573. (1364. sz.). Kézirat, 1830-as évek, Szatmárnémeti, Szatmár Megyei Könyvtár.

Paksa = Paksa Katalin: *Magyar népzenekutatás a 19. században* (Budapest: MTA Zenetudományi Intézet, 1988) (= *Műhelytanulmányok a magyar zenetörténethez* 9).

Sárospatak 1826 = *Régibb és újabb részint érzékeny, részint víg, többnyire eredeti dalok gyűjteménye*

Stoll = Stoll Béla (összeállította): *A magyar kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1542–1840)* (Budapest: Balassi kiadó, 2002).

Szerdahelyi–Egressy 1843 = Szerdahelyi József–Egressy Béni: *Magyar dalvirágok* (Pest: 1843)

Színi 1865 = Színi Károly: *A magyar nép dalai és dallamai* (Pest: 1865).

Tóth 1832 = Tóth István (kiskunfülöpszállási református kántor): *Áriák és dallok verseikkel* (1832–1843). Kézirat, MTA Kézirattár.

Túri D. ék. 1834–1835 = Túri Dániel énekeskönyve, lásd Stoll, i. m., 383. (802. sz.). Kézirat, 1834–1835, OSZK Kézirattár.

Žganec 1920 = Žganec, Vinko: *Hrvatske pucke popijevke iz Medimurja* (Zagreb: 1920).

Erkel Ferenc: ***Haramják kara*** **(Férfikar).** Elhangzott Ney Ferenc *A kalandor* című népszínművének bemutatóján (1844. február 24.). Autográf partitúra. Címbejegyzés: „Tol [tollal helyben áthúzva, helyette:] Haramják Kara". Utólagos kiegészítés, idegen kéz, korai írás: „Kalandor ból" [sic]. A darab kottás forrásaihoz lásd a 130. lábjegyzetet.

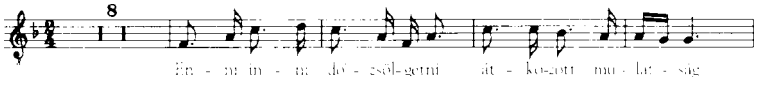

A *Haramják karán* kívül a dallam más előfordulását nem ismerjük.

Szigligeti Ede: ***Két pisztoly*** **(1844. március. 9.).** Vegyes lejegyzésű autográf partitúra. A darab kottás forrásaihoz lásd az 1. lábjegyzetet.[131]

1. felvonás

1. jel. No. 1 [cer. bej.: Introductio] (Bibi/ Lászlóné de Caux Mimi)

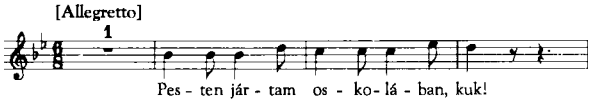

A partitúra alaprétegében ismeretlen kéztől (A1) cím, partitúrafej (kivéve énekszólam), teljes zenekari letét; Erkeltől az énekszólam és a számot indító tus (egy *B*-dúr akkord) beiktatására vonatkozó bemutató előtti, de utólagos bejegyzés. A nemzeti színházi szólamokba (NSZ) Erkel utasítása szerint kimásolva.

A dallam 1844 előtti előfordulását nem ismerjük. Szövege K. R. gyűjteményében 1839–1843. Későbbi adatok széles körű elterjedését bizonyítják. Több szöveg- és dallamvariánssal, lásd t. k. „Ballag már a vén diák". Német szövegvariánsok között lásd: „Es reiten zwei Reiter beim Tore hinaus"; diák-szöveg: „Bemooster Bursche, zieh' ich aus". Vö. Kerényi, 205. sz., „Barna kislány lábaszára" szöveggel.

2. jel. No. 2 (Bibi) = szabadon idézve Gioacchino Rossini: *A sevillai borbély (Il barbiere di Siviglia),* Rosina 1. felvonás beli „Una voce poco fa" kezdetű *F*-dúr áriájának négy üteme (No. 4, 15–18. ü.).

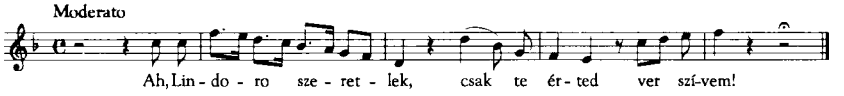

A partitúra alaprétegében cím, partitúrafej (kivéve énekszólam), teljes zenekari letét A1 kézírása; az énekszólam Erkeltől, melyet A1 zenekari letét után vezetett be.

6. jel. (Lenke/ Hubenayné Magda Lujza és Bájkerti/ id. Lendvay Márton). Szigligeti fogalmazványában címként: „Párdal"; alatta üresen hagyott hely a szöveg számára. A címbejegyzés utólag húzva.

[131] Az autográf írásrétegeire és a szerzőségre vonatkozó véleményünk számos ponton eltér Legány Dezső értékelésétől. Ezzel részletesen itt nem foglalkozunk. Összefoglalva lásd jelen tanulmány 213. és következő oldalait.

11. jel. No. 3 (Lenke)

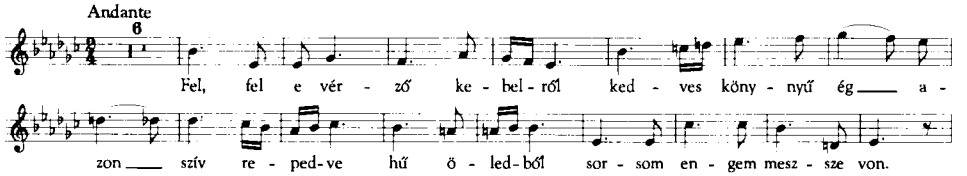

A partitúra alaprétegében továbbra is A1 írása a cím, partitúrafej (kivéve énekszólam), teljes zenekari letét; Erkeltől csupán az énekszólam, valamint egy bemutató előtti bejegyzés: „um einen halben Ton höher / in E mol". A szólamanyagba eszerint kimásolva.

A dalszöveg valószínűleg Szigligetié, vagy általa a *Két pisztoly* számára készített kompiláció. A1 ezúttal is egy részletes fogalmazvány alapján dolgozhatott.

14. jel. (Ferke?). Szigligeti-fogalmazványban címként: „Dal", alatta alaprétegben megadott dalszöveg: „Végigmentem egy embernek az udvarán,/ betekinték véletlenül az ablakán,/ feleségem láttam/ más karján találtam." Utólagos ceruzás bejegyzés: „más versekkel [?]". Lásd ez a dal a *Zsidó* betéteként (No. 12) Erkel által feldolgozva.

15. jel. vége. Szigligeti-fogalmazvány: „Távolról dudaszó, melly mind közeledik". A dudaszó a lakodalmas népnek álcázott haramiák közeledtét volt hivatott jelezni. Elképzelhető, hogy *A kalandor*ral összefüggésbe hozott *Haramják karát* Erkel eredetileg e helyre gondolva dolgozta fel. A kórus előadására a *Két pisztoly* forrásaiban nincs utalás.

16. jel. No. 4 (Sobri / Füredi Mihály)

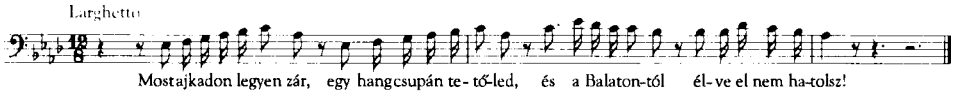

A partitúra alaprétegében A1 kézírása: cím, partitúra fej (kivéve énekszólam), teljes zenekari letét; Erkeltől az énekszólam, melyet ezúttal is a zenekari szólamokat követően vezetett be.

A kontextusból jövő szöveg Szigligetié. A1 feltehetőleg Erkel fogalmazványából dolgozott.

16. jel. (előbbihez közel) No. 5 (Sobri) = Vörösmarty Mihály *Fóti dal*ának Thern Károly-féle megzenésítése, a dal utolsó hat üteme.

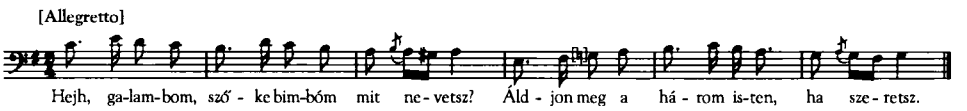

Az átvétel forrását nem ismerjük, a dallam és harmonizálás egyetlen akkord kivételével pontosan követi a dal ének-zongora letétben kiadott, 1842-es változatát (Wagner József, Pest). Ettől csupán a betét hangneme tér el (*A*-dúr helyett *G*-dúr), valamint némiképp a sorszerkezet is. Erkel még a bemutató előtt, de a zenekari letét elkészülte után törölte a Thern Károlynál következetesen végigvitt sorvégi ismétléseket, visszaállítva ezáltal a Vörösmarty-féle eredeti formát.

A partitúra alaprétegében A1 kézírása a cím, a partitúrafej (kivéve az énekszólamot), s a teljes zenekari letét. Erkeltől származik az énekszólam, melyet A1 után vezetett be a kottába, valamint a

bemutató előtti bejegyzések: a számot indító tus („C dur akkord früher ausschreiben") és a Thern-féle változat említett sorvégi ismétléseinek (incipit 3. és 6. ü.) húzása. NSZ bemutatóra készült szólamfüzeteibe Erkel instrukciói szerint kimásolva. Szigligeti fogalmazványában alaprétegben a következő felütéssel: „egy nótára tanítom, a minap hallám egy Tisza parti embertől".

16. jel. (előbbi folytatásaként) No. 6 (Sobri) = Szerdahelyi József autográf kézirata. A partitúrafejbe az énekszólamhoz „Sobri" nevét írta. Elképzelhető, hogy a partitúrát eleve a *Két pisztoly*hoz készítette.

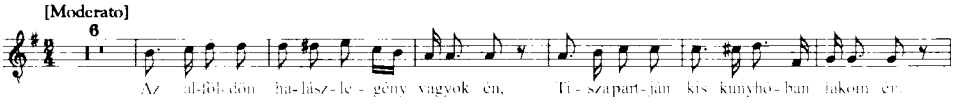

A dalt lásd in Mátray1852: „e' dal Bernát Gáspár több dalából van összeállítva" és „énekelték 1833–52 közt Erken, Hevesben, Kecskeméten, Pesten, Szabolcsban).[132] Major megemlíti, hogy a dal szerzőségét Egressy és Rózsavölgyi is magának vindikálja. Az 1840-es években állítólag Rózsavölgyi Thern Károlynak megmutatta 1824-ben Haslingernél kiadott *Debreceni csárdás*át, mely szintén ezt a dallamot hozta.[133] A kiadványt azonban Major nem találta, és ezért Bernát szerzőségét ismerte el. Összevetve a dallamot Bernát kiadványával leginkább a szekvenciálisan megismételt első három ütemre vonatkozóan egyértelmű az azonosság. A dal mindazonáltal már a bemutató idején is ismert és népszerű lehetett ugyanis Fogarasi–Travnyik az első füzet 3. számaként közli.

17. jel. (előbbihez közel) No. 7a (Férfikar)

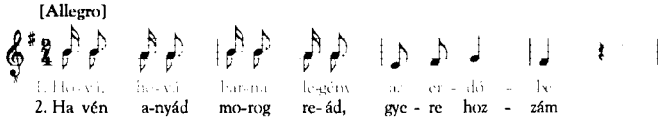

A partitúra alaprétegében A1: cím, partitúrafej (kivéve énekszólam), teljes zenekari letét; Erkel: zenekari letétet követően bejegyzett énekszólam, valamint bevezető tusra vonatkozó szerzői utasítás („G-dur accord früher"), melyet NSZ alaprétegben hoz.

A dal korábbi forrását nem ismerjük. Későbbiek között lásd Mátray 1849, Füredi 1851, Bartalus–Füredi 1861. Badics Ferenc szerint Fáy András szerzeménye.[134]

A Szigligeti-fogalmazvány alaprétegében a szöveg 7b/d és néhány további, a későbbiekben húzott dal után bejegyezve. A fogalmazványban „Kar és táncz" cím alatt üresen hagyott helyre eredetileg bevezetett dalszövegek: (1) Sobri: „Hej babám, be szeretlek ki sem mondhatom/ Sem éjjelem, sem nappalom/ nincs nyugodalom"; (2) Férfikar: „Ej, haj, igyunk rája, úgyis elnyel a sír szája"; (3) Kis, vagyis az egyik haramia, mint napa vagy napámasszony: „Földiekkel játszó égi tünemény" stb. [Csokonai: *A reményhez* című verséből az első szakasz első négy és utolsó két sora]; (4) külön „Tánc"-felirat alatt a No. 7b/d szövege. Utóbbi kivételével Szigligeti húzta e

[132] Vö. Mátray 1852, 21. Bernát Gáspár kiadványát Mona Ilona 1839-re datálja. Vö. Mona, *Magyar zeneműkiadók és tevékenységük 1774–1867,* 312: „Alföldi csárdások/ zongorára/ szerzé és/ Beniczky Lajosnak/ nemzeti zenészetünk lelkes barátjának/ ajánlja/ Bernát Gáspár/ ára 40x pp./ Nyomta Walzel Pesten [Walzel Ágost Frigyes].

[133] Lásd Thern Károly levelét Ábrányi Kornélhoz in *Zenészeti Lapok* 1867. május 5. (VII: évf. 31. sz.), idézi Major, *Népies magyar műzene,* 15.

[134] Vö. Badics Ferenc, *Fáy András életrajza,* idézi Major, *Fáy András és a magyar zenetörténet,* 10, valamint Major mj, Függelék, 40.

bejegyzéseket, és helyhiány miatt fogalmazványának függelékbe jegyezte be a No. 7a/c szövegét (lásd a 2. fakszimilét).

17. jel. (előbbi folytatása) No. 7b (Barna/ Egressy Béni; *„falsetből"*, tehát a kottapéldánál oktávval magasabban)[135]

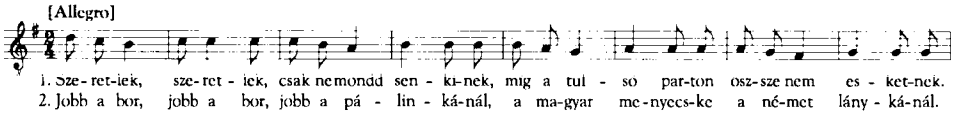

A partitúra alaprétegében A1: cím, partitúrafej (kivéve énekszólam), teljes zenekari letét; Erkel: énekszólam és bevezető tusra vonatkozó szerzői utasítás („G-dur accord"), melyet helyben töröl.

A dallamot lásd in Almási 1834, KissD 1844 (12. szám), továbbá „Szeretnék szántani" szöveggel Szigligeti Ede: *A szökött katona* (1843) betétei között Szerdahelyi feldolgozásában. Számos későbbi előfordulását sorolja Kerényi 25, 210.

17. jel. (előbbi folytatása). No. 7c (Sobri). Vö. No. 7a.

17. jel. (előbbi folytatása). No. 7d (Férfikar, majd Sobri).[136] Vö. No. 7b.

17. jel. No. 8a (Férfikar)

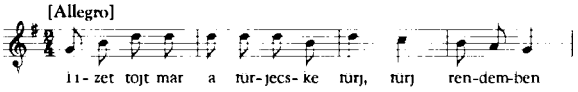

A partitúra alaprétegében A1: cím, partitúrafej (kivéve énekszólam), teljes zenekari letét, az énekszólam Erkeltől.

Már a 18. században közkedvelt, későbbiekben is népszerű ének, Gyulai Ágost szerint a szöveg elemeinek legkorábbi példái a 17. századra mennek vissza. A dalszöveg parafrázisa, a *Két pisztoly*étól eltérő variánsban t. k. Csokonai Vitéz Mihály *Az özvegy Karnyóné, s két szeleburdiak* (1799) 2. felv. 7. jelenetében is előfordul.[137]

17. jel. No. 8b (zenekar) = Daniel-François-Esprit Auber *Fra Diavolo, vagy A' terracinai fogadó (Fra Diavolo, ou L'hôtellerie de Terracine,* 1830) című operájából az utolsó finálé kórusa alapján készült zenekari betét. Erkel autográf partitúrája a *Vorlage* apró módosításaival és részleges áthangszerelésével.

17. jel. utáni színváltozás alatt. No. 9 (zenekar) = feltehetőleg Doppler Ferenctől, de mindenképp idegen szerzőtől származó 32 ütemes zenei betét. Vö. Erkel orig. bej.: „Döbler's Music zur Wintergegend". A partitúra Doppler Ferenc kézírása.

[135] A szövegkönyv fogalmazványában eredetileg Marci és Rózsi éneke.

[136] A Szigligeti-fogalmazvány és partitúra szerint tánc alatt énekli a kar, súgópéldányban tévesen: *Sobri és Barna;* partitúra cer. bej.: „da capo 2te Mahl Sobri".

[137] Vö. Kodály–Gyulai, *Arany János népdalgyűjteménye.*, 114. Lásd még Hovánszki Mária: „»Csokonai dallamok« és forrásaik", *Magyar Zene* 44 (2006/4), 475: „A dallam és szöveg második fele Pálóczi Horváth Ádámnál Amit adtam, jegygyürűmet ... (ÖÉ 402. sz.) kezdettel található, de hogy ebben az esetben nem a Horváth Ádámnál lévő dallam az autentikus (ez Horváth önkényes kontaminálása), azt a későbbi népdalgyűjtések is bizonyítják." Lásd még Kerényi 199, 225.

2. felvonás. A teljes partitúra szerzői autográf.
15. jel. élén, majd a 18. jel. No. 10/1 (Férfikar)

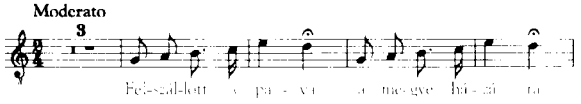

Szövegét nyomtatásban lásd in Sárospatak 1826, dallamát in Tóth 1832, Bartay 1833, valamint *A szökött katona* (1843). Számos későbbi előfordulásához lásd Kerényi 9, 208. Fogalmazványban ezen a helyen eredetileg a „Recski/ Barna Bandi ne keseregj babádon" szövege. Lásd alább.

3. felvonás. A teljes partitúra szerzői autográf, kivéve 10/2 énekszólama és No. 16 (Doppler).
2. jel. vége. No. 10/2. Einlage (Sobri). A betétet 1844. augusztus 31-én énekelte először Füredi a *Két pisztoly*ban. A *Pesti Hírlap* 1844. augusztus 15-i hirdetése alapján a dal ének-zongorakíséretes változata már kevéssel korábban megjelent.

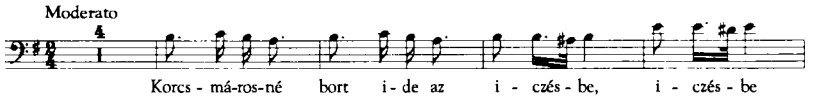

A partitúra itt is szerzői autográf, de énekszólama utólagos ceruzás idegen bejegyzés. Címben több autográf javítás: „Harmadik szakasz /~~Férfi kar / N. 9 /~~ Sobri dala / [cer.] 10 1/2 /~~Trinklied~~ / Moderato". A partitúrafejben orig.: „Füredi". A fogalmazványban korábban ezen a helyen is szerepel alaprétegben a „Recski/Barna Bandi" szövege. A súgópéldányba eredetileg szintén ez kimásolva, majd törölve, és cer. bej.: „Korcsmárosné bort ide".

A dalt jegyzi KissD 1844 (109., 218. sz.). Széles körben ismert, vö. Kerényi 36, 212. Füredi 1851 alapján közli Paksa, 140. o.

3. jel. (röviddel a fenti után). No. 11. Férfikar és Kanásztánc (Férfikar)

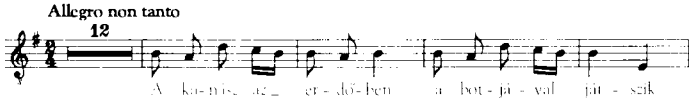

A partitúra autográf címzése: „Férfikar és Kanász Táncz". A partitúrafejben: „Kanász kar".

A dalt lásd in Tóth 1832. Mátray 1852 szerint: „Dudanóta. 1820–1846. Fehér-, Somogy- és Veszprím megyében". Mátray e helyen kivételesen dudanóta jellegű hangszeres bevezető ütemeket ír a dallamhoz. Lásd Tóth (78. sz.), Mátray (47. sz.), Bartalus 1883 (146. sz.) közli Paksa, 106., 143., 167. o.

Szigligeti-fogalmazvány orig. bejegyzés: „Dal és táncz", majd hely kihagyva a szöveg számára, melyet bemutató előtt pótolt. Alatta orig. bej.: „Három tánczot járnak. Dal után letelepednek és a kulacsokat forgatják." NB. a súgópéldányban valószínűleg tévesen: „Három tánczos [sic] járnak, dal után hátul letelepednek és a kulcsokat forgatják."

3. jel. (kvázi folyt.). No. 12. Alla polacca (Bájkerti)
Bajza József *Sóhajtás* című versét Szigligeti emlékezetből jegyezhetett le. Erkel Ferenc megzenésítése. Lehetséges, hogy Szigligeti eredetileg csak szavalatként képzelte el.

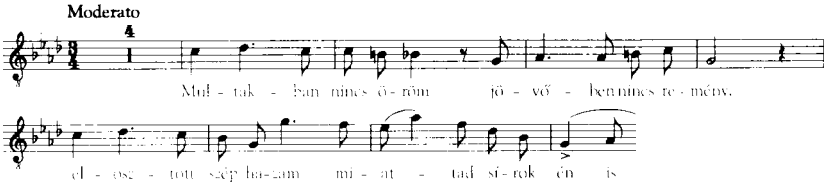

3. jel. (kvázi folyt.). No. 13. (Sobri)

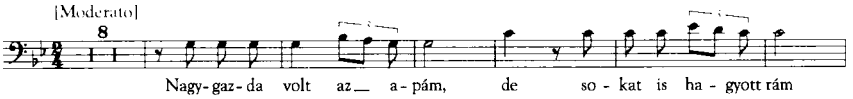

A dalszöveg a Szigligeti-fogalmazvány alaprétegében. A dallamot lásd in Tóth 1832, Almási 1834, Bartay 1834, KissD 1844 (44. sz.), Fogarasi–Travnyik. Szövegvariánsok: „Adj bort a' fejszémre, róvd fel a' nyelére", „Kertemben van egy fa, száraz ág van rajta", „Három huszas". Későbbiekben is széles körben ismert. Lásd t. k. a *Két pisztoly* alapján in Mátray 1849, továbbá Berggreen 1847/1869, Bartalus 1861.

3. jel. (kvázi folyt.). No. 14. (Férfikar)

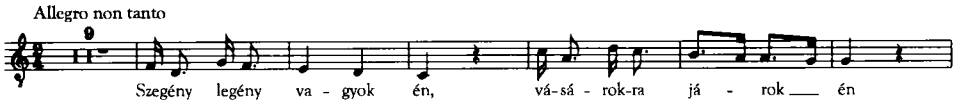

Szövege a Szigligeti-fogalmazvány alaprétegében. A dalt lásd in KissD 1844 (40. sz.), valamint számos további helyen, t. k. jegyzi Stoll in Túri D. ék. 1834–1835 és Argay L. ék. 1838. Lásd még Színi 1865, Erdélyi I, vö. továbbá Arany I. 49. sz. (61. és 128. o.).

5. jel. eleje. A Szigligeti-fogalmazvány alaprétegében énekre vonatkozó utasítás: „Stein (ittas, danolva): „Éljen a borszerelem, gondot űz [...] Ah!.", valamint ezalatt „Az utcáról: Haragszanak rám a lányok, mert asszonyok után járok [...]". Súgópéldányba is kimásolva (fordított sorrendben, mindkét ének Steiné), majd ceruzával törölve.

8. jel. No. 15 (Stitzli, borbélylegény / Hubenay Ferenc)

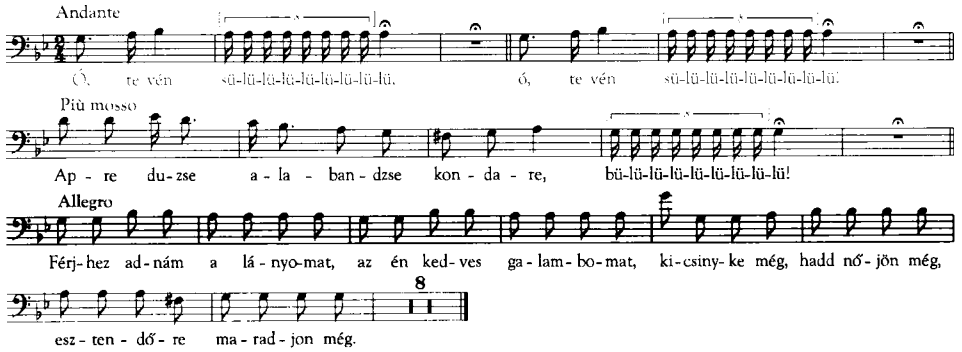

Szigligeti két szövegvariánsban jegyzi le a fogalmazványban: előbb a 3. felv. 3. jel. kiegészítései között egy sok javítással teli oldalon a No. 13-hoz kapcsolva: „Ó te vén sülülü,/ Ó te vén sülülü/ [ut. beékelés] Volt bajusza, volt szakálla/ Ötvenrétű az arcája/ [orig.] Foga sincsen vagy csak kettő [...]; majd fekete tollal húzza és a 3. felv. 8. jel. ékeli be ennek távoli variánsát. A súgópéldányban eredetileg a második változat szerepel. Szigligeti javítása késői lehetett. A betét partitúráját Erkel nem számozta, és jóllehet a későbbi szövegvariánst zenésítette meg, a partitúrafejbe az első verziónak megfelelően mégis Sobri nevét írta ki. Kocsi János a bemutató szólamanyagába szintén számozás nélkül és a No. 14 elé másolta ki a betétet. A számozást a bemutató előtt javították.

A dallamot korai gyűjteményekben nem találtuk. Számos változatban ismert és elterjedt. Kodály (Nyitraegerszeg 1910, Gömör 1912), Vikár (Udvarhely), romlott változata Bartók (Komárom 1910) gyűjtésében is szerepel. Kodály a *Háry János*ban is felhasználta. Vö. Arany I. 4. sz. (49. o.).

11. jel. Szigligeti-fogalmazvány orig. bej.: „Lányok belül / dal", alatta a szöveg számára hely kihagyva.

17. utolsó jel. No 16. Bal-Waltzer (zenekar). Doppler Ferenc autogáf partitúrája. A fogalmazvány nem jelez zenét, a súgópéldányban utólagos ceruzás bejegyzés. A partitúrában Erkel eredetileg ezen a helyen a No. 3 ismétlésére adott utasítást: „N 17 [jav. 16][138] geht auf der Instrumentation von N3°." A No. 3 ismétlését Doppler valcerének beiktatása után is megtartották, lásd Doppler saját bejegyzését a betét végén: „Auf die Stelle von No. 17 [sic] kommmt Nro 3. Anfang auf pagina 9 von zeichen X".

Szigligeti Ede: ***A zsidó*** (1844. július 27.). Autográf partitúra, kivéve a két kölcsönzött betétszám, No. 8 és No. 10 partitúráját, melyek Erkel kopistája, Kocsi János nemzeti színházi klarinétos másolatában szerepelnek. Utóbbitól származik a népszínmű bemutatójának szólamanyag-együttese is.[139] A darab kottás forrásaihoz lásd az 1. lábjegyzetet.

No. 1 (Férfikar)

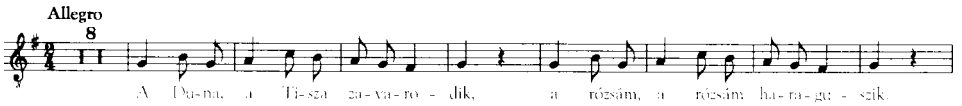

A dalt lásd in KissD 1844 (64. sz.). Későbbi előfordulásai Fogarasi–Travnyik, Füredi 1851. Továbbiakhoz lásd Kerényi 33, 211.

No. 2 (Férfikar)

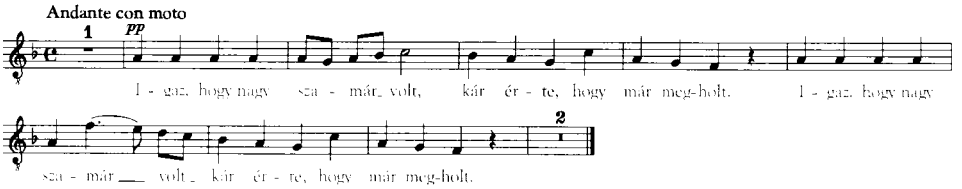

[138] Az átszámozás a No. 11-nél kezdődött.

[139] Erkel kopistájának azonosításához lásd az 56. lábjegyzetet.

Szándékosan primitív, indulószerű dallam, melynek ironikus hatása úgy jöhetett elő, ha felismerték. Más előfordulásáról nem tudunk. Szövege kontextusból jövő, feltehetőleg Szigligetié. Mind a nyomtatott, mind a kéziratos librettókban szerepel.[140]

No. 3 Magánydal (Szántai/ Füredi Mihály)

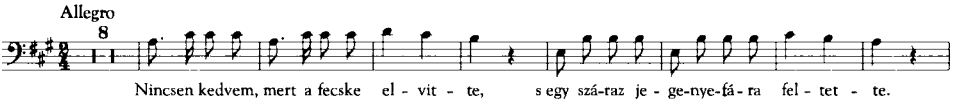

A partitúrában „Kiöntött a Duna vize messzire" szövegkezdettel is. A súgópéldányban kizárólag utóbbi változat. A cenzori példányban orig. „Nincsen kedvem, elvitte a gólya", majd tollal javítva a partitúra mindkét variánsára.

A dal első sorát lásd in Berner 1808. „A fagy után derül az ég tavaszra" szöveggel in Gaál József: *A vén sas* (1843) No. 9. Számos későbbi gyűjteményben is t.k. Berggreen 1847/1869, Mátray 1849, Füredi 1851, Bartalus–Füredi 1861, Limbay 1879–1888 és népdalként is például Somogyban betlehemesként és Udvarhelyen.

No. 4 Magánydal (Szántai/ Füredi Mihály)

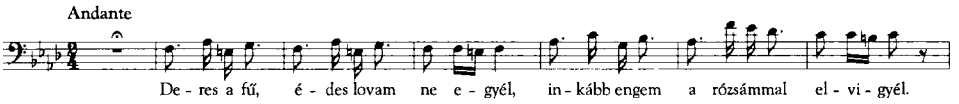

A dalt hozza Tóth 1832, Szerdahelyi–Egressy 1843. Későbbiek között Fogarasi–Travnyik, Füredi 1851.

No. 5 (Lizi / Lászlóné de Caux Mimi)

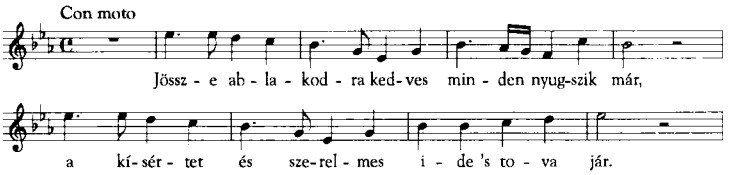

Más előfordulását nem ismerjük. A partitúrában a szöveg a dal közepétől ceruzával idegen kéz által pótolva.

No. 6 (Lizi)

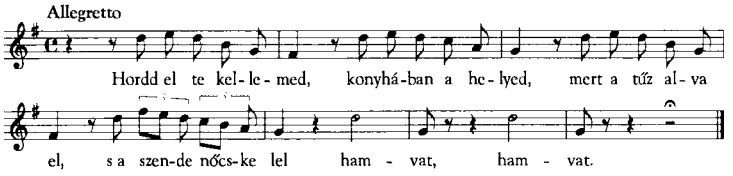

[140] Major tévesen állapítja meg, hogy a szöveg a librettó forrásaiból hiányzik.

Kontextusból jövő szöveg. Más előfordulását nem ismerjük. A néhány ütemes betét valószínűleg Erkel megoldása.

No. 7 (Jancsi / Hubenay Ferenc és Lizi)

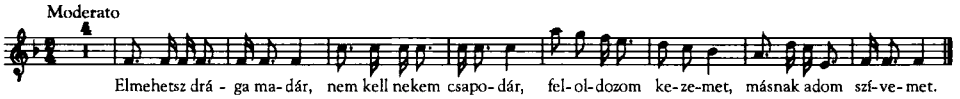

Már Major Ervin is jelzi szöveg nélkül Borbély Lajos 1835-ös kéziratában, és szól Bartalus 1883 hivatkozásáról, aki „Bort ide ifjú asszony" kezdetű szöveggel egy 19. sz. eleji erdélyi gyűjtemény nyomán közli.

No. 8 (Lizi és Jancsi) = Kaczér Ferenc zenei betéte Ludwig Holberg: *A politikus csizmadia* című vígjátékához.

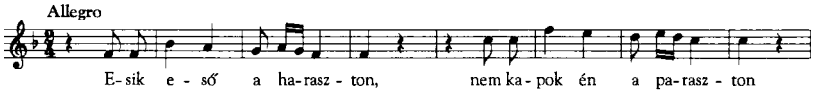

A másolatot Kocsi János készítette, *Vorlage*ja a darab 1839-es pesti magyar színházi bemutatójához készült vezérkönyv.[141] A partitúrában előforduló két írás közül véleményem szerint egyik sem származik Kaczér Ferenctől. A *Vorlage* szövege kontextusból jövő, az énekszólamot Kocsi szöveg nélkül hagyta, ezt utólag ceruzával pótolták. A szövegvariánst Erkel címbejegyzése tisztázza: „Attacca. Essik eső a haraszton". A dal szövegét a darab szöveges forrásai alaprétegben hozzák. A dallamot lásd in Szerdahelyi–Egressy 1843 (5. sz), Füredi 1851. Színi (93. sz.) alapján közli Paksa, 161. o.

No. 9 Magány ének (Jancsi; ut. bejegyzésként 2. szakasz Lizivel)

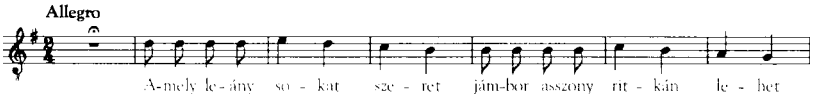

A dalt lásd in Mindszenthy 1832, KissD 1844 (133. sz.). Későbbiekben széles körben elterjedt, lásd t. k. Bartalus–Füredi 1861, Limbay 1879–1888 és 1880–1899-es szlovák gyűjtemény. Vö. Kerényi 201., 226. Szerdahelyi saját feldolgozásában szerepel még *A csikós*ban (1847). Közli Paksa, 128. o.

No. 10 (Női kar) = Egressy Béni (?) zenei betétje Vahot Imre: *Farsangi iskola* című négy felvonásos vígjátékához (bem. 1844. február 17.).

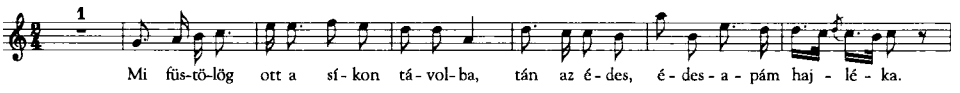

A másolatot Erkel utasítására ezúttal is Kocsi János készítette. *Vorlage*ja a *Farsangi iskola* nemzeti színházi vezékönyve volt. A *Vorlage*ban itt is kontextusból jövő szöveg szerepel, melyet a partitúra

[141] Kocsi azonosításához lásd az 56. lábjegyzetet., a *Vorlage*ról részletesen lásd a 205–208. oldalt.

alatt feltehetőleg már alaprétegben a dal egyik ismert szövegvariánsa egészített ki („Késő összel jár a fecske messzire! Kikeletkor mégis megtér fészkére").[142] A „Mi füstölög" szövegkezdetű változatot a két partitúra közül csak a *Vorlage* hozza az énekszólam fölött fekete tollal utólag bejegyzve. Kocsi az énekszólamot szöveg nélkül hagyta, Erkel utólagos címbejegyzése jelzi a szövegváltozatot. A dal a súgópéldányban nem szerepel, a cenzori példányban pedig utólagos bejegyzésként jelentkezik (az „Édesapám hajléka" szövegkezdet mellett).

A vígjáték bemutatója idején dallama ismert lehetett. Ennek szerzősége bizonytalan. Major szerint Gaál József költeményének Egressy Bénitől származó megzenésítéséről van szó. Ezt erősítik a vígjáték nemzeti színházi színlapjai is. A zenei betéteket tartalmazó partitúrában Egressy kézírása nem fordul elő.

No. 11 (Szántai)

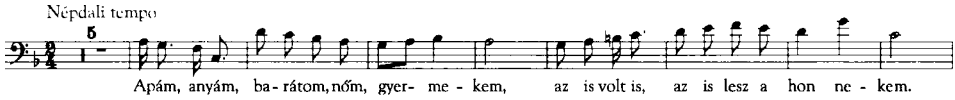

Autográf címbejegyzés: „Férfi Kar [pir. cer. húzva] N 13 [autográf toll jav.: 11] Apám-anyám/ Népdali tempo". Partitúrafej autográf: „Férfi Kar" és tenor kulcsban lejegyezve. Erkel bejegyzés az énekszólam belépésénél: „Füredi" és „in bass Schlüssel ausschreiben".[143]

A dallam bemutató előtti előfordulásáról nem tudunk. Treichlingernél feltehetőleg nem több mint egy évvel később, 1845-ben a dal Egressy neve alatt jelent meg: „Ablak alatt/eredeti dalok zongorára kísérettel/ zenéjét szerzé, és/ méltóságos Gróf/ Zichy Lászlóné/ született Széchényi Mária Őnagyságának/ tisztelettel ajánlja/ Egressy Bénjámin./ No. 2/ Treichlinger J. tulajdona/ Pesten." A Például Nr.: N. alapján Mona szerint című 1845-ös. Kotta belső címlap: „Nepdal/ (a' Zsidó czimü játékban énekli Füredy./".

No. 12 (Lizi)

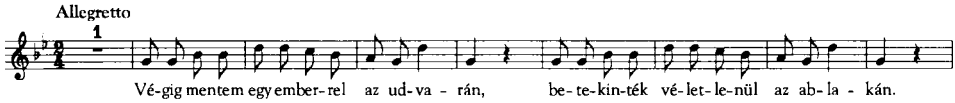

A dalt lásd in Mátray *Hunnia* és *Flora,* továbbá KissD 1844 (131. sz., szöveg nélkül). Későbbi előfordulásai között szerepel Morelly *Hazai,* Mátray 1854, Bognár 1857 és 1858, Bartalus–Füredi 1861, Színi 1865, Kiss Lantos 1875 (más szöveggel), Limbay 1879–1888. Népdalgyűjtésekben t. k. Zetelaka (1902), Bukovina (1914). Lásd még Doppler *Dalos Pista* (1856) No. 8.

A darab szöveges forrásaiban orig., a partitúrában ceruzás javításként a „végig sétált egy asszonynak az udvarán" variáns. A dalszöveget Szigligeti a *Két pisztoly* fogalmazványába is bevezette, de ott végül nem került be a darab zenei betétei közé.

No. 13 (Szántai)

Számos adat „Pej paripám" szövegkezdettel. Előfordulásai t. k. in KissD 1844 (88. sz), Berggreen 1847/1869, Füredi 1851, Bartalus–Füredi 1861, Színi 1865 és kétszer különböző szöveggel

[142] Talán csak a dallam forrását akarták ezzel pontosítani, ugyanis ezt a variánst a vígjáték bemutatójának cenzori példánya nem tartalmazza (OSZK Színháztörténeti tár, N. SZ. F 58/1).

[143] Majornál tévesen szövege a librettóból hiányzik. (NB. a nyomatott librettóból valóban). A NSZ súgópéldány és a cenzori példány azonban alaprétegében tartalmazza.

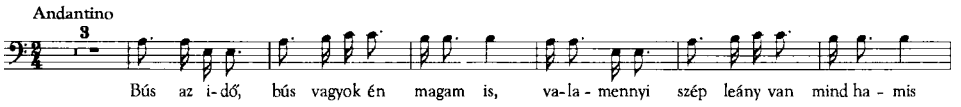

in KissL 1864–1879, valamint Limbay 1879–1888. Morva és román változatai is vannak. Közli Paksa, 126., 138., 156. o.

Szigligeti Ede: ***Debreceni rüpők*** (1845. január 4.). A mindössze egy előadást megért darab betétszámai *A rab* és az *Egy szekrény rejtelmé*nek bemutatóin is elhangoztak. A partitúra megfelelő oldalai e két utóbbi népszínmű eredeti vezérkönyveiben maradtak fenn. (A darabok kottás forrásaihoz lásd az 1. lábjegyzetet.) A *Debreceni rüpők* további számainak szerzői kézirata, valamint a népszínmű szövegkönyve elveszett vagy lappang.

No. 2/1 (Katicza / Prielle Kornélia). Később *Egy szekrény rejtelme* No. 6/1. Partitúra orig. autográf lapszámozás: 5–6.

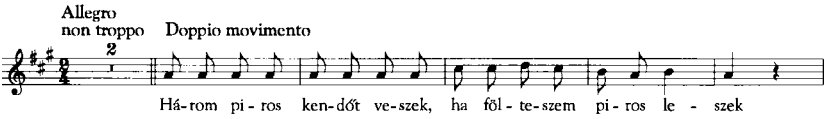

A dalt korábban lásd in Arnold György: *Tisztújítás* (1843), KissD 1844 (54. dal: [fehér]). Számos későbbi adat között Morelly *Hazai,* Szigligeti: *A cigány* (1853)[piros, fehér], és Bartalus–Füredi 1861, Színi 1865, Limbay 1879–1888. Szövegvariánsok „Három fehér kendőt veszek", „Szivárványos az ég alja" stb. Vö. Kerényi, 38, 212.

No. 2/2 (Mézesi / Szigligeti Ede). Később *Egy szekrény rejtelme,* No. 6/2. Partitúra orig. autográf lapszámozás: 7–8.

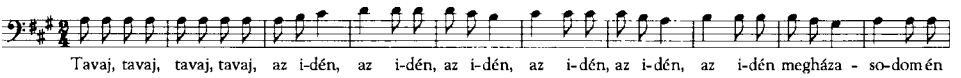

A „Szeretnék szántani" dallam variánsa. Korai előfordulását „Jobb a bor, jobb a bor" szövegváltozattal lásd in Almási 1834 (II. 81), KissD 1844 (12. sz.). Egressy Béni azonos szöveggel és hangnemben hozza a *Jegygyűrű* (1846) zenei betéteként. Vö. *Két pisztoly* 7b/d.

No. 4 (Sándor / id. Lendvay Márton). Később *A rab,* No. 1. Partitúra orig. autográf lapszámozás: 13–16.

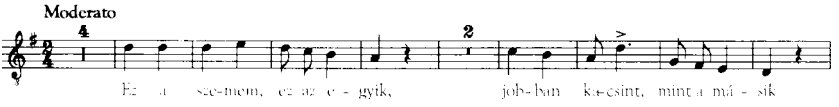

Eddig ismert korai előfordulásai Tóth 1832, KissD 1844 (89. dal). Lásd még Színi 1865, Bartalus 1896. További adatokat közöl Arany I. 77. sz. (68., 140. o.). Színi (111. sz.) alapján közli Paksa, 158. o.

No. 5 (Rózsi asszony / Hubenayné). Később *Egy szekrény rejtelme* No. 10. Partitúra orig. autográf lapszámozás: 17–19 (20. oldal üresen hagyva).

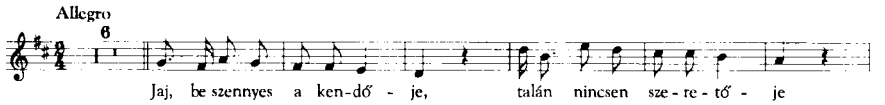

Partitúra utólagos ceruzás bejegyzés: „Kinek nincsen szeretője, menjen ki a zöld erdőbe". Korai előfordulása Bartay 1834, ahol a „Tiszamelléki" helymegjelöléssel szerepel. A későbbiek között lásd Berggreen 1847/1869, Füredi 1851, Bartalus–Füredi 1861, Színi 1865, Limbay 1879–1888, Bartalus 1896. Variánsát „Szerelmes a nap a holdba" szöveggel lásd in Kerényi 181, 224.

No. 6 (Csősz?). Később *A rab,* No. 3. Partitúra orig. autográf lapszámozás: 21–24. Egyértelműen a *Debreceni rüpők*be tartozik,[144] valószínűleg a dalszöveg miatt került a csősz a partitúrafejbe, a darab szereposztásában nem jelenik meg.

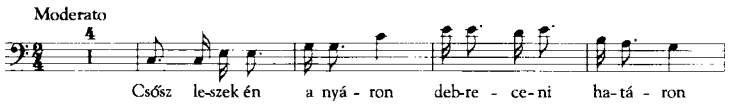

A dallam eddig ismert korai előfordulásai: Ombodi ék. 1830, Szerdahelyi–Egressy 1843. Későbbiek között lásd Füredi 1851.

No. 7 (Sándor). Később *Egy szekrény rejtelme* No. 9. Partitúra orig. autográf lapszámozás: 25–28.

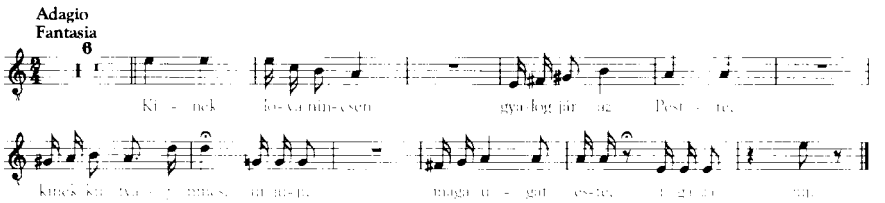

Klarinét szólóval indítja a számot, és a hangszer önálló belépéseivel tagolja a verssorokat is. Feltehetőleg az átvétel alkalmával Erkel piros ceruzával ezeket mind törölte (ugyanezzel javította a numero számát is) és bejegyzte: „der Clarinett Solo bleibt durchaus weg. Accord". Hasonló szólókkal később az *Erzsébet*ben és a *Bánk bán*ban találkozunk. A dallam némiképp eltérő, folklorizálódott népi szöveges variánsát lásd in KissD 1844 (148. és 216. sz.), Színi 1865, Bartalus 1883.[145]

No. 10[146] (Kurta Péter / Hubenay Ferenc). Később *Egy szekrény rejtelme* No. 7. Partitúra orig. autográf lapszámozás: 29–32.

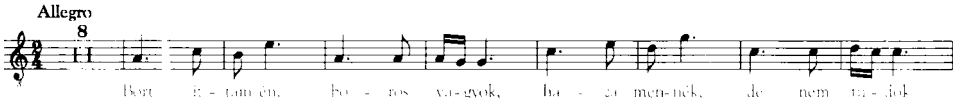

A dallam eddig ismert korai előfordulásai között lásd Mátray *Pannonia,* Tóth 1832, és az Erkel által használt szöveggel in Mindszenty 1832, KissD 1844 (180. sz.), valamint Haray Viktor: *Szökött*

[144] Lásd lapszámozás, és hátoldalán a 6–9. jelenés szereplői és végszava, mely rávezet a No. 7-re.
[145] Bereczky János szíves közlése.
[146] Eredetileg No. 8, majd húzva: No. 9, majd ez is húzva és No. 10.

színész és katona (1845). Lásd továbbá *A csikós* (1847) betéteként, valamint Füredi 1851, Színi 1865, Limbay 1879–1888. Vö. még Arany I. 45. sz. (60., 132.), Kerényi 16, 209. Színi (179. sz.) alapján közli Paksa, 159. o.

No. 11 (Sándor). Később *A rab,* No. 4. Partitúra eredeti autográf lapszámozás: 33–34. Töredék.

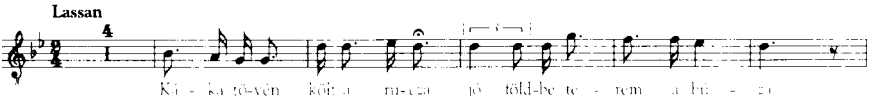

Korai előfordulásai: Ombodi ék. 1830, K. R. gyűjteménye 1839–1843. Mátray 1852 szerint „Pest, Szabolcs, Székelyföld: 1845–52". Az egyik legelterjedtebb népies műdal. Számos népi variánsa is ismert sokféle szöveggel és némiképp dallamilag is variálva. Későbbi előfordulásaihoz lásd Kerényi, 43, 212–213. Szigligeti Ede–Egressy Béni: *Párbaj mint istenítélet* betétei között is (bem.: 1848 márc. 3.), valamint más szöveggel in Bognár Ignác: *Orgazda* (1852).

Szigligeti Ede: *A rab* (1845. június 2.). Három száma eredetileg a *Debreceni rüpők* része volt. Autográf partitúra, kivéve a bemutató előtt idegen kéz által átmásolt kölcsönzést. (A darab kottás forrásaihoz lásd az 1. lábjegyzetet.)

No. 1 (Ferke / Füredi Mihály). Vö. *Debreceni rüpők,* No. 4.
A darab cenzori példányába (OSZK, Színháztörténeti tár, N. SZ. R. 45), 5^b oldalon a dal szövege utólag tollal bejegyezve.

No. 2. (Ferke)

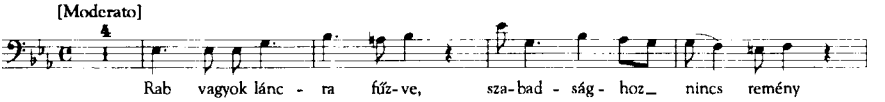

Partitúra fejben orig. „Füredi". Feltűnő, hogy Erkel itt nem jegyzi be a dallammal együtt a szöveget is, melyet a partitúrában ceruzával idegen kéz pótolt. A dal megszólalásának helyén a cenzori példányban orig. egy másik szöveg szerepel teljes terjedelemben („Egy fekete felhő amott kerekedik,/ két fekete holló benne legyeskedik,/ szállj le holló, szállj le tömlöcz ablakára,/ ide, hol be nem fér a napnak sugára stb.), majd piros ceruzával húzva, fölötte ceruzás bejegyzés: „Felszállott a páva". A partitúrába utólag bevezetett verssorok tehát itt nem fordulnak elő.

A dallam korai előfordulásáról nem tudunk. Mátray 1849 „Hervadok angyal érted" szöveggel a következő megjegyzés kíséretében közli: „Egy toborzó dallama szerint". Feltehetőleg nem *A rab* alapján ugyanis ugyanebben a kiadványban jelzi, amikor például a *Két pisztoly* számai közül kölcsönöz. További előfordulásai között Berggreen 1847/1869, Füredi 1851, Bartalus–Füredi 1861. A dallam elejéhez lásd „Ritka búza, ritka árpa", amely már Tóth 1832-ben is szerepel.

No. nélkül. (zenekar / és férfikar?[147]) = Daniel-François-Esprit Auber: *Fekete dominó (Le domino Noir),* 2. felvonás, No. 7. *Morceau d'ensemble,* 9–43. ütem, férfikar. Azonosítatlan kéz nemzeti

[147] Mivel *A rab* előadásain a férfikarra egyébként nem tartottak igényt, a betét szövege pedig sem a kottában, sem a szövegkönyvben nem szerepel, és kórusszólamok sem maradtak fenn, valószínű, hogy zenekari számként adták elő.

színházi *Vorlage* alapján készült másolata a népszínmű előadásain hiányzó hangszerek elhagyásával. Lásd Szigligeti fogalmazványát és a nemzeti színházi vezérkönyvet: „Kar von Fekete Domino". Cenzori példány alapréteg: „Kar dal/ (: a fekete domino második felvonásából :)".

No. 3 (Ferke). Vö. *Debreceni rüpők,* No. 6.
A cenzori példányban utólag beragasztott kis papíron, később piros ceruzával húzva: „Csősz leszek én a nyáron/ A bögözdi határon" szövegvariáns.

No. 4 (Ferke, Zsuzsi / Éder Lujza). Vö. *Debreceni rüpők,* No. 11.
A rab cenzori példányában és kottás forrásaiban további szövegvariánsok. Cenzori példány orig: „Kidölt a fa mandulástól", „Magasan repül a héja", „Nézz ki rózsám az ablakon", „Ha tudtad, hogy nem szerettél", „Jaj, beh beteg vagyok szörnyen". A partitúra eredeti verssorai a cenzori példányba utólag tollal bejegyezve. Szólamanyagban „Nézz ki rózsám" változat is, a partitúrában utólag „Magasan repül" és „Kidült a fa". A cenzori példány további utólagos szövegbejegyzései: „Derülj rózsám új tavasznak sugara", „Ha meghalok csillag lesz majd belőlem".

Szigligeti Ede: *Egy szekrény rejtelme* (1846. február 28.). Autográf partitúra részben a *Debreceni rüpők* kéziratának átvételével. (A darab kottás forrásaihoz lásd az 1. lábjegyzetet.)

No. 1 „Zapedatre" (Csillagné / Lászlóné de Caux Mimi)

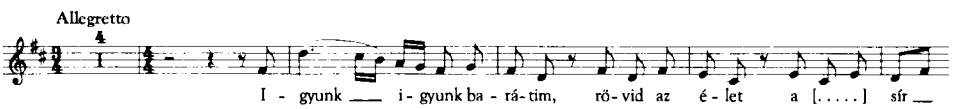

Zapateado-dallam. A partitúrafejben eredetileg „Lászlóné". Cenzori példányban (OSZK, Színháztörténeti tár, N. SZ. E 73) utólagos ceruzás pótlásként.

No. 2 (Zöld Jancsi / Füredi Mihály)

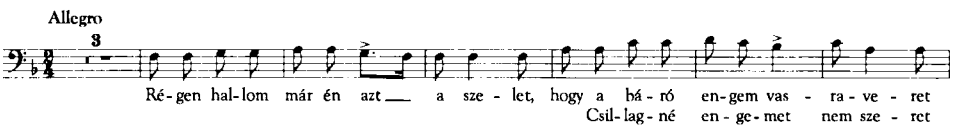

A partitúrafejben eredetileg „Zöld". A cenzori példányban szövege utólag tollal bejegyezve.
A dalt lásd in KissD 1844 (103. sz.). Széles körben elterjedt. Magyar átvételként Žganec 1920 horvát muraközi anyagában is.

No. 3 Tempo di Valse (Zöld Jancsi)

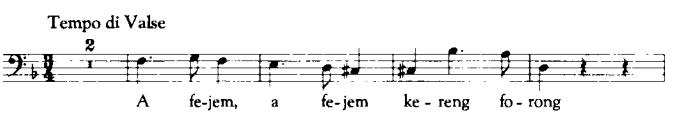

Talán idézet, lásd végszó: „Azt mondom én is, mit az egykori sváb mondott". Szövege a cenzori példány alaprétegében.

No. 4/1 (Csillagné, Zöld Jancsi)

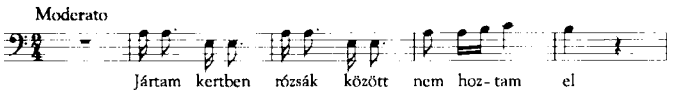

A partitúrafejben eredetileg „Zöld" majd „Csillagné". Cenzori példányban hely kihagyva a szövegnek, melyet később tollal pótoltak.

A dalt lásd in KissD 1844 (52. sz.: „Falu végén a kocsmában" szöveggel) és Morelly *Báléji. A csikós* (1847) betétei között is szerepel: a partitúrában Szerdahelyi hangszerelésében „Ördög bújjék komámasszony ködmönébe", az Erkel Elek által *A csikós* dalaiból összeállított kötetben pedig „Meg ne mondja komámaszony az uramnak" szöveggel. Lásd még Füredi 1851, Bartalus–Füredi 1861 stb. Vö. Kerényi, 203, 226.

No. 4/2 (Csillagné, Zöld Jancsi). Mind a partitúrában, mind a cenzori példányban az előbbi folytatásaként. A dallamot lásd in Tóth 1832 („Virágszálam, ha kend úgy") és KissD 1844 (107. és 132. sz.: „Kicsi falu fehér ház"; „Komáromba kell menni"). Szerepel többek között *A csikós* (1847) és a *Két Sobri* (1851) betétei között is. Vö. Kerényi 12, 208.

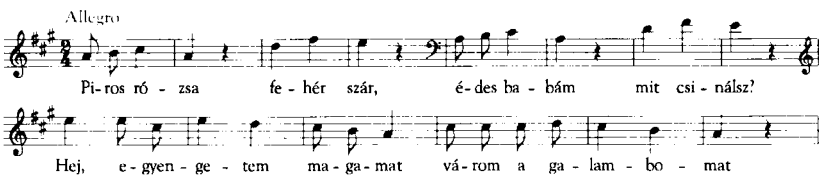

No. 5 (Zöld Jancsi, Csillagné)

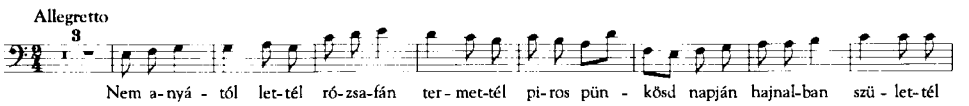

A partitúrafejben egy, a cenzori példány alaprétegében két verszakkal.

Korai hangszerelését lásd in Egressy Béni: *A falusi lakodalom* (1834/1844[148]) és uő.: *Tisza parti csárdások* című kiadványban. Lásd még Berggreen 1847/1869, Füredi 1851, Bartalus–Füredi 1861. További népszínművekben: *Pünkösdi királyné* (1850), *Csizmadi és kísértet* (1856). Vö. Arany I. 15. sz. (54., 112–114. o.).

No. 6/1–2 (Zöld Jancsi, Csillagné). Vö. *Debreceni rüpők,* No. 2/1–2.
A cenzori példányban eredetileg itt más variáns: „Jere szívem csókolj meg, két kezeddel ölelj meg" szövegkezdet. Ez utólag húzva.

No. 6/3 (Zöld Jancsi, Csillagné)

A cenzori példányban a fenti húzott szöveg folytatásaként alaprétegben. A partitúrában a fenti átvétel miatt(?) utólagos numero ceruzával és tollal: „No 6c".

[148] MSZT: Jakab István Budán már játszott (és 1835-ben megbukott) *Falusi lakodalom* című darabja új, zenés formában került színre (1844).

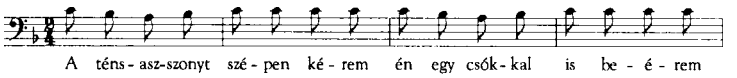

Dallama Erkel előtt Egressynél „Van szederfa, de nincs rajta" szöveggel *A falusi lakodalom* (1834/ 1844) betétei között (3. sz., 2. dallam), valamint KissD 1844 („Debrecenben kidobolták" szöveggel., 139. sz.). Széles körben elterjedt. Előfordulásaihoz lásd Arany 98. sz. (75., 148–149. o.), Kerényi 23, 210.

No. 7 (Seckó/ Hubenay Ferenc). Vö. *Debreceni rüpők,* No. 8.
A cenzori példányban szövege alaprétegben.

No. 8 (Seckó)

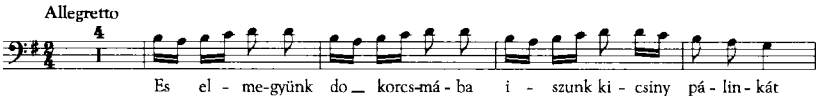

A partitúrafejben eredetileg „Hubenay". A cenzori példányban alaprétegben.

Dallama már Tóth 1832 gyűjteményében „A tót zember mestersága vékony gyócsot zárulni" szöveggel. Néhány későbbi adat (például Limbay 1879–1888) mindenütt a tótos szöveggel. A népszínműbeli szövegváltozat máshol nem fordul elő.

No. 9 (Zöld). Vö. ***Debreceni rüpők,* No.7**
A cenzori példányból hiányzik. Helyén alaprétegben egy másik dal 5 szakasza „Láttam egy házmestert/ jókor kaput zára" szövegkezdettel. Későbbiekben ezt ceruzával húzták, de az átvételt nem pótolták.

No. 10 (Csillagné). Vö. ***Debreceni rüpők,* No. 5**
Szövege a cenzori példány alaprétegében a kopista utólagos bejegyzéseként „Kinek nincsen szeretője" szövegkezdettel. Később fekete tollal „Jaj, beh szennyes a ruhája/ tán nincs aki mosson rája" szövegvariánssal kiegészítve. Egy kevéssel korábbi helyen eredetileg a „Majd elmegyünk Bisztricára bányásznak" dal szövege szerepel, melyet később No. 10 javára töröltek.

KATALIN KIM-SZACSVAI

Die Anfänge der Erkel-Werkstatt

Gemeinsame Arbeit in den Schauspielmusiken vor *Erzsébet*

Die Verbreitung der ungarischen Volksschauspiele im Repertoire des Nationaltheaters begann mit Szigligetis *Szökött katona* [Der Deserteur]. Im Stück lebten zahlreiche Elemente der früheren Programmschichten weiter. Trotzdem gilt in der Theatergeschichte seine unverhofft mit großem Erfolg gekrönte Erstaufführung als Geburt eines neuen Schauspieltyps. Erkel hat sich gerne den Anfangsarbeiten des ungarischen Volksschauspiels im Entstehen angeschlossen. Die Mehrzahl seiner Einlagen zu Volksschauspielen entstanden für die Erstaufführungen am Nationaltheater zwischen 1844 und 1846; vier von ihnen wurden bereits in den Monaten nach der Premiere von *Hunyadi László* aufgeführt.

Die Erkel-Forschung hat im Zusammenhang mit dem Melodiematerial von Erkels Volkschauspielmusik bis jetzt nur vereinzelte Angaben mitgeteilt. Aufgrund der Untersuchung aller Melodien von Erkels Volksschauspielen muss man auf die allgemein verbreitete Vorstellung der Erkel-Forschung verzichten, wonach der Komponist zur Erweiterung des volkstümlichen Liedrepertoires beigetragen hätte, indem er an den Volksschauspielen arbeitete. Die Beschäftigung mit den Volksschauspielen regte Erkel nicht zum Komponieren volkstümlicher Lieder an: Seine Mitwirkung beschränkte sich auf die mehrstimmige Vertonung und Instrumentierung der übernommenen Melodien. Diese Einstellung war jedoch auf dem Gebiet der Volksschaupiele keine Seltenheit. Mit den Volksschauspielen wollte das Theater nicht die Kunstmusik, sondern die Musik des „Volkes" in den Mittelpunkt stellen.

Der quodlibet-artige Charakter war von Anfang an eine gattungsmäßige Eigenart der Volksschauspiele. Erkel entlehnte Einlagen nicht nur seinen eigenen Werken, sondern aus anderen Volksschauspielen oder Opern. Die Erkel-Literatur hat über diesen frühen Entlehnungen noch nicht berichtet oder aber diese falsch identifiziert bzw. datiert.

Über die Erkel-Werkstatt äußerte sich zum ersten Mal László Somfai im Jahre 1961, nachdem er die Komponistenpartituren gemischter Notation, untersucht hatte. Aufgrund der Schriftanalyse der Autographe meinte er, dass die Oper *Erzsébet* aus dem Jahre 1857 der Wendepunkt war. Als dann Dezső Legány, der Zusammensteller des Erkel-Werkverzeichnisses die später aufgetauchte autographe Partitur gemischter Notation des Volksschauspieles *Két pisztoly* [Zwei Pistolen] aus dem Jahr 1844 als erster behandelte, schrieb er die Instrumentierung des ersten Aktes, die fast gänzlich die Arbeit fremder Hand ist, dem Aushelfer zu, den er als Franz Doppler identifizierte. Aufgrund des unlängst aufgetauchten Entwurfmaterials der späteren Bühnenwerke Erkels und der erneuten Analyse der Autographenhandschrift von Erkels Volksschauspielwerken ist unser Bild vom frühen Zustand der Erkel-Werkstatt und der Rolle von Franz Doppler zu korrigieren.